

prameny & studie

77

NÁRODNÍ
ZEMĚDĚLSKÉ
MUZEUM

NÁRODNÍ
ZEMĚDĚLSKÉ
MUZEUM

**prameny
& studie** **77**

NÁRODNÍ ZEMĚDĚLSKÉ MUZEUM, s. p. o.
2025

Prameny a studie / Sources and studies

Časopis vychází za podpory Ministerstva zemědělství, institucionální podpora MZE-RO0825.
The journal is published with the support of the Czech Ministry of Agriculture, institutional support MZE-RO0825.

Periodicita: dvakrát ročně / **Frequency:** biannually

Zařazeno do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR
Evidenční číslo: MK ČR E 18799

Vydavatel / Publisher:

Národní zemědělské muzeum / National Museum of Agriculture
Kostelní 44, 170 00 Praha 7

ISSN 0862–8483 (print)

ISSN 2788–337X (on-line)

Obsah

SEKCE SPOLEČENSKOVĚDNÍ

Stanislav Mikule

Včela a úl v naší heraldice

Bees and beehives in our heraldry 9

Martin Weber, Markéta Šantrůčková, Lucie Medková, Tomáš Veith, Alois Vokoun

Identifikace historických kulturních krajin na bývalých valdštejnských

panstvích Mnichovo Hradiště, Bělá pod Bezdězem a Doksy

Identification of historical cultural landscapes in former Wallenstein

estates Mnichovo Hradiště, Bělá pod Bezdězem, and Doksy..... 47

Přemysl Krejčířík, Kamila Krejčíříková, Martina Štěrbová

Ke kořenům lednické krajinářské školy

The origins of the Lednice school of landscape architecture 71

Magdaléna Šustová, Jana Bělová

Nejlepší přítel člověka. Strasti a radosti majitelů psů v Praze

na přelomu 19. a 20. století

‘Man’s best friend’. The joys and woes of dog owners in Prague

in late 19th and early 20th century 89

Michal Hrib

Oskar Čermák (1885–1950): Manažer prvorepublikových státních lesů a statků

Oskar Čermák (1885–1950): Manager of the First Republic's state forests

and estates 109

MATERIÁLY, REVIEW, ZPRÁVY

Jana Jakubská a Michael Urban

Zpráva o konferenci „140 let služby hrazení bystrin na území České republiky“

131

Redakční rada.....

135

Autoři textů.....

137

SEKCE SPOLEČENSKOVĚDNÍ

Včela a úl v naší heraldice

Bees and beehives in our heraldry

Stanislav Mikule

Abstrakt: Práce se zaměřuje na dvě heraldické figury a jejich kombinace – včelu a úl – v naší heraldice včetně popisu symboliky obou figur. Na základě dostupných pramenů a literatury uvádí jejich první doložené příklady, následný růst počtu jejich užití v rodové heraldice 18. století a v první polovině století 19. a vzápětí oblību figury včely od poloviny 19. století do konce monarchie s tím, že úl takové oblību nikdy nedosáhl. V rámci komunální heraldiky pak výčet pokračuje až do současnosti, kdy se včela objevuje ve znacích obcí. Připomenuty jsou i výjimečné příklady plástvování užitého pouze jednou v rodové a jednou v komunální heraldice. Formou exkurzů jsou zmíněny včely Urbana VIII. z rodu Barberini (původně ovádi), které podněcovaly kreativitu umělců, a užití včel v napoleonské heraldice. Zkoumány byly dostupné heraldické práce od přehledů rodů a erbů (Meraviglia-Crivelli, Kadich a Blažek, Vavřínek) po díla čerpající z konceptů erbovních listin z vídeňského Šlechtického archivu (především práce Jana Županiče) a digitalizované archivní fondy, v tomto případě materiály Šlechtického archivu z Rakouského státního archivu a Libri Regii z Maďarského národního archivu. Pro erbovní listiny z vídeňského Šlechtického archivu uložené v Národním archivu Praha je k dispozici jejich edice z roku 2014 od Jana Županiče, Michala Fialy a Pavla Koblasý. Výsledkem je první přehled užití heraldických figur včely a úlu v naší heraldice, který dokládá, že včela byla výrazně oblíbenějším symbolem než úl a že se četnost jejího užívání výrazně zvýšila ve 2. polovině 19. století. Zjištěnou zvláštností je klenot odkazující na císařského orla, a tedy pilnou práci pro blaho státu a oddanost vládci v podobě zavřených křídel, přední černé se zlatou včelou, zadní zlaté, který si zvolilo nejméně 11 nobilitovaných, další čtyři měli klenot se stejnou kompozicí figur, jen místo černé tinktury byla použita modrá. Práce není vyčerpávajícím shrnutím všech udělených včel a úlů, naopak je odrazovým můstkem pro další badatele, kteří by se chtěli tímto tématem zabývat. Vzhledem k tomu, že motivace zvolení konkrétních heraldických figur nobilitovanými osobami na základě materiálů ze Šlechtického archivu nám velmi často zůstává neznámá, nabízí se i zde další směr bádání v lokálních archivech, který by dokázal odhalit případy, kdy včela (a úl) neměly význam pouze jako obecné symboly píle a přičinlivosti.

Summary: This work focuses on two heraldic figures, namely the bee and a beehive, in the heraldry of the Czech Lands, and includes a description of symbolism of both images. Based on available resources and literature, the author lists their first attested use, subsequent rise in use in family heraldry of the 18th century and the first half of the 19th century, and tracks their rising popularity from mid-19th century until the end of the Habsburg Monarchy in 1918, noting that the beehive had never achieved a comparable level of prominence as the bee. In the context of communal heraldry, the list continues to this day, with the bee appearing in the emblems of towns and cities. Noted are also exceptional cases of honeycombing, which appeared only once in family heraldry and once in communal heraldry. The article also briefly mentions the bees (originally horseflies) of Pope Urban VIII from the Barberini family, which inspired artists, and the use of bees in Napoleonic heraldry. The work is based on available heralding literature spanning from overviews of families and their coats of arms (Meraviglia-Crivelli, Kadich and Blažek, Vavřínek), through studies based on draft versions of the grant of arms from the Viennese archives of nobility (esp. the work of Jan Županič), all the way to digitalised archival collections, in particular materials from the Archive of Nobility of the Austrian State Archives and Libri Regii in the Hungarian State Archive. For grants of arms from the Viennese nobility archive which are kept in the National

Archives of the Czech Republic, what is available is their 2014 edition by Jan Županič, Michal Fiala, and Pavel Koblasa. The main results of this study is the first overview of the use of heraldic charges of the bee and a beehive in the Czech Lands, which shows that the bee was significantly more popular than the beehive and the frequency of its use had notably increased in mid-19th century. One noted peculiarity is a crest referring to the imperial eagle, that is, to diligent work for the good of the state and to loyalty to the emperor, which takes the form of closed wings, the front one's black, in front of a golden bee. This symbol was chosen by at least 11 nobilitated persons, while another four had a crest with the same composition but instead of a black tincture, they opted for blue. This work is not an exhaustive summary of all bees and beehives granted. Its intention is to serve as a springboard for other researchers who would like to study this subject. For instance, the motivation of nobilitated persons for choosing particular heraldic charges remains, based on the materials from the archive of nobility, often unknown. One could thus search in local archives and possibly discover cases where the bee or the beehive signified not only general diligence but had also another meaning.

Klíčová slova: heraldika, heraldické figury, včela, úl, symboly

Keywords: heraldry, heraldic charges, bee, beehive, symbols

Výsledek vznikl za podpory Ministerstva zemědělství, institucionální podpora MZE-RO025.

Bezobratlí se v heraldice nikdy netěšili takové oblibě jako obratlovci. Také symboly síly, bojovnosti a statečnosti bývaly oblíbenější než odkazy na pracovitost, píli či hbitost. Z bezobratlých se tak ve středoevropském prostoru obecně a v českých zemích zvláště do vzniku Rakouského císařství nejčastěji setkáme s raky a jejich částmi (klepety), ostatní patří spíše k výjimečným heraldickým figurám.¹ Teprve v 18. století se začíná situace měnit. Nově nobilitovaní především z řad podnikatelů se snaží ve svých erbech připomenout to, čím si své postavení vydobyli. Z řad bezobratlých se tak jako unikáty

1 Z dalších bezobratlých, které do poloviny 18. století nalezneme v erbech šlechtických i erbovních rodů v českých zemích, můžeme pro příklad jmenovat za členovce štíry (Kočka ze Skal, Jordán z Klauzenburka, Mýtys z Hřešihlav – tento od roku 1609), z hmyzu housenku (ze Záhoří), cvrčka (Gryll 1577), komáry (Muck z Muckenthalu 1629), kusadla brouka roháče (Gallus a Kroupa z Rajštejna 1601), z řad měkkýšů pak mlže, resp. svatojakubskou poutnickou mušli, tedy hřebenatku (Gottfriedové ze Žebnice, Pernštejn z Pernštejna, Metternich) a plže (Bohdanovský ze Slimákova, Eibenštolár z Eibenštolu). Stvoření v erbu Kryštofa Fodora ze Špinnerbachu (von Spinnerbach) z roku 1607 považované heraldikem Vojtěchem Králem z Dobré Vody za pavouka a jako pavouk také vypadající je v moři plujícím polypem o osmi chapadlech, jak dle materiálů ve vídeňském Šlechtickém archivu určil Sedláček. Z hmyzu není doložen například motýl. KOLÁŘ, Martin – SEDLÁČEK, August, Českomoravská heraldika I. Část všeobecná, Praha 1902, s. 185; SEDLÁČEK, August, Českomoravská heraldika II. Část zvláštní, Praha 1925, s. 410, 419, 461, 534; ŽUPANIČ, Jan – FIALA, Michal – KOB-LASA, Pavel (edd.), Šlechtický archiv c. k. ministerstva vnitra. Erbovní listiny Národního archivu, Státního oblastního archivu v Praze, Archivu hlavního města Prahy (dodatky), Archivu Národního muzea (dodatky), Praha 2014, s. 300–301; KOČKA, Václav, Unhošťské rody erbovní, Praha 1948, s. 19. ŽUPANIČ, Jan – FIALA, Michal, Nová šlechta v českých zemích a podunajské monarchii, dostupné online: <<https://www.novanobilitas.eu/rod/rajstejna-z>> [30. 4. 2023].

Obr. 1 Moravská orlice v díle Otta Steinbacha z Kranichsteina (1783). Zdroj: STEINBACH VON KRANICHSTEIN, Otto, *Diplomatische Sammlung historischer Merckwürdigkeiten, aus dem Archive der gräflichen Cisterzienserstifts Saar in Mähren*, Prague – Wien – Leipzig 1783, titulní list.

či kuriozity v rodové heraldice Rakouského císařství a později Rakousko-Uherska objevují housenka bource morušového, motýl, čmelák či brouk.² Žádný zástupce hmyzí říše však nenalezl takovou oblibu jako včely, které se naší heraldikou rozlétají během 18. století.³

2 Housenku bource morušového na morušovém listu nalezneme od roku 1835 v erbu Hoffmannů, šlechticů z Hoffmannsthalu. Milan Mysliveček omylem považoval tři stříbrné včely v erbu uděleném Ottomaru šlechtici Klingerovi (získal čestný titul šlechtic) z roku 1899 za dospělé bource. Červený čmelák je od roku 1892 v erbu Hummelů, šlechticů z Hassenfelsu, hnědý brouk v erbu rytířů Schlosserů von Klekowski od roku 1867, černý motýl se zlatým zrcátkem na každém ze čtyř křídel v erbu původem slavonského rodu Puksez von Murski od roku 1856. ŽUPANIČ, Jan, *Židovská šlechta podunajské monarchie. Mezi Davidovou hvězdou a křížem*, Praha 2012, s. 348; MYSLIVÉČEK, Milan, *Velký erbovník, svazek I*, Praha 2005, s. 310; VAVŘÍNEK, Karel a kol., *Almanach českých šlechtických a rytířských rodů 2011*, Praha 2009, s. 206–207; VAVŘÍNEK, Karel a kol., *Almanach českých šlechtických a rytířských rodů 2024*, Praha 2015, s. 408–409; ŽUPANIČ, J. – FIALA, M.: *Nová šlechta, c. d.*, heslo Puksez von Murski, dostupné online: <<https://www.novanobilitas.eu/rod/puksez-von-murski>> [30. 4. 2023].

3 V souvislosti se včelí pracovitostí a vytrvalostí nám jistě na mysli vytanou mravenci. Ti se však v rámci heraldiky přílišné obliby nedočkali. Nalezneme je například v erbu z Pikardie pocházejícího hraběcího rodu Bigot de Saint-Quentin, jehož příslušníci žili i v českých zemích.

Obr. 2 Erb bratrů Zaitseků z Egbellu z roku 1860. Zdroj: AT-OeStA/AVA Adel HAA AR, k. č. 1106.27, dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4393243>> [30. 4. 2023].

Symbolika včely

Včely jsou zástupci eusociálního hmyzu, tedy takového, jehož jedinci spolupracují na výchově potomstva a ochraně hnízda a jejichž kolonie se skládá alespoň ze dvou generací jedinců rozdělených na reprodukceschopné a na nepohlavní, pracující. V jejich společenství jsme vždy viděli podobnost s lidskou společností. Včely se staly symboly pracovitosti, přičinlivosti, spolupráce, tvořivé píce. Byly také příkladem poslušnosti vůči panovníkovi, bez níž by se včelí i lidská společnost zhroutila a tím i symbolem řádu a pořádku.⁴ Někteří včelaři patrně zjistili, že je včelí král ve skutečnosti královnou,

4 O tom psal už Vergilius, k čemuž Ondřej Vladan podotkl: „*Tato až alegorická Vergiliova interpretace včelstva jako příkladného společenství, ve kterém jedinci neodpírají poslušnost majestátu, neboť ví, že by se společenství zhroutilo, odkazuje na občanské války Římanů v dobách po vraždě Julia Caesara.*“ Vergilius sám napsal: „*Dokud královna žije, jsou všechny jednotné mysli, / země-li, jednotě konec a med, jež sebraly pracně, / samy zas rozchvátí všečen a strhají pletivo plástů.*“ Včelí společenství v čele s králem jako obraz dokonalé monarchie a vzor pro lidi chválí ve svém Jindřichu V. i William Shakespeare ústý arcibiskupa canterburského ve druhé scéně prvního jednání. Smysl pro řád zdůrazňuje spolu s pracovitostí a pílí i OSWALD, Gert, Lexikon der Heraldik, Leipzig 1984, s. 65. VLADAN, Ondřej, Včely a včelaření z pohledu římských antických učenců. Český svaz včelařů, z. s., dostupné online: <<https://www.vcelarstvi.cz/casopis/vcely-a-vcelareni-z-pohledu-rimskych-antic-kych-ucencu/>> [30. 4. 2023]; VERGILIUS, Zpěvy rolnické a pastýřské, Praha 1959, s. 75; SHAKESPEARE, William, Historie I, Praha 1964, s. 397, 833.

Obr. 3 Erb Franze Conrada z Hötendorfu s úly obklopenými včelami ve štítu a bez včel v klenotu.
Zdroj: AT-OeStA/AVA Adel HAA AR, k. č. 155.28, dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4297067>> [30. 4. 2023].

ovšem jako první tuto tezi uvedl ve známost až Luis Mendez de Torres v roce 1586 a vědecky to dokázal holandský lékař Jan Swammerdam v roce 1668.⁵

Zemí, kde ve starověku kvetlo včelařství a zároveň úcta ke včelám tak, až se tento hmyz stal jejím symbolem, byl Dolní Egypt. Včela se zde stala i součástí jednoho z panovníkových titulů.⁶ Egypťané věřili, že včely vznikly ze slz boha slunce Rea. Hórapollón, autor řecky psaného spisu Hieroglyphica, je zmínil jako jediný hmyz, který má ve svém čele krále.⁷

Antika vyzdvihovala včelí stavitelský um při budování pláství, jejich spořádanost, cudnost, dělbu práce, schopnost předpovídat počasí a také zvyk vynášet mrtvé jedince z hnízda, což Marcu Terrentiu Varrovi připomínalo lidský pohřeb.⁸ V materiální rovině lidé již ve starověku oceňovali med, vosk, propolis i plástvový pyl zvaný perga.

5 Svě zjištění publikoval o rok později. COBB, Matthew, Jan Swammerdam on social insects. A view from the seventeenth century, *Insectes Sociaux*, 2002, 49, s. 93.

6 Egypťský vládce užíval jako král Horního a Dolního Egypta označení „Ten, který náleží ostrici a včele“. VACHALA, Břetislav, První egyptská vyobrazení včely, *Vesmír*, 2014, 93, 9, s. 504; TÝŽ, Včely a med ve starém Egyptě. Dary slunečního boha Rea, *Vesmír*, 2014, 93, 4, s. 234.

7 Behind the masonic symbol. The Beehive. The Grand Lodge of Ohio, Free and Accepted Masons, dostupné online: <<https://www.freemason.com/the-beehive/>> [30. 4. 2023].

8 VLADAN, O., Včely, c. d. O symbolice včely v antice pojednává ve svém příspěvku NOKKALA MILTOVÁ, Radka, Symbolika včel v kroměřížské sala terreně, *Opuscula historiae artium*, Časopis Semináře dějin umění Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2018, 67, 2, s. 98–105.

Obr. 4 Erb Hochbergerů z Hieronimshofu z roku 1862. Zdroj: MERAVIGLIA–CRIVELLI, Rudolf Johann, *Der Böhmische Adel*, J. Siebmacher's grosses Wappenbuch, Nürnberg 1886, reprint Brno 2000, tab. 99.

Včely byly vnímány jako symbol panenské čistoty, zdrženlivosti a zároveň také – možná trochu překvapivě – plodnosti, což nejspíš souviselo s lidským zrakům skrytými procesy plození medu a vosku v úlech a se záhadou jejich rozmnožování, neboť k oplodnění dochází mimo úl a za letu; vždyť staří Římané věřili, že se rodí z rozkládající se krve mrtvého býka.⁹ Coby symbol plodnosti tedy odkazovaly nejen na vlastní rozmnožování, ale i na plody své píle a práce, což oboje přesahuje život jednotlivce a naopak prodlužuje život společenství, čímž mu dává pomyslnou nesmrtelnost. Včely, někdy nazývané ptáky Múz, se tak staly i symboly dlouhověkosti, nesmrtelnosti, nebo naopak vtělení duší předků.¹⁰ Staly se ale také symbolem prorokování, věštění. Nejen jméno biblické prorokyně a soudkyně Debory znamená včela, stejný význam má i řecké jméno Melisa, což byla zprvu nymfa (ostatně včely byly spojovány s nymfami obecně), která se starala o malého Dia a krmila ho medem.¹¹ Jako včely byly označovány také kněžky některých bohů, například Artemidy Efeské, přičemž včela byla jedním ze symbolů bohyně i města Efesu.

9 Věřilo se také, že sbírají svá vajíčka z listů, stejně jako z nich sbírají med jak kapky rosy. VERGILIUS, *Zpěvy rolnické a pastýřské*, c. d., s. 169, 171.

10 CHOBOT, Karel, *Historie a vývoj ilustrace v entomologii*, nepublikovaná disertační práce. Praha: Katedra filosofie a dějin přírodních věd Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy 2008, s. 122. Práce byla vydána také knižně: TÝŽ, *Dějiny hmyzu v obrazech*, Červený Kostelec 2010.

11 Další verze příběhu líčí sestry Melissu a Amaltheu, dcery krétského krále Melisse, které krmily malého Jova kozím mlékem a medem, viz NOKKALA MILTOVÁ, R., *Symbolika včel*, c. d., s. 99. Ladislav Vidman ve svých poznámkách k Vergiliovi uvedl: „Včely dostaly své dobré vlastnosti odměnou za to, že živily Dia (Iova) v diktajské jeskyni na Krétě. Tam totiž ho ukryla matka Rhea hned po narození, aby ho nepozřel otec Kronos (Saturnus) jako všechny ostatní děti, obává se, že bude svržen s trůnu. Kdykoli malý Zeus plakal, tropili daimoni Kureti velký hluk, aby nebylo slyšet jeho pláč.“ VERGILIUS, *Zpěvy rolnické a pastýřské*, c. d., s. 170.

Obr. 5 Erb rodu Khade z Kolbenau z roku 1889. Zdroj: von KADICH, Heinrich – BLÁŽEK, Conrad, *Der Mährische Adel. J. Siebmachers grosses und allgemeines Wappenbuch*, Nürnberg 1899, reprint Brno 2000, tab. 152.

Také spojení včel či spíš jejich produktu s výmluvností označovanou jako „medotekoucí“ má antické kořeny. Nejčastěji Platónovi, podle jiných verzí ale Sofoklovi či Pindarovi prý ještě, když byli v kolébce, usedly na rty včely, čímž naznačily jeho budoucí schopnost.¹²

Křesťanství převzalo antickou symboliku včel včetně čistoty a obrazu úlu jako dokonalé společnosti.¹³ Origenés a sv. Augustin přirovnávali včelího krále ke Kristu a Pseudo-Augustin včelí úl k církvi, Theolept z Filadelfie dával včelí chytrost za vzor klášterním společenstvím.¹⁴ Staly se i symbolem P. Marie, resp. neposkvrněného početí, neboť se věřilo, že své potomstvo sbírají z květů, případně že žijí pouze z jejich vůně.¹⁵ Je historickou zajímavostí, že P. Maria měla žít po Kristově ukřižování v Efesu, v němž dříve kvetl kult již zmíněné Matky Bohyně Artemidy Efeské.

Jako atribut medotekoucí výmluvnosti se úl a včely staly symbolem tří světců, při jejichž řeči zažívali posluchači sladké okamžiky – Bernarda z Clairvaux, Jana Zlatoústého a sv. Ambrože. Sv. Bernardu z Clairvaux se dokonce medotekoucnost dostala do přízviska „*doctor mellifluus*“ – učitel medotekoucí. Bernard považoval včely za projev pozemské přítomnosti ducha svatého. Sv. Ambrožovi, který ve svém díle přirovnal církev k úlu, prý jako malému chlapci včely nejen, že usedly na ústa, aniž by mu ublížily, ale dokonce ho krmily medem na znamení jeho budoucí rétorické

12 CHOBOT, K., *Historie a vývoj*, c. d., s. 127.

13 Ve výběru z Ikonologie Cesareho Ripy, který sestavil Piero Buscaroli, se s úlem setkáme kupříkladu u dovednosti, kde symbolizují píli a um, ale překvapivě také u pochlebnictví (s odvoláním na sv. Eucheria), neb v ústech nosí med, ale skrývají žihadlo, kterým zraní toho, kdo si ho nevšímá; nenajdeme je naopak u píle. RIPA, Cesare – BUSCAROLI, Piero, *Ikonologie*, Praha 2019, s. 47, 162, 168–169.

14 CHOBOT, K., *Historie a vývoj*, c. d., s. 129.

15 BIEDERMANN, Hans, *Lexikon symbolů*, Praha 2008, s. 375.

Obr. 6 Erb Eduarda rytíře Neupauera z roku 1857. Zdroj: AT-OeStA/AVA Adel HAA AR, k. č. 647.6, dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4326020>> [30. 4. 2023].

zdatnosti. Kroužily také kolem kolébky sv. Rity z Cascie, leč v jejím případě to předznamenalo usilovnou píli, oddanost a ctnost budoucí světice.

Jedinečné vlastnosti medu, který je nejen dobrou a výživnou potravou, ale i lékem, přirklly včele také moudrost: „*Med je užitečný jak králům, tak prostému lidu. Neslouží pouze jako pokrm, nýbrž prospívá zdraví, je zdravý pro patro a léčivý pro rány. Tak je včela sice slabá silou, zato však silná svou moudrostí.*“¹⁶

V symbolice úlu a včelstva našli zalíbení osvícenci, kteří je zpopularizovali. Za vlády Marie Terezie tak úl proniká do heraldiky jako jeden z „osvícenských novotvarů“, jak uvádí Jiří Brňovják. Podotýká též, že masová obliba těchto symbolů vycházející z myšlenek osvícenství nastává až v 19. století, což si dále doložíme na příkladech.¹⁷

Jako symbol píle a přičinlivosti, ale také spořivosti si včelu i úl v 19. a 20. století oblíbili podnikatelé včetně průmyslníků či bankéřů. Co symbol vzájemné spolupráce je úl chápán také mormony a jejich prostřednictvím se dostal do znaku a na vlajku amerického státu Utah. Také zednáři vnímají úl jako symbol průmyslu, neúnavné píle,

16 UNTERKIRCHER, Franz, Tiere, Glaube, Aberglaube. Die schönsten Miniaturen aus dem Bestiarium, Graz 1986. Citace převzata z: BIEDERMANN, H., Lexikon symbolů, c. d., s. 375.

17 BRŇOVJÁK, Jiří, Šlechticem z moci úřední. Udělování šlechtických titulů v českých zemích 1705–1780, Nobilitas in historia moderna VII, Ostrava 2015, s. 386. Klasickým příkladem osvícenského užití úlu může být vyobrazení na titulní straně díla opata moravského cisterciáckého kláštera ve Žďáře Otta Steinbacha z Kranichštejna o dějinách jeho působistě. Moravská orlice nese v zobáku pásku s nápisem „Colligere docent“ – „Učí sbírat“. Nad orlicí je úl, kolem něj rozkvetlé růžové větve obklopené včelami – a právě na ně text odkazuje. Růže jsou mariánskou květinou, Steinbach byl opatem cisterciáckého kláštera Studnice blahoslavené P. Marie, jehož dějiny v knize popsal a doprovodil je edicí listin z jeho archivu doplněných například vyobrazením některých pečeti. STEINBACH VON KRANICHSTEIN, Otto, Diplomatische Sammlung historischer Merckwürdigkeiten, aus dem Archive der gräflichen Cisterzienserstifts Saar in Mähren, Prague – Wien – Leipzig 1783.

Obr. 7 Erb Davida rytíře Gutmanna z roku 1878 se včelou v klenotu na zámku Tovačov. Zdroj: foto autor (2010).

pracovitosti a spolupráce (resp. kolektivní práce), produktivity. Je to místo, v němž má každý jedinec přidělený úkol podle svých schopností, každý je tedy svou prací prospěšný celku, stejně jako tomu má být i v samotné lóži.¹⁸

Samostatně zobrazené včely zpravidla nenesou jiný význam než úl, nýbrž odkazují na jeho symboliku kolektivní práce, píle a jejích plodů, tedy plodnosti ve smyslu produktivity. Je-li včela jediná, pak může jít o odkaz na včelího krále, resp. královnu, tedy na toho, kdo svou píli a svým úsilím daný podnik vybuďoval a řídil, přičemž tím podnikem může být myšlen i úspěch obecně.

18 Včelí úl je symbolem zahrnutým do třetího stupně zednářství skotského ritu, který se zaměřuje na povinnosti člověka k Bohu, rodině a zemi. Včela jako pracovitý tvor je symbolem tvrdé práce, co tvor pospolitý představuje zednářovu oddanost rodině, komunitě a bratrství. Přiznávají jí také moudrost, neboť dokáže vždy nalézt cestu zpět do úlu, stejně jako zednáři využívají své znalosti a chápání zednářské symboliky k tomu, aby našli cestu do svého pomyslného domova, tedy do lóže. Mezi zednáři nalezneme mnoho šperků v podobě včely, někteří se jejím jménem také oslovují. První zmínka o úlu ve spojitosti se svobodným zednářstvím se nachází v listu napsaném ve 20. letech 18. století (do roku 1730) v Irsku. Autorství listu ze sbírky Royal Irish Academy Library bývalo připisováno Jonathanu Swiftovi. HARRISON, David, *The Lost Symbols of Freemasonry. The Beehive*, dostupné online: <<https://dr-david-harrison.com/freemasonry/the-lost-symbols-of-freemasonry-the-beehive/>> [30. 4. 2023]; REGALL, William, *Masonic Bee. The Roots and Symbolism Behind It*, dostupné online: <<https://freemasonscommunity.life/masonic-bee/>> [30. 4. 2023]; *Behind the Masonic symbol. The Beehive*, The Grand Lodge of Ohio, Free and Accepted Masons, dostupné online: <<https://www.freemason.com/the-beehive/>> [30. 4. 2023]; *Freemasonry & bees. Grand Lodge of British Columbia and Yukon*, dostupné online: <<https://freemasonry.bcy.ca/symbolism/bees.html>> [30. 4. 2023]; NEFF, Nathan, *The Lodge and Beehive in Freemasonry*, dostupné online: <<https://washington46.org/2020/04/01/the-lodge-and-beehive-in-freemasonry/>> [30. 4. 2023].

Obr. 8 Exlibris Wilhelma svobodného pána Königswartera. Zdroj: Regionální muzeum Města Žďár nad Sázavou, Sbírková knihovna: Polybii Megalopolitani Historiarum libri priores quinque, Geneva 1597, inv. č. ST640.

Včely v rodové heraldice Rakouského císařství

V Rakouském císařství i v Uherském království si nobilitovaní navrhovali erby sami a záleželo jen na nich, zda úkolem pověřil některého odborníka. O konečné podobě erbu v souladu s platnými heraldickými pravidly rozhodovali úředníci, znakoví cenzoři, kteří vše neheraldické či odporující soudobé místní heraldické praxi opravili.¹⁹ Jen v nemnoha případech se nám dochovaly údaje o tom, proč si nobilitovaní zvolili právě figuru včely či úlu; v následujícím textu je tak důvod volby těchto figur u vybraných příkladů uváděn vždy, když se ho podařilo zjistit či když se zdál být zřejmým. Včela nebyla výsadním znamením průmyslníků či bankérů, stejně jako v případě úlu znamenala především píli, přičinlivost, pracovitost napříč profesemi, ale mohla odkazovat i na včelařství nebo na příjmení či predikát nobilitovaného.

Včela jako heraldická figura má obvykle roztažená křídla, leč u italského rodu Barberini vidíme v 17. století často křídla složená. Vídeňští znakoví cenzoři v 19. a ve

¹⁹ K tomu například: BRŇOVJÁK, J., Šlechticem z moci úřední, c. d., s. 151–155; JÄGER-SUNSTE-NAU, Hans, Erbovní censoři v Dvorských kancelářích ve Vídni 1707–1918, Genealogické a heraldické informace, 1988, s. 115–132.

Obr. 9 Včela v prvním klenotu erbu Franze rytíře Kleina z Wisenberga z roku 1873. Zdroj: AT-OeStA/AVA Adel HAA AR, k. č. 444.35, dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=5403638>> [30. 4. 2023].

20. století užívali termín „vzlétající včela“, který nenechává nikoho o pozici křídel na pochybách.²⁰

V rodové heraldice se včela uplatňuje nejčastěji jako doprovodná figura, v některých případech dokonce nikoliv ve štítě, nýbrž v klenotu. Pokud je figurou hlavní, jde opravdu o výjimku, k nimž patří erb bratrů Zaitseků z Egbellu z roku 1860, v jehož modro-červeně polceném štítě je zlatá včela jako hlavní a jediná figura.²¹ V Uhrách obdržel v modrém štítě zlatou včelu převýšenou zlatou hvězdou a provázenou dole třemi stříbrnými liliemi (2, 1) do svého erbu zástupce generálního ředitele První uherské všeobecné pojišťovací společnosti Károly Szende de Szendrő v roce 1908. Jednou z pouhých dvou figur pak je například zlatá včela v horním poli modro-červeně děleného štítu Schönhaberů z Wengerotu z roku 1872.

Prozatím nejstarší doklad o včele v naší rodové heraldice je z 8. září 1634, kdy byl Eliáš Blovskému z Lumenštejna panovníkem polepšen erb a zároveň k němu byli

²⁰ Schnapper, 1865: „...3 hintereinander auffliegenden goldenen Bienen...“; Boschan, 1867: „...mit drei hinter einander auffliegenden natürlichen Bienen...“; Daninos, 1880: „...im unteren blauen Felde eine auffliegende goldene Biene...“; Popper, 1915: „...eine natürliche auffliegende Biene.“ ŽUPANIČ, Jan – FIALA, Michal, *Nobilitas Iudaeorum. Židovská šlechta střední Evropy v komparativní perspektivě*, Praha 2017, s. 380, 396–397, 555, 718.

²¹ Oba bratři byli vojáky, starší Franz plukovník, mladší Karl generálmajor.

Obr. 10 Unikátní plástvované pole v erbu Leopolda von Liebena z roku 1877. Zdroj: AT-OeStA/AVA Adel HAA AR, k. č. 526.36, dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4347368>> [30. 4. 2023].

přijati Jakub Theodosius Včelin a Daniel Koránek. Klenot tvořila dvě dělená křídla, pravé červeno-stříbrně, levé zlato-černě „a mezi nimi včelička“.

Do konce 18. století zatím známe jen čtyři další příklady včely jako heraldické figury: Bienerové z Bienenbergu 1754/1769, Spielmann 1790, Buchan 1793 a Rupp z Ehrenstrophu 1799.

Litoměřický královský rychtář Philipp Anton Biener se sestrou, synovci a neteří byl povýšen do šlechtického stavu s predikátem z Bienenbergu v roce 1754. V pravém modrém poli polceného štítu se ke stříbrnému květu nad zeleným trojvrším slétají tři (1, 2) zlaté včely. Když byl Karlu Josefu Bienerovi při jeho povýšení do rytířského stavu v roce 1769 polepšen erb, ocitly se tři včely na stříbrné krokvi v 1. a 4. poli čtvrceného štítu s patou a také na břevnech na křídlech v klenotu.²² Včely jsou ovšem v případě Bienerů mluvícím znamením, odkazujícím na rodové příjmení i predikát.

V roce 1790 byl do stavu svobodných pánů povýšen tajný dvorský a státní referendář Anton von Spielmann. Jeho polepšený erb se srdečním štítkem měl ve 2. a 3. sedmkrát stříbrno-červeně děleném poli kosmé modré břevno se třemi kosmo položenými zlatými včelami. V tomto případě patrně můžeme včelám přisoudit jejich výše popsanou symboliku píle a přičinlivosti.

²² Meraviglia hlásí včely zlaté, v náčrtku vypadají v přirozené barvě.

Obr. 11 Erb Israhela Höniga šlechtice z Hönigsbergu s mrtvým lvem z roku 1789. Zdroj: AT-OeStA/AVA Adel HAA AR, k. č. 385.4, dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4400988>> [30. 4. 2023].

V roce 1793 byl povýšen do starého šlechtického stavu (*rittermässiger Adelstand*) velkoobchodník plátnem z Rumburku James Buchan. Jeho erb patří k těm výjimkám, v nichž jsou včely hlavními figurami: Ve zlatém štítě tři (2, 1) černé včely, v pravém horním rohu stříbrno-modře cimbuřově šikmo dělený kanton. V Buchanově případě možná hrál roli jeho skotský původ. Klenotem byla na zlaté žerdí vlající Red Ensign – britská námořní obchodní vlajka, přikrývadla černo-zlatá a modro-stříbrná, heslo zlatě na stříbrné pásce „INDUSTRIA“.

V erbu statkáře z Jihlavského kraje Johanna Ignaze rytíře Ruppa z Ehrenstrohmu z roku 1799 bylo v modrém poli kosmé vlnité břevno provázené nahoře i dole včelou, vše zlaté, v klenotu černá křídla, přikrývadla modro-zlatá.²³ Včely v tomto případě odkazují na včelařství, kterým se Rupp zabýval na svém statku Maříž u Slavonic.

Pro Uherské království máme k dispozici pramen zvaný Libri Regii čili Knihy královské.²⁴ Jde o knihy register, opisů listin vydávaných uherským králem zaznamenaných v novověké éře často v plném znění. Od knihy číslo 43 pro léta 1753–1755 v nich nalezneme také erbovní miniatury, leč v některých případech nebyla miniatura

²³ V náčrtu erbu v Rakouském státním archivu je břevno stříbrné.

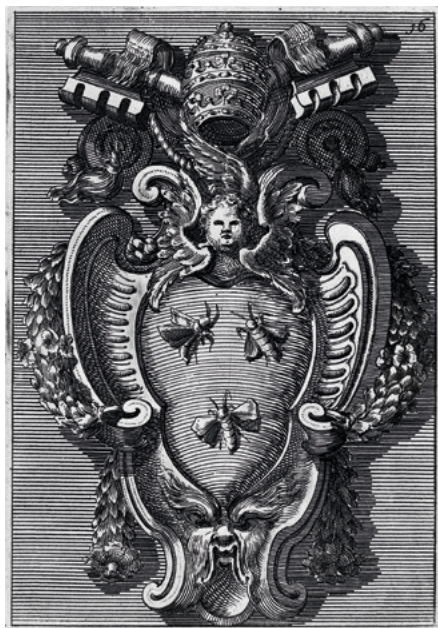
²⁴ Hungaricana, Cultural Heritage Portal, Archives, Libri Regii (dále jen Libri Regii), dostupné online: <<https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/>> [30. 4. 2023].

Obr. 12 Fiktivní erb biblického Samsona. Zdroj: BARA, Jérôme de, *Le Blason des Armoires*, Paris 1581, s. 150, další vydání, Paris 1628, s. 120.

do volného místa dokreslena. Srovnáme-li tamní vyobrazení erbů se včelí tematikou z konce 18. století s výše uvedeným výčtem, zjistíme značný nepoměr, ze kterého však nemůžeme vyvozovat patřičné důsledky, naopak je to pobídka k další badatelské práci a zkoumání heraldické praxe celého soustátí. Libri Regii podchytily první erby se včelami bez úlu až v 19. století, a sice devět zlatých včel v modrém lemu štítu erbu Johanna Soka z roku 1831. Následují ve třetím modrém poli čtvrceného štítu Józsefa Wurma-Almayera nad zeleným trojvrším tři (1, 2) stříbrné včely z roku 1834. Zato úl zde nalezneme v letech 1768–1799 desetkrát.

V první polovině 19. století se včely (a také úl, jak si řekneme později) v heraldice pozdější předlitavské části monarchie objevují stále častěji. Nalezneme je kupříkladu v erbech rodů: Welzl z Wellenheimu 1808, Linhart 1811, Gervay 1817, Pflügl 1818, Schosulan 1826, Kleyle 1828, Kropfreiter 1834, Pollatschek z Nordwallu 1835, Kirchroth z Kirchfeldu 1839, Mauthner z Mauthsteinu 1850. Od druhé poloviny 19. století do konce monarchie obliba včel stoupá. Oproti 15 úlům máme včelu doloženou ve štítě či v klenotu prozatím ve 117 případech: May 1851, Neumann ze Spallartu 1854, Martinez 1858, Klein 1859, Biedermann z Turony 1860, Zaitsek z Egbellu 1860, Falk z Falkenheimu 1861, Hochberger z Hieronimshofu 1862, Bianchi 1863, Löwenthal 1863, Offermann 1863, Rittinger 1863, Schoeller 1863, Summer 1863, Werther z Numváru 1863, Wertheim 1863, Zeidler 1863, Schnapper 1865, Hauschka 1866, Bauer 1867, Boschan 1867, Bruhl 1867, Dotzauer 1867, Chalaupka 1867, Klar 1867, Kleeman 1867, Nunnenmacher 1867, Protivenský z Lhotkabergu 1867, Fischer z Ankern 1868, Jacobi 1868, Schmitt 1868, Thomich z Pravdazovu 1868, Uffenheimer z Fennheimu 1868, Geiringer 1869, Kallir 1869, Jílek 1869, Pollak z Rudinu 1869, Springer 1869, Winterstein 1869,

Obr. 13 Znak papeže Urbana VIII. ve svatopetrské bazilice. Zdroj: JUVARA, Filippo, Stemma papale famiglia Barberini sopra la nicchia di S. Veronica in S. Pietro (Gian Lorenzo Bernini), dostupné online: <https://www.calcografica.it/matrici/inventario.php?id=M-1464_16> [30. 4. 2023].

Bauer 1870, Drasche z Wartinberka 1870, Fischer 1870, Kaufmann-Asser 1870, Michel z Westlandu 1870, Stulier 1870, Hofmann z Morathalu 1871, Klaudy 1871, Gerson 1872, Mitscha z Märheimu 1872, Pfeiffer 1872, Schenk 1872, Schönhaber z Wengerotu 1872, Unger 1872, Weiss z Weissenhallu 1872, Wolff 1872, Goldreich šlechtic z Bronnecku 1873, Helly 1873, Menasce 1873, Proskowetz 1873, Siegmund 1873, Weiss z Wellensteinu 1873, Herr z Wilfriedu 1874, Raisky z Dravenau 1875, Neumann ze Spallartu 1875, Worowka 1875, Zlámál 1875, Weczercik šlechtic z Planheimu 1877, Falk 1878, Gutmann 1878, Kuffner 1878, Flesch z Brunningen 1879, Goldberger de Buda 1879, Neiser 1879, Rebhann z Aspernbrucku 1879, Ripka z Rechthofenu 1879, Schnapper z Wimsbachu 1879, Singer 1879, Temnitschka 1879, Daninos 1880, Drouot 1881, Klein 1881, Alter z Waltrechtu 1882, Hollanský 1882, Komárek 1882, Schlachta 1882, Schneider z Limhofenu 1882, Wallach z Hallbornu 1882, Fleissner 1884, Gomperz 1879, Krátký 1884, Kubinzky 1884, Maschka 1884, Warton 1884, Wechselmann 1884, Bochner ze Stražiska 1885, Nentwich z Hartmannshöhe 1887, Khade z Kolbenau 1889, Böhm šlechtic z Böhmersheimu 1892, Wittich 1892, Weyda z Lehrhofenu 1893, Trnka šlechtic z Dornwehru 1894, Weyda z Lehrhofen 1894, Klier 1895, Klinger 1899, Kuffner 1900, Zimmermann šlechtic z Neissenau 1902, Kock z Gothenfelsu 1905, Peter 1909, Salomon šlechtic z Hohenweebu 1910, Krassny šlechtic z Krassien 1911, Frank 1914, Fröhlich šlechtic z Fanyonu 1914, Menčík-Zebinský 1914, Popper z Artbergu 1915, Zwierzina 1917, Pöschmann 1918, Rieger 1918.

Obr. 14 Erb Barberiniů ještě předtím, než se z ovádů staly včely. Zdroj: Insignia . . . XII. Insignia Florentinorum – BSB Cod.icon. 277, fol. 24, dostupné online: <<https://daten.digital-sammlungen.de/bsb00001424/images/index.html?id=00001424&grosser=&fip=193.174.98.30&no=&seite=55>> [30. 4. 2023].

Umístění včel může být ve štítě i v klenotu různé. Přesto nalezneme několik opakujících se kompozic, k nimž patří:

Kosmé/šikmé břevno se třemi kosmo/šikmo položenými včelami: Linhart 1811, May 1851, Schnapper 1865, Boschan 1867, Springer 1869, Winterstein 1869, Kleemann 1867, Pollak z Rudinu 1869, Zlámal 1875, Schnapper z Wimsbachu 1879, Krátký 1884.

Tři včely v hlavě štítu: Pollatschek z Nordwallu 1835, Bruna 1861, Bauer 1867, Buhl 1867, Jacobi 1868, Weiss z Weissenhallu 1872, Kuffner 1878, Fleisch z Brunnigen 1879, Weyda z Lehrhofenu 1893, Klier 1895.

Tři včely v kompozici 2, 1: Buchan 1793, Welzl z Wellenheimu 1808, Kirchroth z Kirchfeldu 1839, Falk z Falkenheinu 1861, Offermann 1863, Rittinger 1863, Wertheim 1863, Proskowetz 1873, Krassny z Krassien 1911.

Dovolíme-li si malou uherskou odbočku, pak nemůžeme přehlédnout včely v obrubě štítu – krom Neumannů a Kleinů jde o uherské erby: Sok 1831, Neumann ze Spallartu 1854, Klein 1864, Popper von Podhrágy 1869, Eisenstädter von Buziás 1872.

Narozdíl od štítu, který rodům v rámci země zaručoval jedinečnost, se klenoty často opakovaly. Oblíbeným klenotem se včelou byla zavřená křídla, přední černé se zlatou včelou, zadní zlaté. Jeho symbolika je zřejmá – odkazuje na císařského orla, a tedy na pilnou práci pro blaho státu, potažmo oddanost panovnickému domu. Tento klenot s odpovídajícími černo-zlatými příkrývadly nalezneme například u rodů: Schmitt 1868, Gerson 1872, Mitscha z Märheimu 1872, Wolff 1872, Menasce 1873, Gutmann 1878,

Obr. 15 a 16 Erb rodu Barberini na tepané měděné konvi. Zdroj: Regionální muzeum města Žďár nad Sázavou, inv. č. 550B.

Neiser 1879, Rebhann z Aspernbrucku 1879, Alter z Waltrechtu 1882, Komárek 1882, Schneider z Limhofenu 1882.

V modifikaci přední křídlo modré se zlatou včelou, zadní zlaté ho pak najdeme u rodů: Klar 1867, Michel z Westlandu 1870, Proskowetz 1873, Nentwich z Hartmannshöhe 1887.²⁵

Rodový erb se mohl měnit. Nejčastějším důvodem pro jeho změnu bylo polepšení v rámci povýšení, přičemž v 19. století přestávalo být vzácné několikrát povýšení jedné osoby během jejího života. Tak se podnikatelé Albert a jeho synovec Franz Kleinové

25 Křídla můžeme vnímat i jako symbol vzletu, rozmachu, případně rychlosti. Přehled rodů, v jejichž erbech byly užity opakující se kompozice, uvádí jen příklady, není vyčerpávající. K sestavení přehledů v této kapitole byly použity tyto prameny a literatura: Oesterreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Adelsarchiv, Hofadelsakten, Allgemeine Reihe (dále jen AT-OeStA/AVA Adel HAA AR), dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at>> [30. 4. 2023]; Libri Regii, dostupné online: <<https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/>> [30. 4. 2023]; ŽUPANIČ, J. – FIALA, M. – KOBLASA, P. (edd.), Šlechtický archiv, c. d.; BLAŽEK, Konrad, Der Adel von Österreichisch-Schlesien, J. Siebmacher's grosses Wappenbuch, Nürnberg 1885, reprint Brno 2000; von KADICH, Heinrich – BLAŽEK, Conrad, Der Mährische Adel. J. Siebmachers grosses und allgemeines Wappenbuch, Nürnberg 1899, Reprint, Brno 2000; MERAVIGLIA–CRIVELLI, R. J., Der Böhmisches Adel, c. Siebmacher's grosses Wappenbuch, Nürnberg 1886, reprint Brno 2000; VAVŘÍNEK, Karel a kol., Almanach českých šlechtických a rytířských rodů 2011–2027, Praha 2009–2016; ŽUPANIČ, J. – FIALA, M., Nová šlechta v českých zemích a podunajské monarchii, c. d.

dočkali během svého života povýšení do prostého šlechtického stavu a následného povýšení na rytíře a svobodného pána (erbovní listiny získali: Albert 1859 – čestný titul šlechtic a predikát z Wisenbergu, 1864 – rytíř, 1873 – svobodný pán; Franz 1866 – čestný titul šlechtic a predikát z Wisenbergu, 1873 – rytíř, 1873 – svobodný pán, rozšíření titulu jeho strýce Alberta). Jejich erby byly podobné, hlavní figurou byly čtyři spojené ruce jako znamení svornosti mezi členy rodiny, ale lišily se tinkturami, doprovodnými figurami a klenoty. Na tomto místě je zmiňujeme, protože v první verzi Albertova erbu byla v klenotu zkřížená hornická kladiva mezi modrými křídly, na každém tři zlaté včely nad sebou, ve druhé verzi se těchto šest včel přesunulo do modré obruby štítu a ve třetí verzi včely zmizely. V první podobě erbu Franzova včely nebyly, ve druhé byla jako první ze dvou klenotů použita zavřená křídla, přední zlaté s modrým šikmým břevnem se zlatou včelou, zadní modré se zlatým šikmým břevnem, ve třetí pak zůstal klenot takřka nezměněn – jen včela z něj zmizela. V erbu Albertovy linie tak včely byly v letech 1859–1873, v erbu Franzovy pouze krátce během roku 1873.²⁶

26 Uvedené konkrétní příklady užití včely v rodové heraldice se opírají o tyto prameny a literaturu: Biener z Bienenbergu: AT-OeStA/AVA Adel HAA AR, k. č. 76.1, dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4431590>> [30. 4. 2023]; AT-OeStA/AVA Adel HAA AR, k. č. 76.2, dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4431591>> [30. 4. 2023]; MERAVIGLIA-CRIVELLI, R. J., *Der Böhmische Adel*, c. d., s. 2, tabule 1. Blovský z Lumenštejna: SEDLÁČEK, A., *Českomoravská heraldika II.*, c. d., s. 372. Buchan: AT-OeStA/AVA Adel RAA, k. č. 51.9, dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=1474690>> [30. 4. 2023]; VAVŘÍNEK, K. a kol., *Almanach českých šlechtických a rytířských rodů 2027* c. d., s. 82–83; Rodinný erb – Buchan, dostupné online: <<http://www.rodinny-erb.cz/?09-buchan,354>> [30. 4. 2023]. Klein: AT-OeStA/AVA Adel HAA AR, k. č. 444.34, dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=5403637>> [30. 4. 2023]; AT-OeStA/AVA Adel HAA AR, k. č. 444.35, dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=5403638>> [30. 4. 2023]. Rupp z Ehrenstohmu: AT-OeStA/AVA Adel HAA AR, k. č. 821.28, dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4461240>> [30. 4. 2023]; VAVŘÍNEK, K. a kol., *Almanach českých šlechtických a rytířských rodů 2025*, c. d., s. 412–413; von KADICH, H. – BLÁŽEK, C., *Der Mährische Adel*, c. d., s. 117, tabule 92; ŠPLICHAL, Franz Th., *Aus der Geschichte der Bienenzucht in Mähren*, in: *Bienen-Vater. Organ des Wiener Bienenzüchter-Vereines*, 1876, 8, s. 182. Schönhaber z Wengerotu: VAVŘÍNEK, K. a kol., *Almanach českých šlechtických a rytířských rodů 2020*, c. d., s. 366–367. Soka: *Libri regii*, 65 (1825–1832), fol. 754, dostupné online: <https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_65_0001/?pg=382&bbox=336%2C-984%2C1211%2C-396> [30. 4. 2023]. Spielmann: AT-OeStA/AVA Adel HAA AR, k. č. 401.30, dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=2722559>> [30. 4. 2023]; MERAVIGLIA-CRIVELLI, R. J., *Der Böhmische Adel*, c. d., s. 93, tabule 54. Szende de Szendró: ŽUPANIĆ, J. – FIALA, M., *Nová šlechta*, c. d., heslo Szende de Szendro, dostupné online: <<https://www.novanobilitas.eu/rod/szende-de-szendro>> [30. 4. 2023]. Wurm-Almay de Almás: *Libri regii*, 66 (1833–1840), fol. 194, dostupné online: <https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_66_0001/?pg=98&bbox=205%2C-887%2C1443%2C-56> [30. 4. 2023]. Zaitsek z Egbellu: AT-OeStA/AVA Adel HAA AR, k. č. 1106.27, dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4393243>> [30. 4. 2023]. VAVŘÍNEK, K. a kol., *Almanach českých šlechtických a rytířských rodů 2019*, c. d., s. 476–477.

Obr. 17 Městys Plesná, 1902. Zdroj: Registr komunálních symbolů České republiky, dostupné online: <<https://rekos.psp.cz/detail-symbolu/id/3480>> [30. 4. 2023].

Úly v rodové heraldice Rakouského císařství

Úl se v heraldice zobrazuje jako slaměná košnice s viditelným česnem, na miniaturách z přelomu 18. a 19. století může být česen i více.²⁷ Bývá obklopen včelami, které buď neorganizovaně létají kolem – v tom případě nebývá jejich počet uváděn, nebo se k němu v půlkruhu slétají – pak se můžeme setkat s uvedením jejich počtu v blasonu. K výjimkám patří erb Katzenbergerů z Katzenbergeru z roku 1843 s děleným štítem, v jehož horním stříbrném poli z přirozeně zbarveného úlu včely vylétávají doprava a nahoru či erb Wittmannů z roku 1857, v jehož čtvrtém modrém poli je přirozený úl zprava obkroužený z něj vylétávajícími včelami.²⁸

Nalezneme ovšem i úly bez včel (Kriegshaber 1808, Stählin 1855, Zach 1879, Telt-scher z Friedrichskornu 1904).²⁹ Zajímavou kombinaci úlu se včelami ve štítě a bez včel v klenotu získal při svém povýšení do šlechtického stavu do erbu roku 1815 moravskoslezský zemský účetní rada František Conrad z Hötzenborfu. Úl často na něčem stojí – na zeleném trávníku, na trojvrší, na skále, na kameni, na podstavci, na

27 Tři česna nalezneme například v Uhrách u košnice v miniatuře erbu bratří Mosků v Libri Regii z roku 1782.

28 Včely po pravé straně úlu dále měli ve svých erbech Hlubek 1868, Dotzauer 1867 a Weber z Ebenhofu 1851.

29 Úl bez včel se stal jednou z figur polepšeného erbu, který obdržel Anton Adam šlechtic z Kriegshaberu při svém povýšení do rytířského stavu listinou ze 14. prosince 1808. Šlechtictví s čestným titulem šlechtic (Edler von) získal ještě pod jménem Abraham v roce 1793. Následně konvertoval z židovské víry ke katolictví.

Obr. 18 Město Horní Jiřetín, 1916. Zdroj: ČAREK, Jiří a kol., *Městské znaky v českých zemích*, Praha 1985, tab. Horní Jiřetín.

knihách.³⁰ Zpravidla je hlavní figurou pole, není obvyklé nalézt v jednom poli úlů několik či úl v pozici doprovodné figury.

V heraldické praxi Svaté říše římské se s úlem můžeme setkat v návrhu mluvčího erbu uděleného listinou danou 23. února 1623 v Řezně císařem Ferdinandem II. Christophu Hönigovi, který je uložen v Rakouském státním archivu. Ve stříbrném štítě se v černém vydutém hrotu provázeném dvěma přivrácenými červenými gryfy nalézá na zeleném trojvrší zlatý úl, na kterém jsou k česnu směřující tři (1, 2) včely. V klenotu je mezi dvěma buvolími rohy, z nichž pravý je dělený černo-zlatě a levý stříbrno-červeně, rostoucí červený gryf držící ve spárech úl ze štítu. Příkrývadla jsou černo-zlatá a červeno-stříbrná.

Jako jeden z prvních příkladů užití úlu v rodové heraldice habsburských zemí uvádí Jiří Brňovják erb plukovníka francouzské armády Ferdinanda Alexandra Bessnera, povýšeného do stavu svobodných pánů 21. prosince 1767 s tím, že Bessnerovi byl konfirmován jeho rodový erb, nejde tedy o „produkt“ středoevropské heraldiky. V modrém štítě tři zlaté úly (2, 1) navíc nejsou v dochovaném vyobrazení provázené včelami, což není v našich podmínkách běžné.

30 Úl na knihách nalezneme v erbu rytířské rodiny Weberů z Ebenhofu, jejíž dva členové dosáhli povýšení do stavu svobodných pánů. Jedním z nich byl Filip (1818–1900), právník, úředník a politik, který byl během své kariéry i českým, moravským či dolnorakouským místodržitelem. Jako první byl z rodiny nobilitován jeho strýc Václav (1781–1865), který získal erb listinou z roku 1851: Červeno-modře polcený štít, vpravo na třech stříbrných knihách zlatý úl, z něž vylétají zlaté včely se stříbrnými křídly obloukem doprava a nahoru, před úlem jsou na knihách položené váhy v přirozené barvě, jejichž misky visí volně dolů; vlevo zlatá hvězda. Dva klenoty: 1. rozevřená křídla, červená a modré, opakující znamení ze štítu, 2. čtyři pera, stříbrné, červené, zlaté a modré. Oboje příkrývadla jsou červeno-stříbrná a modro-zlatá. Meraviglia-Crivelli hlásí váhy stříbrné a klade je nad úl.

Obr. 19 Znak obce Bynovec z roku 2010. Zdroj: Registr komunálních symbolů České republiky, dostupné online: <<https://rekos.psp.cz/detail-symbolu/id/3271>> [30. 4. 2023].

Za první včelí úl v rámci heraldické praxe dědičných habsburských zemí tak lze v souladu s Jiřím Brňovjákem považovat ten v klenotu sekretáře Moravského zemského gubernia Martina Václava Schosthala, povýšeného 7. listopadu 1775 do prostého šlechtického stavu s čestným titulem šlechtic a přídomkem z Pflichtentreu: na červeném vrchu stojící úl se třemi pery, černým mezi stříbrnými, kolem nějž je do půlkruhu seřazeno osm včel.

Další úl – tentokrát už ve štítě – pak v 18. století nalezneme v erbu vídeňského velkoobchodníka Adama Alberta Höniga, který získal listinou z 19. ledna 1784 při svém povýšení do šlechtického stavu s čestným titulem šlechtic a přídomkem z Heniksteinu.³¹ V roce 1807 si při povýšení do rytířského stavu nechal udělit erb nový, v němž byl úl hlavní figurou ve štítě: V modrém štítě na „bílém“ obdélném kameni tesaném po římském způsobu zlatý úl obklopený sedmi včelami, třemi na pravé a čtyřmi na levé straně, dva klenoty v podobě tří pštrosích per, zlatého mezi modrými, přikrývadla modro-zlatá.

Listinou z 16. ledna 1792 byli bratři Matthias, Jacob, Franz Xaver, Joseph a Heinrich Neupauerové povýšeni do šlechtického stavu s čestným titulem šlechtic. V modrém štítě jejich erbu stojí na zoraném poli postava sedláka v širokém klobouku držícího v pravé zdvižené ruce hrozen a v levé srp mezi třemi rostoucími obilnými klasy vpravo a vlevo úlem vynikajícím z levého okraje a obklopeného šesti včelami. Z bratrů byl Matyáš v roce 1817 povýšen do rytířského stavu. Eduard šlechtic Neupauer dosáhl

31 Dělený a nahoře polcený štít, v dolní modré půli na stříbrném obdélném kameni otesaném na římský způsob zlatý úl obklopený sedmi včelami – třemi z pravé a čtyřmi z levé strany. Tinkтуры kamene a včely jsou odvozeny z blasonu erbu, který nobilitovaný získal při svém povýšení do rytířského stavu v roce 1807.

Obr. 20 Znak obce Staré Těchanovice z roku 2003. Zdroj: Registr komunálních symbolů České republiky, dostupné online: <<https://rekos.psp.cz/detail-symbolu/id/970>> [30. 4. 2023].

v roce 1857 titulu rytíře a v roce 1879 svobodného pána. Josef šlechtic Neupauer byl povýšen do stavu svobodných pánů v roce 1883. Štít všech členů rodu se přitom nezměnil.³²

Úl na desce se čtyřmi nohama obklopený sedmi včelami, vše zlaté, v modrém štítě získal v roce 1794 spolu s nobilitací (*rittermässiger Adelstand* – starý šlechtický stav) od císaře Františka II. kuronský právník Peter Bienemann – jde opět o mluvící erb, navíc z nám poněkud vzdálené německy mluvící oblasti.

Během první poloviny 19. století se úl objevil například v erbech: Beinl z Bienenburgu 1801, Kriegshaber 1808, Böhm 1810, Flick 1810, Brožovský z Pravoslav 1811, Conrad z Hötzenendorfu 1815, Fischer z Röslerstammu 1819, Rösler z Ehrenstahlu 1819 (stejný erb s předchozím – jeho synovcem), Wittmann z Denglaze (von Denglaz) 1824, Fischer 1832, Wanka z Lenzenheimu 1832, Katzenberger z Katzenbergu 1843.

Od druhé poloviny 19. století do konce první světové války v rakouské části habsburské monarchie narůstá v erbech nobilitovaných osob počet včel a klesá obliba úlu, který máme doložen prozatím v těchto patnácti případech: Weber z Ebenhofu 1851, Stählin 1855, Wittmann 1857, Königswarter 1860, Kammel z Hardeggeru 1861, Dotzauer 1867, Kotowic 1867, Hermann 1868, Hlubek 1868, Ellerich 1870, Görner 1879, Zach 1879, Schiessler z Treuenheimu 1887, Krásný šlechtic z Weckelsfelsu 1888, Telt-scher z Friedrichskornu 1904.

Také v Uhrách se můžeme v rodové heraldice setkat s úlem. Již jsme si řekli, že v letech 1768–1799 jej Libri Regii zaznamenaly desetkrát. Poprvé, v roce 1768, šlo

³² Rytířský erb měl dva klenoty, 1. černá přivrácená orlice s červeným jazykem, 2. mezi otevřenými černými křídly tři zlaté klasy; přikrývadla modro-zlatá. Oba svobodní páni pak měli shodné dva klenoty: 1. mezi otevřenými černými křídly tři zlaté klasy, 2. tři pera, zlaté mezi modrými; přikrývadla modro-zlatá. Štitonoši obou erbů svobodných pánů byli dva zlatí lvi s červenými jazyky stojící na zlaté arabesce.

Obr. 21 Znak obce Včelákov z roku 2009. Zdroj: Registr komunálních symbolů České republiky, dostupné online: <<https://rekos.psp.cz/detail-symbolu/id/4870>> [30. 4. 2023].

o součást klenotu Matyáše Kophandela, v němž rostoucí medvěd přirozené barvy drží v tlapách úl, kolem nějž poletují tři zlaté včely.³³ V roce 1782 získali erb při svém povýšení do šlechtického stavu bratři Naum a Constantin Moska spolu s predikátem „*de Ivanda*“ podle vsi ležící v dnešním Rumunsku: Stříbrným šikmým vlnitým břevnem modro-zlatě dělený štít, nahoře úl obklopený deseti včelami, vše zlaté, dole černá býčí hlava, v klenotu stříbrné ozbrojené rámě s šavlí mezi černými křídly, příkrývadla modro-zlatá a černo-zlatá. V roce 1790 se úl se včelami objevuje dokonce ve čtyřech erbech (Konszky, Mayerhofer, Rökössi, Császár), v letech 1792 (Kovacs), 1793 (Lautter), 1797 (Popovics) a 1798 (Jaszvicz) vždy v jednom. V roce 1835 byl do uherského šlechtického stavu císařem Ferdinandem I. povýšen Georgius Procopius, pověřenec místodržitelského úřadu a dvorské komory Království uherského, se svými třemi syny a čtyřmi dcerami. Netradiční je nejen okřídlený úl, ale také přesunutí včel do samostatného pole: polcený a vlevo dělený štít. V prvním zlatém poli je polovina červeně korunovaného orla s červenou zbrojí a jazykem držícího v pařátu stříbrný brk. Ve druhém červeném poli stojí zlatý nahoře zlatě okřídlený úl převýšený stříbrnou hvězdou. Ve třetím modrém poli jsou tři (2, 1) stříbrné včely. V klenotu je mezi

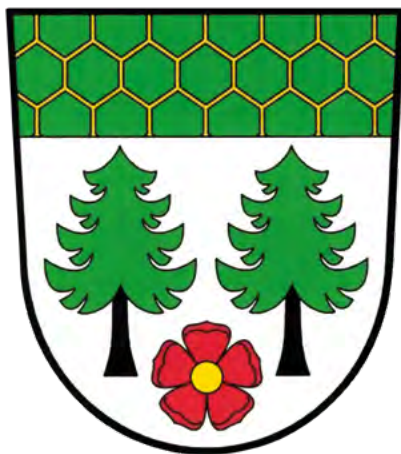
33 „*Ursus nativi coloris, gestans alveare, circa cujus superficiem volitant tres Apes aurei*,“ píše se doslova v Libri Regii.

rozevřenými křídly, z nichž pravé je zlato-černě a levé červeno-stříbrně dělené, úl převýšený hvězdou ze štítu. Příkrývadla jsou modro-stříbrná a černo-zlatá.³⁴

Mrtvý lev a včely

Již zmíněné povýšení Israhela Höniga 2. září 1789 do šlechtického stavu s čestným titulem šlechtic a predikátem z Hönigsbergu bylo první nobilitací osoby židovské víry v podunajské monarchii. Jeho mladší bratr Adam Albert byl nobilitován již dříve, ovšem konvertoval předtím ke katolictví; v jeho erbu nalezneme úl na kameni obklopený

34 Prameny a literatura, na jejichž základě byl vypracován tento přehled, viz pozn. 26. Ke konkrétním příkladům úlů: Bessner: AT-OeStA/AVA Adel HAA AR, k. č. 71.38., dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4446515>> [30. 4. 2023]. Bienemann: AT-OeStA/AVA Adel RAA, k. č. 32.19, dostupné online: <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=1362908> [30. 4. 2023]; STAVENHAGEN, Oskar – OSTEN-SACKEN, Wedig von der – MÜHLEN, Heinrich von zur, *Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaft, Teil Kurland, Band I, Görlitz 1939*, s. 13. Conrad von Hötendorf: AT-OeStA/AVA Adel HAA AR, k. č. 155.28, dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4297067>> [30. 4. 2023]. Dotzauer: AT-OeStA/AVA Adel HAA AR, k. č. 194.13, dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4350289>> [30. 4. 2023]. Hönig: AT-OeStA/AVA Adel RAA, k. č. 190.59, dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=2379677>> [30. 4. 2023]; ŽUPANIČ, J., *Židovská šlechta, c. d.*, s. 356–357. Hlubek: AT-OeStA/AVA Adel HAA AR, k. č. 372.51, dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4385850>> [30. 4. 2023]. Katzenberger z Katzenbergeru: AT-OeStA/AVA Adel HAA AR, k. č. 430.17, dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4903037>> [30. 4. 2023]. Kophandel: *Libri Regii*, 48 (1768–1770), fol. 48, dostupné online: <https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_48_0001/?pg=25&bbox=31%2C-1989%2C2977%2C-11> [30. 4. 2023]. Kriegshaber: AT-OeStA/AVA Adel HAA AR, k. č. 482.7, dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4320124>> [30. 4. 2023]; AT-OeStA/AVA Adel HAA AR, k. č. 482.8, dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4320125>> [30. 4. 2023]; ŽUPANIČ, Jan, *Zapomenutá elita. Nobilitace Židů v Rakouském císařství*, *Historický časopis*, 2017, 65, 1, s. 61. Moska: *Libri Regii*, 52 (1780–1783), fol. 211, dostupné online: <https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_52_0001/?pg=107&bbox=959%2C-878%2C1695%2C-413> [30. 4. 2023]. Neupauer: AT-OeStA/AVA Adel HAA AR, k. č. 647.6, dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4326020>> [30. 4. 2023]; AT-OeStA/AVA Adel HAA AR, k. č. 647.7, dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4326021>> [30. 4. 2023]; AT-OeStA/AVA Adel HAA AR, k. č. 647.10, dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4326024>> [30. 4. 2023]; AT-OeStA/AVA Adel HAA AR, k. č. 647.12, dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4326026>> [30. 4. 2023]; Vavřínek, K. a kol., *Almanach českých šlechtických a rytířských rodů 2010*, c. d., s. 245. Procopius: *Libri Regii*, 66 (1833–1840), fol. 279, dostupné online: <https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_66_0001/?pg=141&bbox=1618%2C-955%2C2659%2C-256> [30. 4. 2023]; Procopius, dostupné online: <<https://www.novanobilitas.eu/rod/procopius>> [30. 4. 2023]. Schosthal z Pflichtentreu: BRŇOVJÁK, J., *Šlechticem z moci úřední*, c. d., s. 386; popis klenotu viz VAVŘÍNEK, K. a kol., *Almanach českých šlechtických a rytířských rodů 2026*, c. d., s. 364–365. Weber z Ebenhofu: AT-OeStA/AVA Adel HAA AR, k. č. 1060.2, dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4360505>> [30. 4. 2023]; MERAUVIGLIA-CRIVELLI, R. J., *Der Böhmisches Adel*, c. d., s. 45–46, tabule 35. Wittmann: AT-OeStA/AVA Adel HAA AR, k. č. 1089.28, dostupné online: <<https://www.novanobilitas.eu/rod/wittmann>> [30. 4. 2023].

Obr. 22 Znak obce Medový Újezd z roku 2012. Zdroj: Registr komunálních symbolů České republiky, dostupné online: <<https://rekos.psp.cz/detail-symbolu/id/5517>> [30. 4. 2023].

včelami, nejprve od nobilitace roku 1784 v jednom z polí štítu, po povýšení do rytířského stavu a odložení příjmení ve prospěch predikátu si v roce 1807 erb zjednodušil a úl se stal jeho hlavní figurou. Tato linie se v roce 1859 dočkala stavu svobodných pánů. Israel, v té době vládní rada a ředitel státního monopolu bankálních důchodů, mýt a tabákové režie, si do 1. a 4. modrého pole svého erbu zvolil poměrně neobvyklou figuru na zeleném trávníku na zádech ležícího jako, mrtvého vypadajícího lva přirozené barvy, kterému se kolem tlamy rojí osm zlatých včel. Ve 2. a 3. červeném poli je stříbrné kosmé břevno se čtyřmi tabákovými rostlinami přirozené barvy, v klenotu je rostoucí lev přirozené barvy držící v pravé ruce tabákovou rostlinu, přikrývadla jsou vpravo modro-stříbrná a vlevo červeno-stříbrná. Nobilitace s čestným titulem šlechtic a predikátem z Hönigshofu se v roce 1791 dočkali také Israelovi synovci (synové jeho zemřelého bratra Mosese) Leopold, Moritz, Enoch, Hermann, Lazar a Ernst Hönigové, z nichž někteří konvertovali ke katolictví – například Leopold, který byl vojákem. Jejich erb se hlásí k erbu strýce Israela, z nějž takřka zcela převzal horní polovinu: Štít dělený a nahoře polcený, v 1. modrém poli leží na zádech na zeleném trávníku mrtvý lev přirozené barvy, z jehož krvavé tlamy vylétá šest zlatých včel, ve 2. červeném poli je stříbrné kosmé břevno se čtyřmi tabákovými rostlinami přirozené barvy, ve 3. zlatém poli je kord se zlatým košem zkřížený s Merkurovou holí, obojí přirozené barvy, v klenotu je rostoucí lev přirozené barvy, přikrývadla jsou modro-zlatá a červeno-stříbrná.³⁵ Všimněme si tří změn v prvním poli – počet včel se snížil na šest, lví tlama je krvavá a lev, dříve vypadající jako mrtvý, je nyní skutečně mrtvý.

35 ŽUPANIČ, J., Židovská šlechta, c. d., s. 355–367; ŽUPANIČ, J. – FIALA, M., Nobilitas Iudaeorum, c. d., s. 257–260, 264–266; AT-OeStA/AVA Adel HAA AR, k. č. 385.5, dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4400988>> [30. 4. 2023].

Existuje několik výkladů významu tohoto pole. Jan Županič uvádí jako nejpravděpodobnější odkaz na biblický příběh o Samsonovi, který zabil lva, a když po čase šel kolem jeho mrtvolky, nalezl v ní roj včel a med, který pak jedl i s rodiči. O zabití lva, který ho napadl, Samson rodičům neřekl, stejně tak o původu medu. K tomu dodejme, že už Jérôme de Bara použil v roce 1581 tento motiv ve svém fiktivním Samsonově erbu: v červeném poli posetém stříbrnými včelami krácející zlatý lev.³⁶ Jan Županič také cituje teorii Louisy Hechtové, podle níž jde o alegorii poražené Netolerance, po jejímž symbolickém pádu se po zrušení mnoha omezení mohou židé zapojit do práce ve prospěch rakouského státu, a upozorňuje, že slabinou teorie je definice lva v Israelově návrhu nikoliv jako mrtvého, ale jenom tak vypadajícího.³⁷

Sama figura lva přitom podle něj odkazuje na Löbla Höniga, otce Adama Alberta, Israela i Mosese Hönigových. Počet včel v prvním případě odpovídá osmi dětem Israela Höniga, ve druhém případě šesti nobilitovaným bratrům. Jan Županič zmiňuje i teoretickou možnost, že lev mohl symbolizovat samotného Israele, v době nobilitace již více než šedesátiletého starce. Zde by dávala smysl relativizace stavu lva – v době udělení erbu totiž byl nobilitovaný Israel ještě živý, ovšem erb je dědičnou záležitostí. Dalším generacím by tak tato figura připomínala zesnulého předka v podobě lva, který svou silou a pílí zajistil majetek i společenské postavení svým osmi dětem. V případě sourozenců pak získala figura lva nový význam – nejen jako odkaz na rodový erb příbuzných, ale i jako symbol jejich zesnulého otce; lev je tak právem definován jako mrtvý. Pro nás poněkud morbidní detail krvavé tlamy by mohl odkazovat na protivenství, která musel ve svém životě přemáhat, i na vlastní krev (potomstvo), jež se z těla padlého lva mění ve včely plodící med (řádné a pracovitě lidi). V této souvislosti se nám poněkud připomíná římská víra v bugonii, vznik včel z rozkládající se krve mrtvého býka.

Rostoucí lev v klenotu Israelova erbu držící tabákovou rostlinu je však bezesporu živý, stejně jako týž lev bez rostliny v erbu jeho synovců. Ti přitom původně požadovali erb poněkud jiný: Stříbrno-zeleně čtvrcený štít, v 1. a 4. poli leží na černé půdě na zádech lev, z jehož rozevřené tlapy vylétá šest včel, vše v přirozené barvě, ve 2. poli je zlaté kosmé břevno se čtyřmi tabákovými rostlinami v přirozené barvě, ve 3. poli kotva obtočená hady, vše stříbrné, v klenotu rostoucí lev přirozené barvy s červeným jazykem a se stříbrným mečem se zlatým jílcem v pravé tlapě, příkrývadla červeno-stříbrná a zeleno-zlatá. Znakový cenzor erb upravil tak, aby více vynikla příbuznost nobilitovaných s rodem jejich strýce. Meč se ze lví tlapy přesunul v podobě kordu do štítu, kotvu s hady nahradila Merkurova hůl, v návrhu v podobě černé hole ovínuté dvěma hady v přirozené barvě s červenými jazyky; hůl nemá křídélka.³⁸

36 BARA, Jérôme de, *Le Blason des Armoires*, Paris 1581, s. 150, další vydání, Paris 1628, s. 120. Odkaz na citace: DIEBOLD, Arthur, Bara Samson 01.jpg, dostupné online: <https://www.heraldik-wiki.de/wiki/Datei:Bara_Samson_01.jpg> [30. 4. 2023].

37 ŽUPANIČ, J., *Židovská šlechta*, c. d., s. 92.

38 Spodní pole je zlaté, v něm je kosmo položený kord se zlatým jílcem a záštitou přes šikmo ležící Merkurovu hůl v přirozené barvě. AT-OeStA/AVA Adel HAA AR, k. č. 385.5, dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4400988>> [30. 4. 2023].

Co se počtu včel týče, první nobilitovaný člen rodu, Adam Albert, měl v erbu úl na kameni otesaném po římském způsobu se sedmi (vpravo tři, vlevo čtyři) včelami, kteréžto pole vytěsnilo po jeho povýšení do rytířského stavu ta ostatní. Dá-li se věřit údajům na www.geni.com, pak počet včel odpovídá počtu jeho dětí, třem synům a čtyřem dcerám.³⁹

Plástvované pole

13. května 1877 povýšil císař František Josef I. generálního radu a ředitele Rakousko-uherské banky, správního radu české Západní dráhy a burzovního radu Leopolda Lieben do šlechtického stavu. O listinné potvrzení tohoto aktu spolu s udělením erbu požádal Lieben až se značným zpožděním, diplom nese datum 25. února 1891. Černý štít jeho erbu je rozdělen zlatou nití, nahoře je rostoucí zlatý lev s červeným jazykem držící v pravé tlapě hořící zlaté srdce, dole zlaté plástvováno ve třech řadách. Klenotem je rostoucí lev ze štítu, příkrývadla jsou černo-zlatá. Nevíme, kdo nobilitovanému, který byl židovské víry, znak navrhoval. V každém případě je v něm užitá figura v rámci rodové heraldiky habsburského soustátí unikátní.⁴⁰

Komunální heraldika

Podíváme-li se na znaky českých, moravských a slezských měst a městeček do roku 1848, nenalezneme v nich včelu ani jedinou. V letech 1848–1918, především za znakového boomu v letech 1890–1918, kdy se do komunální heraldiky dostávají rozličné novotvary, proniká včela i do znaků komunálních, ovšem pouze jako unikát.⁴¹ V roce 1902 se objevuje včela jako jedna z figur ve znaku Plesné, povýšené v roce 1900

39 Karoline, Josef Michael, Josefa, Carl, Johann, Elisabeth Theresia Josepha, Theresia Ignazia. Poslední dcera se narodila roku 1780, Adam Albert získal erb v roce 1784, všechny děti tedy již byly na světě. Vzhledem k nepřesnému užívání predikátů jednotlivých členů rodu Hönigů je však tyto údaje nutné brát s výhradami. Adam Albert Josef Hönig von Henikstein, dostupné online: <<https://www.geni.com/people/Adam-Albert-H%C3%B6nig-von-Henikstein/6000000029278181356>> [30. 4. 2023].

40 ŽUPANIČ, J. – FIALA, M., *Nobilitas Iudaeorum*, c. d., s. 615–616; AT-OeStA/AVA Adel HAA AR, k. č. 526.36, dostupné online: <<https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4347368>> [30. 4. 2023].

41 K novotvarům v komunální heraldice viz PELANT, Jan, *Novotvary obecných figur v české, moravské a slezské komunální heraldice let 1875–2000*, in: *Heraldica viva 2*, Sborník příspěvků z konference českých, moravských a slezských heraldiků, konané ve dnech 21.–22. října 1999 v Pardubicích, Pardubice 2002, s. 17–45; MIKULE, Stanislav, *Komunální heraldika v českých zemích za vlády posledních Habsburků Františka Josefa I. a Karla I. (1848–1918)*, nepublikovaná diplomová práce. Opava: Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity v Opavě 2004, s. 129–136.

na městys: V červeno-zlatě čtvrceném štítě stříbrné ozubené kolo se včelou uprostřed, podložené kosmou kotvou, obojí přirozené barvy. Ve třetím poli černý letopočet 1900.⁴²

Také úl se v tomto období objeví pouze jedinkrát, a to mezi dalšími figurami ve znaku Horního Jiřetína, povýšeného na město v roce 1914. Znak město získalo listinou z 27. ledna 1916: V modrém štítě se zlatou hlavou, v níž je hnědý úl podložený zkříženými klasy v přirozené barvě provázený vpravo zkříženými hornickými kladivy a vlevo ozubeným kolem, vše černé, je na stříbrném koni sv. Jiří ve zlatém brnění probodávající kopím draka svíjejícího se na trávníku pod ním. Štít je zasazen do kamenné obruby se stříbrnou hradební korunou. V blasonu nejsou specifikovány tinktury některých figur či jejich částí. V přiloženém vyobrazení návrhu znaku byl trávník zelený, stříbrný kůň zlato-červeně uzděný s kožešinovou čabakou, sv. Jiří ve zlaté zbroji s modrým a zlatým perem na helmě držící v levici okrouhlý zlatý štít (tarče) a v pravici kopí přirozené barvy, drak zelený.⁴³

V českých, moravských a slezských městských znacích se včela neobjevila ani v období let 1918–1990. Zájem o komunální heraldiku oživila možnost získat vlastní znak a vlajku daná městům, městysům i obcím v roce 1990.⁴⁴ A právě ve znacích obcí se v tomto období začínají uplatňovat figury včely i úlu. V Registru komunálních symbolů můžeme od roku 1990 do 1. dubna 2022 nalézt 14 obcí, které mají ve svých znacích včelu či úl se včelami, jednu s úly bez včel a jednu s plástvováním. V první skupině, zahrnující 14 znaků, tvoří včely většinou doprovodné figury, výjimkou jsou pouze tři včely ve spodním poli Bynovce, v levém poli Medonos a pět včel v hlavě štítu Pátku. Jako doprovodnou figurou ke zlatému úlu jsou zlaté včely ve znacích Starých Těchanovic (jedna), Miroslavských Knínic (tři) a Vlachovy Lhoty (čtyři). Počet včel v jednotlivých znacích obsadil čísla od jedné do pěti. Jednu včelu mají ve znaku čtyři obce (Bílovice, Kelníky, Krchleby, Staré Těchanovice), dvě včely také čtyři obce (Brtnička, Budkov, Dub, Horní Libochová), tři včely pět obcí (Bynovec, Lešetice, Medonosy, Miroslavské Knínice, Vlachova Lhota), čtyři včely jedna obec (Vlachova Lhota) a pět včel také jedna obec (Pátek).

V zelené hlavě štítu obce Pátek je pět zlatých včel se stříbrnými křídly postavených střídavě hlavou nahoru a dolů, čímž je dekorativně využito trojúhelníkového obrysu těchto figur. V horním modrém poli znaku Miroslavských Knínic je blasonován úl se třemi (2, 1) včelami po stranách, vše zlaté. Na vyobrazení ovšem pravá horní včela letí kosmo nahoru, pravá dolní kosmo dolů a levá šikmo vzhůru. Protože jejich netradiční pozice není uvedena v blasonu ani v popisu vlajky, která opakuje znamení ze štítu, může je malíř zobrazit i klasicky vzhůru postavené, případně směřující k úlu. Blason, nikoliv vyobrazení, je totiž vždy právně závazný a každá jiná než obvyklá pozice v něm

42 Národní archiv (dále jen NA), fond: Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, ŠA 43 (dále jen ŠA 43), k. č. 58; Plesná v Registru komunálních symbolů České republiky, dostupné online: <<https://rekos.psp.cz/detail-symbolu/id/3480>> [30. 4. 2023]; ŽUPANIČ, J. – FIALA, M. – KOBLASA, P. (edd.), Šlechtický archiv, c. d., s. 681–682.

43 NA, fond: ŠA 43, k. č. 54; ŽUPANIČ, J. – FIALA, M. – KOBLASA, P. (edd.), Šlechtický archiv, c. d., s. 648–649.

44 Zákon č. 367/1990 Sb., o obcích (obecní zřízení). Nahradil ho zákon č. 128/2000 Sb., o obcích (obecní zřízení).

musí být uvedena, tak jako je tomu ve znaku Brtničky, kde jsou dvě včely provázející po stranách hlavní postavu anděla uvedeny (odborně se udává „hlášený“) jako odkloněné.

Z hlediska tinktur včel v tomto období jasně dominuje zlatá. V jednom případě jsou včely v přirozené barvě (Bynovec), v pěti znacích jsou zlaté se stříbrnými křídly (Brtnička, Horní Libochová, Krchleby, Medonosy, Pátek), ostatní jsou uvedeny jako zlaté (Bílovice, Budkov, Dub, Kelníky, Lešetice, Miroslavské Knínice, Staré Těchanovice, Vlachova Lhota).

Tři (1, 2) úly nalezneme v levém poli znaku Včelákova. Tento znak je mezi obecními znaky tohoto období jediný, v němž není kombinována figura úlu s figurou včely. Úl pak nalezneme ještě ve znaku Miroslavských Knínic (provázený po stranách dvěma /2, 1/ včelami), Starých Těchanovic (na trávníku provázený rostlinami zvonky a převýšený včelou) a Vlachovy Lhoty (provázený čtyřmi včelami a dvěma vlčími udicemi). Úly ve všech čtyřech znacích jsou zlaté.

Zcela unikátní je zlatě plástvovaná zelená hlava štítu ve znaku Medového Újezdu.⁴⁵

Přehled všech těchto znaků podle dat udělení s uvedením kraje a okresu vypadá takto: Vlachova Lhota (22. 1. 2001, Zlínský kraj, okres Zlín), Kelníky (7. 10. 2003, Zlínský kraj, okres Zlín), Staré Těchanovice (7. 10. 2003, Moravskoslezský kraj, okres Opava), Bílovice (25. 11. 2003, Zlínský kraj, okres Uherské Hradiště), Dub (25. 11. 2003, Jihočeský kraj, okres Prachatice), Miroslavské Knínice (17. 2. 2006, Jihomoravský kraj, okres Znojmo), Lešetice (9. 10. 2007, Středočeský kraj, okres Příbram), Včelákov (17. 4. 2009, Pardubický kraj, okres Chrudim), Bynovec (15. 4. 2010, Ústecký kraj, okres Děčín), Pátek (15. 4. 2010, Středočeský kraj, okres Nymburk), Horní Libochová (26. 5. 2011, Kraj Vysočina, okres Žďár nad Sázavou), Medový Újezd (18. 5. 2012, Plzeňský kraj, okres Rokycany), Medonosy (18. 4. 2014, Středočeský kraj, okres Mělník), Brtnička (21. 6. 2018, Kraj Vysočina, okres Jihlava), Budkov (10. 9. 2020, Jihočeský kraj, okres Prachatice), Krchleby (13. 5. 2022, Královéhradecký kraj, okres Rychnov nad Kněžnou).⁴⁶

Zahraniční exkurz 1: Včela rodu Barberini

Není žádným tajemstvím, že erb italského rodu Tafani patřil k erbům mluvícím a byli v něm v modrém štítě tři (2, 1) zlatí ovádi, italsky „*tafani*“ (v prvním pádě jednotného čísla „*tafano*“). Rod pocházející z toskánského Barberino Val d'Elsa je prameny doložen již v 11. století. Ve Florencii vlastnil Palazzo Tafani da Barberino. Jak rostlo jeho bohatství a sláva, začal používat jména Barberini podle místa svého původu a ovády nahradily poněkud reprezentativnější včely. Nejslavnějším z Barberiniů byl bezesporu

45 Město Viľani v Lotyšsku má od 30. září 1938 v horní části modrého štítu plástev, pod níž je včela – vše zlaté. Figura poněkud připomíná plástvování, ale blason znaku ji jasně určuje. Včela je zde symbolem píce: „*Ģerboņa vairogs zilā krāsā. Vairoga augšdaļā attēlots zelta šūnas, bet zem tām zelta bite, kas simbolizē čaklumu.*“ Viľanu ģerbonis, dostupné online: <https://origin-production.wikiwand.com/lv/Vi%C4%BC%C4%81nu_%C4%A3erbonis> [30. 4. 2023].

46 Blasony těchto obecních znaků i s jejich vyobrazeními naleznete v internetové databázi Registru komunálních symbolů České republiky, dostupné online: <<https://rekos.psp.cz/>> [30. 4. 2023].

Maffeo, který byl v letech 1623–1644 papežem Urbanem VIII. Co se kultury týče, Itálie vděčí rodu Barberiniů za mnohá nádherná díla soudobých umělců, jeho vztah k historickým památkám ale dobře vystihl paskvil, tedy posměšný leták na soklu římské „mluvící“ sochy Pasquina: „*Quod non fecerunt barbari, fecerunt Barberini*“ – „*Co neudělali barbaři, udělali Barberiniové.*“⁴⁷ Díky Urbanu VIII. a umělcům pro něj pracujícím se stal erb Barberiniů nejznámějším příkladem užití včel v heraldice.⁴⁸

Karel Chobot popisuje hmyz v rané podobě barberiniovského erbu ve florentském kostele Santa Croce z doby po roce 1347 jako tvory patřící nejspíš k širopasým blano-křídlym, mezi nimiž nalezneme například pilořitky.⁴⁹ Určitě nešlo o střečky, včelám podobné mouchy. Na vyobrazení v Insignia Florentinorum z let 1550–1555 je jasné i bodavé sací ústrojí, které střečci nemají.⁵⁰ Vzhledem k významu původního příjmení rodu je ovšem zřejmé, že jeho erb byl mluvící a byli v něm tři ovádi, byť je doboví umělci zobrazovali dosti nepřesně. Původní rodový erb nalezneme také v kostele Santa Lucia al Borghetto v Tavarnelle Val di Pesa.⁵¹

Ve sbírce Regionálního muzea města Žďár nad Sázavou se nalézá 38 cm vysoká tepaná měděná uvnitř pocínovaná konev s půlkulatým uchem a dvěma hubičkami. Předchozím majitelem nádoby byl P. Bohumil Simonides (1870–1950), farář v Jamném. Muzeum ji získalo 25. května 1951 darem z jeho pozůstalosti.⁵² Ve výzdobě nádoby je dominantní erb rodu Barberini držený dvěma vlky a převýšený otevřenou korunou o třech listech, z níž splývají za štít dvě fimbrie. Včely jsou v postavení 2, 1, ovšem horní dvě směřují šikmo a kosmo ke středu horní hrany štítu. V této pozici je nalezneme například v erbu Urbana VIII. na vitráži v římském kostele Santa Maria in Aracoeli, na podstavci jeho pomníku v Palazzo Almerici ve městě Pesaro či v kostele Zvěstování v obci Casalciprano. Ještě více jsou rozpořehovány v grafickém listu, jehož autor

47 Za Urbana VIII. ozdobily včely Barberiniů mnoho míst Věčného města. Zajímavá je stavba kostela Sant'Ivo alla Sapienza, do níž Francesco Borromini vkomponoval – či spíše deklaroval vkomponování – symboliky včely Barberiniů. Jenže když Urban VIII. zemřel, musel výklad stavby změnit, neboť papež Alexandr VII., pocházející z rodu Chigi, netoužil finančně podporovat dostavbu kostela spojeného s rodem Barberini. Borromini tak ve shodě s novým papežem podtrhl symboliku trojúhelníku odkazující na Nejsvětější Trojici. O tom, že i v původní koncepci stavby šlo včelu v půdorysu tušit pouze na základě tradované konvence a bez ní bychom ji patrně jen těžko odhalili, píše KORYNTOVÁ, Eliška, *Prostor barokní architektury v pojetí české kritiky ve 20. století*, nepublikovaná diplomová práce. Praha: Ústav pro dějiny umění Filozofické fakulty Univerzity Karlovy 2015, s. 43.

48 K papežskému znaku Urbana VIII. viz ČECH, Zdirad Jan Křtitel, *Papežské znaky*, Kostelní Vydří 2009, s. 277, tab. LXVIII.

49 CHOBOT, K., *Historie a vývoj*, c. d., s. 135; *Catalogo generale dei Beni Culturali*, dostupné online: <<https://catalogo.beniculturali.it/detail/HistoricOrArtisticProperty/0900283514>> [30. 4. 2023].

50 Patnáctidílný erbovník „*Insignia*“ je uložen v Bavorské státní knihovně, florentské erby nalezneme ve 12. dílu. *Insignia ... XII. Insignia Florentinorum* – BSB Cod.icon. 277, fol. 24, dostupné online: <<https://daten.digital-e-sammlungen.de/bsb00001424/images/index.html?id=00001424&groesser=&fip=193.174.98.30&no=&seite=55>> [30. 4. 2023]. Jako střečky koňské „*tafani*“ překládá ČECH, Z. J. K., *Papežské znaky*, c. d., s. 135, 187, 277, 317.

51 Barberino Tavarnelle riscopre origini, storie e luoghi di Papa Urbano VIII, Maffeo Vincenzo Barberini, dostupné online: <<https://www.gazzettinodelchianti.it/barberino-tavarnelle/barberino-tavarnelle-riscopre-origini-storie-e-luoghi-di-papa-urbano-viii-maffeo-vincenzo-barberini/>> [30. 4. 2023].

52 Konev s inventárním číslem 550B je vystavena v trvalé expozici muzea v budově Moučkova domu ve Žďáře nad Sázavou. Regionální muzeum města Žďár nad Sázavou, Katalog fondu B, fol. 23.

Filippo Juvara (1678–1736) vyobrazil – ovšem s notnou dávkou vlastní autorské invence – Urbanův znak z Berniniho baldachýnu v bazilice sv. Petra. Zatímco Berniniho včely jsou statické, Juvara zobrazil první včelu z boku jako šikmo letící, druhou již klasicky – tedy z pohledu shora – jako kosmo lezoucí a poslední také klasicky, ale kosmo letící.⁵³

Unikátním spojením heraldiky s přírodovědnou studií je grafický list *Melissografia* z roku 1625. Francesco Stelluti a kníže Federico Cesi jeho prostřednictvím publikovali svá pozorování včel mikroskopem, který velmož získal od Galilea Galileiho. Práci věnovali papeži Urbanu VIII., přičemž zobrazené preparáty odkazují na kompozici erbu Barberiniů s tím rozdílem, že první včela nahoře je zobrazena z boku, druhá zespodu, spodní shora. V listu s oslavnými verši pak nalezneme i další detaily včelí morfologie, vavřínové ratolesti i dva putti nesoucí tiáru a svatopetrské klíče. Včela se tak stala prvním zástupcem hmyzí říše, jehož detailní podoba byla pozorována mikroskopem a následně zveřejněna tiskem.⁵⁴

Zahraniční exkurz 2: Napoleonské včely

Když byl v roce 1653 objeven hrob franského krále Childericha I. (†481/482), nalezlo se v něm vedle dalších cenností také kolem 300 zlatých zástupců hmyzu s křídly vykládanými granáty. Ač bývají tyto tvorové označovány různě, například jako cikády či mouchy, nejčastěji jsou ztotožňovány se včelami. Původně se nejspíš jednalo o ozdoby Childerichova oděvu. Nález byl inspirací pro teorii o včele coby symbolu původních franských králů, teprve časem se měnícím v heraldickou lilii, kterou svým tvarem připomíná. Dokladem přežívajícího povědomí o původním symbolu mělo být i vyobrazení od Jeana Bourdichona v rukopise Jeana Marota *Cesta do Janova* z let 1510–1520, líčícím výpravu krále Ludvíka XII. proti Janovu v roce 1507. Na vyobrazení odjezdu z Alessandrie je král oděn do bílého varkoče v barvě Bourbonů se zlatým úlem na prsou. Celý varkoč je posázen zlatými včelami, podél průstřihů je lemován červeným zlatě vyšívaným pruhem s latinským nápisem „*Neužívá žihadla král, jemuž se podobáme*“. Totéž se opakuje i na čabrace koně.⁵⁵ Ve skutečnosti ale nejde o odkaz na dávný panovnický symbol, nýbrž o využití symboliky dobrého včelího krále.

Teorie podpořila požadavky Napoleona Bonaparta na nový symbol francouzského císařství, který by nahradil bourbonské lilie, ale zároveň se pojil s tradicí země. Včela se tak stala jedním ze symbolů císařství, nejprve za Napoleona I., později i za

53 JUVARA, Filippo, *Stemma papale famiglia Barberini sopra la nicchia di S. Veronica* in S. Pietro (Gian Lorenzo Bernini), dostupné online: <https://www.calcografica.it/matrici/inventario.php?id=M-1464_16> [30. 4. 2023].

54 CHOBOT, K., *Historie a vývoj*, c. d., s. 134; ALDINI, Rinaldo Nicoli, *Alle origini della microscopia: le api Barberine*, Francesco Stelluti e i primi Lincei, *L'ape nostra amica* 2002, 24, 3, s. 42. Jiné zajímavé zobrazení Urbanova znaku nalezneme na titulním listu jeho *Básní* z roku 1642 podle předlohy Petra Paula Rubense – k papežské tiáře se slétají včely jako k úlu. ČECH, Z. J. K., *Papežské znaky*, c. d., s. 158.

55 CHOBOT, K., *Historie a vývoj*, c. d., s. 137.

Napoleona III. Po vzoru prvního císaře Francouzů ji do své imperiální symboliky vkomponovali haitský císař Jakub I. či středoafrický vládce Bokassa I.⁵⁶

V precizně vypracovaném systému napoleonské heraldiky se zlaté včely objevily například v modré hlavě štítu erbů Velkých hodnostářů říše, která jimi byla posetá stejně jako jejich heraldické pláště či červený plášť císařův. Tři zlaté včely byly také v červené hlavě znaků měst 1. třídy zvaných „*Bonnes villes de l'Empire français*“.⁵⁷

Domácí exkurz mimo heraldiku: Včela na Kačině

Jižní zahradní průčelí pavilonu knihovny zámku Kačina nedaleko Kutné Hory nese v tympanonu štítu, kde mělo být původně okno, štukovou výzdobu, v jejímž středu je včela. Není zde však sama, je částí rozsáhlejšího celku složeného z rozmanitých symbolů.

Uprostřed tympanonu je oválný štít, na němž sedí sova. Ve štítě je uroborem obtočený hexagram se včelou uprostřed, zpod této kompozice pronikají rovnoměrně k okraji štítu sluneční paprsky. Za štítem je zkřížené kopí a sextant, štít obklopuje heraldicky vpravo dubová ratolest, vlevo pak ratolest vavřínová a palmová.

Vpravo od štítu jsou tři knihy obklopené glóblem, pravítky, úhelníky a dalšími nástroji, dávanými do spojitosti s prací architektů a geometrů. Nejbliž ke štítu se nachází půlkulatá nádoba, ve které patrně hoří oheň. Vlevo od štítu se nachází skupina devíti knih, malířská paleta se štětci a nejbliž ke středu otevřená kniha. Každá z jejích stránek nese jeden symbol. Na první je to řecké písmeno théta, na druhé pak dvě svislé čárky, jakoby dvakrát velké písmeno ióta či římská číslice II. Někdy je znak vykládán jako pí s odkazem na texty o matematice a protější thété je přikládán teoretický odkaz na texty o teologii – v tomto ohledu jistota nepanuje. Předmět ležící pod štítem trochu připomíná vojenskou prošívanici.

Ačkoliv neznáme význam všech zobrazených symbolů, přesto lze smysl výzdoby poměrně jednoznačně interpretovat jako odkaz na knihovnu co místo soustředěných vědomostí. Dvě strany výjevu tvoří soulad mezi praktickými a uměnovědnými obory, mezi přírodními a humanitními vědami, mezi praktičností a estetikou. Dovednosti a vzdělání pod dozorem moudrosti v podobě sovy jsou štítem, ochranou každého jedince. Uroboros, symbol nekonečného opakování, cyklické podstaty bytí od střídání ročních období po obměnu lidských generací, naznačuje zároveň trvalost, stálost a věčnost. Hexagram jím obepnutý, nazývaný též Davidův štít – „*magen David*“, tvoří

⁵⁶ Tamtéž, s. 138.

⁵⁷ SLATER, Stephan, *The complete book of heraldry. An international history of heraldry and its contemporary uses*, London 2002, s. 198–199. K napoleonské heraldice můžeme doporučit práce Jiřího Kovaříka a dalších autorů, z nichž pro příklad vybíráme: BLATNÝ, Richard, *Napoleonská encyklopedie*. Před dvěma sty lety začala vycházet hvězda, Praha 1995, s. 222–223; GÓRZYŃSKI, Stawomir, *Heraldika nobilitací okresu Napoleona I.*, in: *Sborník příspěvků. IV. setkání genealogů a heraldiků*, Ostrava 14.–15. 10. 1989, Ostrava 1992, s. 19–21; KOVAŘÍK, Jiří, *Napoleonská heraldika a šlechta císařství*, *Heraldická ročenka* 1975, s. 19–34; TÝŽ, *Maršálové Napolonových orlů. Orlové Napoleonovy armády II*, Třebíč 2000.

dva propojené rovnostranné trojúhelníky, jeden hrotem nahoru, druhý dolů. Lze jim přiřadit různé významy, které jsou vždy v opozici a pouze společně tvoří vyrovnaný harmonický celek: mužský a ženský princip, oheň a voda, duch a tělo, světlo a tma, pravda a lež, dobro a zlo, moudrost a nevědomost. Schopnost je rozeznávat značí vzdělanost a moudrost. Přisoudíme-li ještě vodorovné základny vzduchu a zemi, můžeme za symbol rovnováhy považovat spojení zbylých dvou stran trojúhelníků, což připomíná tvar přeloženého kružidla a úhelníku.⁵⁸ Středem štítu i celého výjevu je včela. Její postavení uprostřed kompozice odkazuje nejen na její moudrost, s níž se celý život věnuje pilné práci, ale i na její schopnost vrátit se po cestách za pylem zpět ke společnému dílu uvnitř úlu.⁵⁹ Včela zde může nést i symboliku dlouhověkosti, odkazu díla předků a apel na budoucí generace, aby ctily a rozmnožovaly toto dílo (cykličnost). Včela zde reprezentuje všechny včely, jejichž úlem je společné dílo, všechny jedince, kteří svým vzděláním přispívají k lepší práci na zdokonalování světa, což je prospěšné jim i celku. Zároveň může být i včelím králem, vyjádřením podstaty řádu, bez jehož dodržování by zavládl zmatek a chaos, odkaz na panovníka, který moudře řídí veškeré dění – ať už jde o vládce jako takového, nebo o stavebníka budovy, nebo o rozum každého jednotlivce, kterému má naslouchat a nechat se jím vést. Zde nejde opomenout fakt, že stavebník Jan Rudolf Chotek byl nejenom vzdělaným mužem osvícenské éry, ale také státním úředníkem ve službách svého vládce, který dle nápisu na průčelí hlavní budovy zámku areál budoval „*sobě, přátelům a potomkům*“.⁶⁰ Ratolesti – dubová, vavřínová i palmová – jsou obecnými symboly vítězství a oslavy úspěchu, které ale můžeme také vztáhnout k rovinám vojenství (dub, uplatňovaný například ve vojenské faleristice), umění (vavřín, z nějž byly tvořeny věnce pro básníky s titulem poeta laureatus) i duchovna (palma, která se jakožto symbol vítězství nad smrtí stala symbolem mučedníků), případně v nich vidět odkaz na vytrvalost a sílu (dub), s níž i přes mnohá odříkání získáme odměnu v podobě vzdělání, dovedností neboli umění a uznání (palma a vavřín). Tomu odpovídají i symboly pod ratolestmi umístěné.

V knihovně je uloženo vědění, moudrost, klíče k umění, vzdělání, technologickým postupům, k práci všeho druhu. Této práce je třeba využít ve prospěch celku, tedy státu (v čele s panovníkem – včelím králem), čímž přidáme kamínek do skládačky

58 Figura vypadající jako hexagram se nachází v erb u uherského barona Jánose Lakose (1776–1843) z roku 1811. Nalezneme v něm zkřížené palcáty provázené liliemi, kotvu převýšenou hvězdou a symbol vypadající jako hexagram provázený třemi (1, 2) dělovými koulemi. Vzhledem k Lakosově povolání a zvoleným symbolům můžeme hexagram v jeho erb dít do souvislosti se znalostmi geometrie a pevnostního stavitelství; ostatně blason figuru popisuje jako dva protilehlé a spojené trojúhelníky: „*duo sibi invicem et oppositi conjuncti trianguli*“. Lakos byl později pověřován vojenskými popisy krajiny. Libri Regii, 63 (1811–1817), fol. 246, dostupné online: <https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_63_0001/?pg=124&bbox=115%2C-821%2C1156%2C-163> [30. 4. 2023].

59 „*Jak správně řekl Šalamoun: Vade ad apem, et disc ab ea [jdi za včelou a uč se od ní]*“, uvádí Cesare Ripa a odkazuje tak na 6. kapitolu Knihy přísloví v překladu podle Septuaginty. RIPA, C. – BUSCAROLI, P., Ikonologie, c. d., s. 47; KHALTURIN, Yuriy, Kabbalah, Symbolism and Metaphysics in Russian Freemasonry of the XVIIIth – XIXth centuries, Revista de Estudios Históricos de la Masonería Latinoamericana y Caribeña, 2015, 7, 1, s. 128–140.

60 WEBER, Martin – ŠANTRŮČKOVÁ, Markéta – STROBLOVÁ, Lenka, Dobový odkaz osobnosti Jana Rudolfa Chotka v krajinářských úpravách Kačiny na Kutnohorsku, Acta Pruhoniciana 95, 2010, s. 21.

všeho lidstva, celého světa. Vergilius zmiňuje tvrzení, dle něž je včelám dána nebeská jiskra a podíl světové duše, k čemuž dodává, že „světový duch prý proniká všechno“, ať už jde o pevniny, mořské hlubiny či nebeské výšiny.⁶¹ Jako symbol prorocství může být včela vnímána jako vize budoucnosti, v níž prostřednictvím usilovné práce bude vybudován lepší, dokonalejší svět v harmonii se státem, panovníkem a Bohem. Pilnou prací je nejen samo tvoření, tedy plození díla, ale i vzdělání a sebevzdělání, tedy práce na vlastním zdokonalení, abychom byli prospěšní celku.

Samotný štít se symboly obklopenými paprsky (pokud nejsou přímo položeny na štít s obrazem slunce) máme tendenci vzhledem k přítomnosti sovy přisoudit Pallas Athéně, čemuž by odpovídalo i kopí za štítem (ač v dané kompozici by mohlo být významově posunuto směrem k symbolice štítu a následně symbolů věd a umění). Může však také podtrhovat výše popsany program dodáním prvku zbožnosti řádného učence i poddaného. „*Vždyť Hospodin Bůh je štít a slunce*,“ praví se ve 12. verši 84. žalmu.

Závěrem

Nastínili jsme si stručnou historii užití figur včely a úlu především v naší heraldice a vysvětlili jsme si jejich význam, související jak s osvícenstvím, tak se symbolikou nových společenských vrstev, z nichž pocházely nobilitované osoby habsburské monarchie převážně v 19. a 20. století. Tento příspěvek nelze považovat za kompletně vyčerpávající danou problematiku, naopak, jeho cílem je poukázat na poměrně zajímavé figury včely a včelího úlu v heraldice, které si v budoucnu zaslouží dalšího studia a zpracování.

Seznam použitých pramenů a literatury

Prameny:

Hungaricana, Cultural Heritage Portal

- Archives, Libri Regii, dostupné online: <<https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/>>

Národní archiv

- fond Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, ŠA 43

Oesterreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv

- Adelsarchiv, Hofadelsakten, Allgemeine Reihe, dostupné online: <<https://www.archiv-informationssystem.at/>>

Regionální muzeum města Žďár nad Sázavou

- Katalog fondu B

61 VERGILIUS, Zpěvy rolnické a pastýřské, c. d., s. 75.

ŽUPANIČ, Jan – FIALA, Michal – KOBLASA, Pavel (edd.), Šlechtický archiv c. k. ministerstva vnitra. Erbovní listiny Národního archivu, Státního oblastního archivu v Praze, Archivu hlavního města Prahy (dodatky), Archivu Národního muzea (dodatky), Praha: Agentura Pankrác 2014.

Literatura:

- BARA, Jérôme de, *Le Blason des Armoires*, Paris 1581, další vydání, Paris 1628.
- BIEDERMANN, Hans, *Lexikon symbolů*, Praha: Beta-Dobrovský 2008.
- BLATNÝ, Richard, *Napoleonská encyklopedie. Před dvěma sty lety začala vycházet hvězda*, Praha: Aquarius 1995.
- BLAŽEK, Konrad, *Der Adel von Österreichisch-Schlesien*, J. Siebmacher's grosses Wappenbuch, Nürnberg: Verlag von Bauer und Raspe 1885, reprint Brno: GARN 2000.
- BRŇOVJÁK, Jiří, *Šlechticem z moci úřední. Udělování šlechtických titulů v českých zemích 1705–1780*, Nobilitas in historia moderna VII, Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě 2015.
- COBB, Matthew, *Jan Swammerdam on social insects. A view from the seventeenth century*. *Insectes Sociaux*, 2002, 49, s. 92–97.
- ČECH, Zdirad Jan Křtitel, *Papežské znaky*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 2009.
- GÓRZYŃSKI, Stawomir, *Heraldyka nobilitací okresu Napoleona I.*, in: *Sborník příspěvků. IV. setkání genealogů a heraldiků*, Ostrava 14.–15. 10. 1989, Ostrava: Klub genealogů a heraldiků Ostrava při DK Vítkovic 1992, s. 19–21.
- CHOBOT, Karel, *Dějiny hmyzu v obrazech*, Červený Kostelec: Pavel Mervart 2010.
- CHOBOT, Karel, *Historie a vývoj ilustrace v entomologii, nepublikovaná disertační práce*. Praha: Katedra filosofie a dějin přírodních věd Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy 2008.
- JÄGER-SUNSTENAU, Hans, *Erbovní censoři v Dvorských kancelářích ve Vídni 1707–1918*, *Genealogické a heraldické informace*, 1988, s. 115–132.
- von KADICH, Heinrich – BLAŽEK, Conrad, *Der Mährische Adel*. J. Siebmachers grosses und allgemeines Wappenbuch, Nürnberg: Verlag von Bauer und Raspe 1899, reprint Brno: GARN 2000.
- KHALTURIN, Yuriy, *Kabbalah, Symbolism and Metaphysics in Russian Freemasonry of the XVIIIth – XIXth centuries*, *Revista de Estudios Históricos de la Masonería Latinoamericana y Caribeña*, 2015, 7, č. 1, s. 128–140.
- KOČKA, Václav, *Unhoštské rody erbovní*, Praha: Svaz přátel rodopisu – Vydavatelské družstvo Rodokmen 1948.
- KOLÁŘ, Martin – SEDLÁČEK, August, *Českomoravská heraldika I. Část všeobecná*, Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1902.
- KORYNTOVÁ, Eliška, *Prostor barokní architektury v pojetí české kritiky ve 20. století*, nepublikovaná diplomová práce. Praha: Ústav pro dějiny umění Filozofické fakulty Univerzity Karlovy 2015.
- KOVAŘÍK, Jiří, *Maršálové Napolonových orlů. Orlové Napoleonovy armády II*, Třebíč: Akcent 2000.
- KOVAŘÍK, Jiří, *Napoleonská heraldika a šlechta císařství*, *Heraldická ročenka* 1975.
- MERAVIGLIA–CRIVELLI, Rudolf Johann, *Der Böhmisches Adel*, J. Siebmacher's grosses Wappenbuch, Nürnberg: Bauer und Raspe 1886, reprint Brno: GARN 2000.
- MIKULE, Stanislav, *Komunální heraldika v českých zemích za vlády posledních Habsburků Františka Josefa I. a Karla I. (1848–1918)*, nepublikovaná diplomová práce. Opava: Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity v Opavě 2004.
- MÜLLER, Karel, *Erbovní galerie těšínské šlechty kdysi v těšínské sněmovně, nyní na frýdeckém zámku*, Český Těšín: Regio 2008.
- MYSLIVEČEK, Milan, *Velký erbovník, svazek I*, Praha: Fraus 2005.
- NOKKALA MILTOVÁ, Radka, *Symbolika včel v kroměřížské sala terreně*, *Opuscula historiae artium*, Časopis Semináře dějin umění Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2018, 67, č. 2, s. 98–105.

- OSWALD, Gert, Lexikon der Heraldik, Leipzig: VEB Bibliographische Institut 1984.
- PELANT, Jan, Novotvary obecných figur v české, moravské a slezské komunální heraldice let 1875–2000, in: Heraldica viva 2. Sborník příspěvků z konference českých, moravských a slezských heraldiků, konané ve dnech 21.–22. října 1999 v Pardubicích, Pardubice: Východočeské muzeum v Pardubicích, 2002, s. 17–45.
- RIPA, Cesare – BUSCAROLI, Piero, Ikonologie, Praha: Argo 2019.
- SEDLÁČEK, August, Českomoravská heraldika II. Část zvláštní, Praha: Česká akademie věd a umění 1925.
- SHAKESPEARE, William, Historie I. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění 1964.
- SLATER, Stephan, The complete book of heraldry. An international history of heraldry and its contemporary uses, London: Lorenz Books 2002.
- STAVENHAGEN, Oskar – von der OSTEN-SACKEN, Wedig – von zur MÜHLEN, Heinrich, Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaft, Teil Kurland, Bd. I, Görlitz 1939.
- STEINBACH KRANICHSTEIN, von Otto, Diplomatische Sammlung historischer Merckwürdigkeiten, aus dem Archive der gräflichen Cisterzienserstifts Saar in Mähren, Prague – Wien – Leipzig 1783.
- ŠPLICHAL, Franz Th., Aus der Geschichte der Bienenzucht in Mähren, Bienen-Vater. Organ des Wiener Bienenzüchter-Vereines, 1876, 8, s. 182.
- UNTERKIRCHER, Franz, Tiere, Glaube, Aberglaube. Die schönsten Miniaturen aus dem Bestiarium, Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt 1986.
- VACHALA, Břetislav, První egyptská vyobrazení včely, Vesmír, 2014, 93, č. 9, s. 504–505.
- VACHALA, Břetislav, Včely a med ve starém Egyptě. Dary slunečního boha Rea, Vesmír, 2014, 93, č. 4, s. 234–237.
- VAVŘÍNEK, Karel a kol., Almanach českých šlechtických a rytířských rodů 2011, Praha: Zdeněk Vavřínek 2009.
- VAVŘÍNEK, Karel a kol., Almanach českých šlechtických a rytířských rodů 2019, Praha: Zdeněk Vavřínek 2013.
- VAVŘÍNEK, Karel a kol., Almanach českých šlechtických a rytířských rodů 2020, Praha: Zdeněk Vavřínek 2013.
- VAVŘÍNEK, Karel a kol., Almanach českých šlechtických a rytířských rodů 2024, Praha: Zdeněk Vavřínek 2015.
- VAVŘÍNEK, Karel a kol., Almanach českých šlechtických a rytířských rodů 2025, Praha: Zdeněk Vavřínek 2015.
- VAVŘÍNEK, Karel a kol., Almanach českých šlechtických a rytířských rodů 2026, Praha: Zdeněk Vavřínek 2016.
- VAVŘÍNEK, Karel a kol., Almanach českých šlechtických a rytířských rodů 2027, Praha: Zdeněk Vavřínek 2016.
- VERGILIUS, Zpěvy rolnické a pastýřské, Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1959.
- WEBER, Martin – ŠANTRŮČKOVÁ, Markéta – STROBLOVÁ, Lenka, Dobový odkaz osobnosti Jana Rudolfa Chotka v krajinářských úpravách Kačiny na Kutnohorsku, Acta Pruhoniciana 95, 2010.
- ŽUPANIČ, Jan, Zapomenutá elita. Nobilitace Židů v Rakouském císařství, Historický časopis, 2017, 65, č. 1, s. 47–78.
- ŽUPANIČ, Jan, Židovská šlechta podunajské monarchie. Mezi Davidovou hvězdou a křížem, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2012.
- ŽUPANIČ, Jan – FIALA, Michal, Nobilitas Iudaeorum. Židovská šlechta střední Evropy v komparativní perspektivě, Praha: Agentura Pankrác 2017.

Internetové zdroje

- Adam Albert Josef Hönig von Henikstein, dostupné online: <<https://www.geni.com/people/Adam-Albert-H%C3%B6nig-von-Henikstein/6000000029278181356>> [30. 4. 2023].
- ALDINI, Rinaldo Nicoli, Alle origini della microscopia: le api Barberine, Francesco Stelluti e i primi Lincei, *L'ape nostra amica* 2002, 24, 3, s. 41–45, dostupné online: <https://www.researchgate.net/profile/Rinaldo-Aldini/publication/280558652_Alle_origini_della_microscopia_le_api_barberine_Francesco_Stelluti_e_i_primi_Lincei/links/55b91e1108ae092e965b2d2a/Alle-origini-della-microscopia-le-api-barberine-Francesco-Stelluti-e-i-primi-Lincei.pdf> [30. 4. 2023].
- Behind the masonic symbol. The Beehive. The Grand Lodge of Ohio, Free and Accepted Masons, dostupné online: <<https://www.freemason.com/the-beehive/>> [30. 4. 2023].
- Barberino Tavarnelle riscopre origini, storie e luoghi di Papa Urbano VIII, Maffeo Vincenzo Barberini, dostupné online: <<https://www.gazzettinodelchianti.it/barberino-tavarnelle/barberino-tavarnelle-riscopre-origini-storie-e-luoghi-di-papa-urbano-viii-maffeo-vincenzo-barberini/>> [30. 4. 2023].
- Catalogo generale dei Beni Culturali, dostupné online: <<https://catalogo.beniculturali.it/detail/HistoricOrArtisticProperty/0900283514>> [30. 4. 2023].
- DIEBOLD, Arthur, Bara Samson 01.jpg, dostupné online: <https://www.heraldik-wiki.de/wiki/Datei:Bara_Samson_01.jpg> [30. 4. 2023].
- Freemasonry & bees. Grand Lodge of British Columbia and Yukon, dostupné online: <<https://freemasonry.bcy.ca/symbolism/bees.html>> [30. 4. 2023].
- HARRISON, David, The Lost Symbols of Freemasonry. The Beehive, dostupné online: <<https://dr-david-harrison.com/freemasonry/the-lost-symbols-of-freemasonry-the-beehive/>> [30. 4. 2023].
- Insignia ... XII. Insignia Florentinorum – BSB Cod.icon. 277, fol. 24, dostupné online: <<https://daten.digital-sammlungen.de/bsb00001424/images/index.html?id=00001424&groesser=&fip=193.174.98.30&no=&seite=55>> [30. 4. 2023].
- JUVARA, Filippo, Stemma papale famiglia Barberini sopra la nicchia di S. Veronica in S. Pietro (Gian Lorenzo Bernini), dostupné online: <https://www.calcografica.it/matrici/inventario.php?id=M-1464_16> [30. 4. 2023].
- NEFF, Nathan, The Lodge and Beehive in Freemasonry, dostupné online: <<https://washington46.org/2020/04/01/the-lodge-and-beehive-in-freemasonry/>> [30. 4. 2023].
- REGALL, William, Masonic Bee. The Roots and Symbolism Behind It, dostupné online: <<https://freemasonscommunity.life/masonic-bee/>> [30. 4. 2023].
- Registr komunálních symbolů České republiky, dostupné online: <<https://rekos.psp.cz/>> [30. 4. 2023].
- Rodinný erb – Buchan, dostupné online: <<http://www.rodinny-erb.cz/?09-buchan,354>> [30. 4. 2023].
- Viľanu ģerbonis, dostupné online: <https://origin-production.wikiwand.com/lv/Vi%C4%B-C%C4%81nu_%C4%A3erbonis> [30. 4. 2023].
- VLADAN, Ondřej, Včely a včelaření z pohledu římských antických učenců. Český svaz včelařů, z. s., dostupné online: <<https://www.vcelarstvi.cz/casopis/vcely-a-vcelareni-z-pohledu-rimskych-antickych-ucencu/>> [30. 4. 2023].
- ŽUPANIČ, Jan – FIALA, Michal, Nová šlechta v českých zemích a podunajské monarchii, dostupné online: <<https://www.novanobilitas.eu/>> [30. 4. 2023].

Identifikace historických kulturních krajín na bývalých valdštejnských panstvích Mnichovo Hradiště, Bělá pod Bezdězem a Doksy

Identification of historical cultural landscapes in former Wallenstein estates Mnichovo Hradiště, Bělá pod Bezdězem, and Doksy

Martin Weber, Markéta Šantrůčková, Lucie Medková, Tomáš Veith, Alois Vokoun

Abstrakt: Článek se věnuje identifikaci historických kulturních krajín, k čemuž využívá typologii sestavenou pro Českou republiku. Jako základní modelové území byla vybrána tři panství (Mnichovo Hradiště, Bělá pod Bezdězem a Doksy) na pomezí Středočeského a Libereckého kraje, která byla formována dlouhodobým působením rodu Valdštejnů. Byly identifikovány jak jednotky historické kulturní krajiny bezprostředně související s působením tohoto rodu, tak jednotky vzniklé z jiných podnětů. Celkem se na území nachází, či jej dokonce přesahuje 20 jednotek patřících do 14 typů historické kulturní krajiny.

Abstract: This study's aim was to identify historic cultural landscapes using a typology developed for the Czech Republic. Three estates, namely Mnichovo Hradiště, Bělá pod Bezdězem, and Doksy, located on the boundary between the regions of Central Bohemia and Liberec, were chosen as the model area. All three former estates had been shaped by a long-term influence of the Wallenstein family. This study identified both units of historic cultural landscape directly linked to Wallenstein activities and units created by other acting forces. In total, we have identified in this area at least twenty units belonging to fourteen types of historic cultural landscapes.

Klíčová slova: historická kulturní krajina, identifikace, valdštejnská panství

Keywords: historical cultural landscape, identification, Wallersteins' estates

Článek byl zpracován v rámci řešení projektu DH23P03OVV006 „Historická kulturní krajina v ohrožení a její vize v kontextu soudobých proměn“, financovaného z Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity (NAKI III), jehož poskytovatelem je MK ČR.

Úvod

Krajina České republiky je velmi bohatá na stopy minulosti, které mohou být jak velmi nápadné a pro danou krajinu signifikantní, tak téměř skryté. V posledních letech byly zmapovány různé fenomény kulturní krajiny České republiky, jako jsou např. dochované

členění plužiny¹ nebo hospodářské dvory.² Historická kulturní krajina může být velmi rozmanitá, což vedlo k vytvoření metodiky a typologie historických kulturních krajín České republiky.³ Typologie vychází z dělení kulturních krajín UNESCO, které rozlišuje tři základní kategorie: komponovanou, organicky vyvinutou a asociativní krajinu. V rámci metodiky byly všechny tyto kategorie dále upřesněny a rozděleny, celkem bylo identifikováno 34 typů historických kulturních krajín, které se mohou v ČR nacházet.

Typologie nadále slouží jako výchozí materiál pro další výzkumy. Již v roce vydání ji doprovodila obsáhlá monografie, která ilustruje jednotlivé typy na příkladech.⁴ Důležitou otázkou s velkým významem i pro praktickou ochranu kulturních krajín a jejich znaků je, jak tyto krajiny identifikovat a vymezovat. Otázka datových zdrojů byla testována na příkladu Kutnohorska.⁵ Některé typy se takto podařilo indikativně vymezit i na celorepublikové úrovni.⁶

Metodika Typologie historické kulturní krajiny České republiky⁷ navrhuje vymezit nejdříve jednotky historické kulturní krajiny a následně celky historické kulturní krajiny, které mohou být tvořeny jednou nebo překryvem více jednotek. Cílem článku je na modelovém území tří bývalých panství Valdštejnů (Mnichovo Hradiště, Bělá pod Bezdězem, Doksy) představit identifikaci jednotek historické kulturní krajiny s využitím široké škály informačních zdrojů a detailním terénním průzkumem. Zaměřili jsme se na identifikaci typologických znaků a stanovení hranic jednotek, naopak celky nebyly v této fázi vymezovány.

Výběr modelového území ovlivnilo několik hledisek. Jednak jsme předpokládali, že to bude území s výskytem více typů historických kulturních krajín, neboť se jedná o území rozmanité z hlediska přírodních i společenských podmínek. Druhou hypotézou bylo, že na území byly díky dlouhodobému působení bohatého a vlivného rodu Valdštejnů vytvořeny podmínky, aby zde vznikly objekty a struktury, které budou

1 JANEČKOVÁ, Kristina – ČERNÝ PIXOVÁ, Kateřina – FANTA, Václav – VLK, Martin – SEDLÁŘ, Pavel – MACHAR, Ivo, *Plužiny – pozemková držba od středověku do dnešní doby*. Informační systém, dostupné online: <<https://www.fzp.czu.cz/cs/r-6899-projekty-a-spoluprace/r-6923-projekty/r-13679-identifikace-a-ochrana-dochovanych-pozustatku-historickych-pluzin/r-16650-vysledky/r-17752-software>> [1. 11. 2025].

2 KUČERA, Petr (ed.), *Katalog panských dvorů Čech, Moravy a Slezska*, dostupné online: <<https://www.arcgis.com/apps/View/index.html?appid=993dea6537bf4697b2407efab7124535>> [1. 11. 2025].

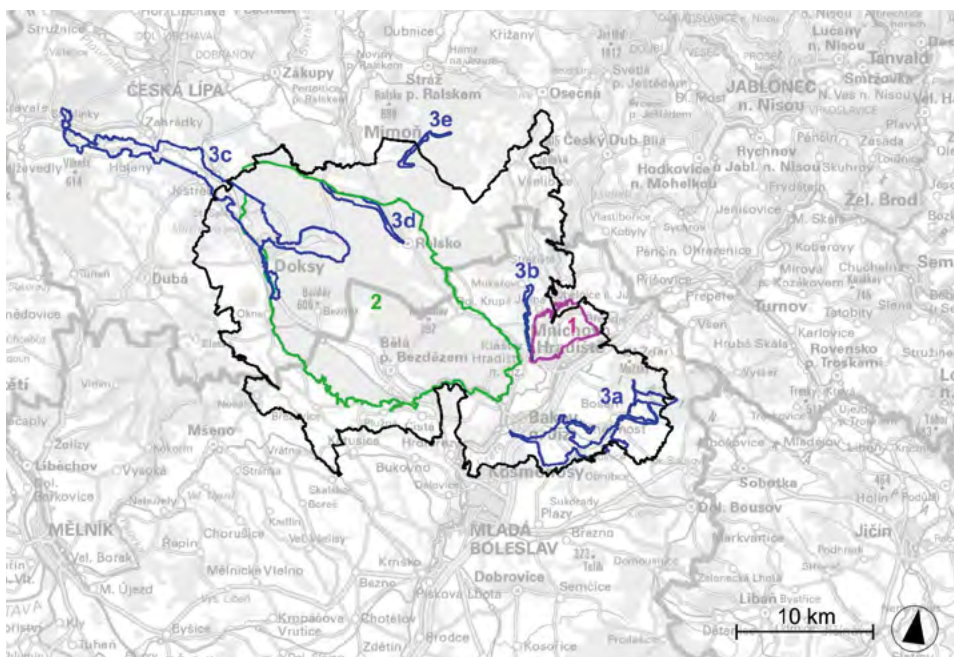
3 EHRLICH, Marek – KUČA, Karel – KUČOVÁ, Věra – PACÁKOVÁ, Božena – PAVLÁTOVÁ, Marie – SALAŠOVÁ, Alena – ŠANTRŮČKOVÁ, Markéta – VOREL, Ivan – WEBER, Martin, *Typologie historické kulturní krajiny České republiky*, Praha 2020, s. 37–79.

4 KUČA, Karel (ed.), *Historické kulturní krajiny České republiky*, Průhonice 2020.

5 ŠANTRŮČKOVÁ, Markéta – DEMKOVÁ, Katarína – VOKOUN, Alois, *How can historic cultural landscapes be identified via open data? A case study from the Czech Republic*, *Landscape Research*, 2025, 50, 6, s. 967–990.

6 ŠANTRŮČKOVÁ, Markéta – VOKOUN, Alois – SKOKANOVÁ, Hana – VOJTA, Jaroslav – DEMKOVÁ, Katarína – HAVLÍČEK, Marek – MEDKOVÁ, Lucie – WEBER, Martin – SLACH, Tomáš – DOSTÁLEK, Jiří – RICHTER, Pavel – ROZKOŠNÝ, Miloš – FANTA, Václav – SZABÓ, Péter, *Území pravděpodobného výskytu historických kulturních krajín*, dostupné online: <<https://vukoz.maps.arcgis.com/apps/mapviewer/index.html?webmap=4c7329015fb44995a35f80df123833ca>> [1. 11. 2025].

7 EHRLICH, M. a kol., *Typologie*, c. d., s. 82–84.

Obr. 1 Mapa s vymezením identifikovaných jednotek příslušejících k typům krajiny s kombinovanou kompozicí, krajiny obor a lesů a krajiny rybníků. Černé hranice modelového území, barevně jednotky historické kulturní krajiny (1 – komponovaná krajina v okolí Mníchova Hradiště, 2 – krajina valdštejnských obor a lesů v Podbezděži, 3a – krajina rybníků na Kněžmostce a jejích přítocích, 3b – krajina rybníků v údolí říčky Zábrdky, 3c – krajina rybníků na Robečském potoce, 3d – krajina rybníků na Hradčanském potoce, 3e – krajina rybníků na Svěbořickém a Plouznickém potoce). Zdroj: vlastní zpracování.

moci být identifikovány jako znaky historické kulturní krajiny. V neposlední řadě bylo záměrem vybrat území, jehož velká část prošla ve druhé polovině 20. století velkými změnami z hlediska využívání krajiny, spojenými se ztrátou historické paměti, kde bude možné sledovat jejich dopad na identifikaci a ohrožení historických kulturních krajin.

Materiál a metody

Vymezení základního modelového území

Za modelové území byla zvolena tři bývalá panství Valdštejnů: Mníchovo Hradiště, Bělá pod Bezdězem a Doksy. Pro vymezení hranice bylo využito *Popisu kráľowstwi Českého*⁸ a katastrálních hranic ze stabilního katastru. Celková rozloha území

8 PALACKÝ, František, *Popis kráľowstwi Českého*, čili, Podrobné poznamenání všech dosawadních krajůw, panství, statkůw, měst, městeček a wesnic, někdejších hradůw a twrzí, též samot a zpusť-
lých osad mnohých w zemi České, s udáním jejich obywatelstwa dle popisu r. MDCCCXLIII wyko-
naného, Praha 1848, s. 88–92.

Obr. 2 Komponovaný zámecký a klášterní areál v Mnichově Hradišti v pozadí s vrchem Káčov. Zdroj: foto M. Weber (2024).

je 557,81 km². V takto vymezeném území byly identifikovány jednotky historické kulturní krajiny, včetně jejich přesahů za hranice modelového území bývalých panství.

Data a metody

Jednotky historické kulturní krajiny byly vymezeny s využitím metodik Typologie historické kulturní krajiny České republiky⁹ a Identifikace a klasifikace území s krajinnými hodnotami.¹⁰ Využity byly postupy, které stanovují kategorie a typy historické kulturní krajiny, dále příslušné znaky a podmínky pro jejich identifikaci a charakteristiku. Při výzkumu historické kulturní krajiny bylo vedle kritických rozborů bibliografických zdrojů, analýzy mapových podkladů, leteckých snímků a vlastního terénního průzkumu uskutečněno i několik archivních sond. Následně bylo vymezeno 20 jednotek historické kulturní krajiny a zpracována jejich rámcová charakteristika. Na tomto základě je vytvořena nová, uceleně zpracovaná informační báze o historické kulturní krajině Mnichovohradištska, využitelná v rámci dalšího výzkumu i uživatelské praxi.

Výsledky byly zpracovávány v prostředí GIS (ArcGIS Pro, QGIS Desktop) zanesením výsledků rešerší na podkladové vrstvě Základní topografické mapy 1 : 10 000

⁹ EHRLICH, M. a kol., Typologie, c. d., s. 37–79.

¹⁰ KUČA, Karel – KUPKA, Jiří – VOREL, Ivan – VONDRÁČKOVÁ, Simona, Metodika identifikace a klasifikace území s krajinnými hodnotami, Praha 2022, s. 3–28.

a Ortofoto mapy ČR poskytované ČÚZK. Následně byly vymezeny jednotky historické kulturní krajiny, které byly zakresleny do podkladové mapy ve formě vektorových geografických dat ve formátu SHP (shapefile) v souřadnicovém systému S-JTSK / Krovak East North. Jednotky historické kulturní krajiny jsou v mapách zobrazeny pomocí polygonů.

Tab. 1: Struktura atributové tabulky mapy jednotek historických kulturních krajín

Název pole	Typ pole	Popis
ID	Celé číslo	Unikátní identifikační číslo vymezené jednotky historické kulturní krajiny
CISLO	Celé číslo	Číslo typu jednotky historické kulturní krajiny dle certifikované metodiky NPÚ
TYP	Text	Typ jednotky historické kulturní krajiny dle certifikované metodiky NPÚ
NAZEV	Text	Unikátní název jednotky historické kulturní krajiny
TYP1_KOD	Celé číslo	Číslo typu historické kulturní krajiny dle kategorií UNESCO
TYP2_KOD	Celé číslo	Číslo skupiny typů historické kulturní krajiny dle certifikované metodiky NPÚ v rámci dané kategorie UNESCO
TYP3_KOD	Celé číslo	Číslo typu historické kulturní krajiny dle certifikované metodiky NPÚ v rámci dané skupiny typů
POPIS	Text	Hypertextový odkaz na externí úložiště s popisem unikátní jednotky historické kulturní krajiny včetně použité literatury, fotografií a dalších pramenů

Pro vytvoření a sdílení interaktivní mapy bylo využito prostředí ArcGIS online. Shapefile historických kulturních krajín byl nahrán jako hostovaná vrstva, byla nastavena symbolika, podkladová mapa a zobrazování informací vyskakovacích oken. Pro zlepšení čitelnosti map byla vytvořena aplikace v ArcGIS Experience Builder. V aplikaci bylo nastaveno uživatelské prostředí a byly vloženy doprovodné informace k mapě (popis, textová zpráva).

Výsledky a diskuse

Ve sledovaném území je identifikováno a charakterizováno 20 jednotek patřících do 14 typů historické kulturní krajiny, přičemž části některých jednotek přesahují hranice řešeného území.

Na velké části území se rozkládají krajiny, které vznikly díky cíleným krajinářským úpravám, lesnickému hospodaření a rozvoji obor a vrchnostenskému hospodaření Valdštejnů. V samotném centru a v návaznosti na nejvýznamnější sídelní město na těchto valdštejnských panstvích je **komponovaná krajina v okolí Mnichova Hradiště** (obr. 1). Jedná se o kombinaci vývojově starší geometricky komponované krajiny na spojnici Mnichova Hradiště s Klášterem Hradiště nad Jizerou na přiléhajících ploších s přírodní dominantou vrcholu Káčov (351 m n. m.), prolínající se s vývojově mladší idealizovanou „přírodní“ krajinou situovanou především v údolní nivě Jizery mezi Mnichovým Hradištěm a Mohelnicí a částečně i na později upravených částech geometricky komponované krajiny. Hlavní architektonickou dominantu a jádro kompozice tvoří zámecký a klášterní areál v Mnichově Hradišti, situovaný na ostrožně nad soutokem Jizery s Nedbalkou (obr. 2). Ten je pohledově propojen s areálem

Obr. 3 Valdštejnsko, lipové aleje a kopeček „Rosenhügel“ (Růžový kopeček) v centrální části bývalé obory.
Zdroj: foto M. Weber (2023).

zaniklého cisterciáckého kláštera Panny Marie, později zámku a pivovaru v Klášteře Hradišti nad Jizerou, nad soutokem Jizery se Zábrdkou. Významnou dominantou nad soutokem Jizery s Mohelkou je zřícenina bývalé tvrze, později zámku Zásadka u Mohelnice nad Jizerou, zaniklé po požáru v roce 1790.

I když některé prvky zdejší krajiny vznikly dříve, lze počátek jejího utváření na komponovaném základě spojit s pobělohorským působením Valdštejnů. Za Arnošta Josefa, v jehož držení bylo panství v letech 1675 až 1708, a jeho nástupců Františka Josefa z Valdštejna a jeho manželky Marie Markéty z Valdštejna zde do třicátých let 18. století vznikl barokní přestavbou renesančního zámku a dalšími úpravami jedinečný urbanistický komplex zámeckého a klášterního areálu¹¹ navázaný na geometricky uspořádanou krajinu v jeho okolí. Severně od zámeckého a klášterního areálu vznikl i segment geometricky komponované krajiny. Geometrická osnova alejí propojuje zámek a zámecký park s Káčovskou (Sychrovskou) bažantnicí, myslivnou a panskými dvory na levém břehu Jizery (Arnoštice, Hněvousice) a vizuálně i s dvory na pravém břehu (Pachouň, Klášter Hradiště). Hlavní osa váže zámek a zámecký park s dominantním vrchem Káčov.¹² Počátek formování vývojově mladší idealizované „přírodní“ krajiny utvářené na principech přírodně-krajinářských parků souvisí s nástupem

11 HORYNA, Mojmír – KŘÍŽOVÁ, Květa – LUKÁŠOVÁ, Eva, Zámek Mnichovo Hradiště, Praha 2013, s. 22.

12 KUPKA, Jiří, Krajiny kulturní a historické. Vliv hodnot a kulturní historické charakteristiky na krajinový ráz naší krajiny, Praha 2010, s. 49–50.

osvícenství a romantismu na přelomu 18. a 19. století. Parkově upravena byla i niva Jizery, kde na dřívější tzv. valdštejnské duby vysazené do skupiny ve tvaru písmene W navázaly přírodně krajinářsky koncipované výsadby na lukách pod zámekem. Komponovaná krajina v okolí Mnichova Hradiště je dodnes čitelná, a to i přes některá novodobá narušení, zaniklé či pouze torzálně dochované části.

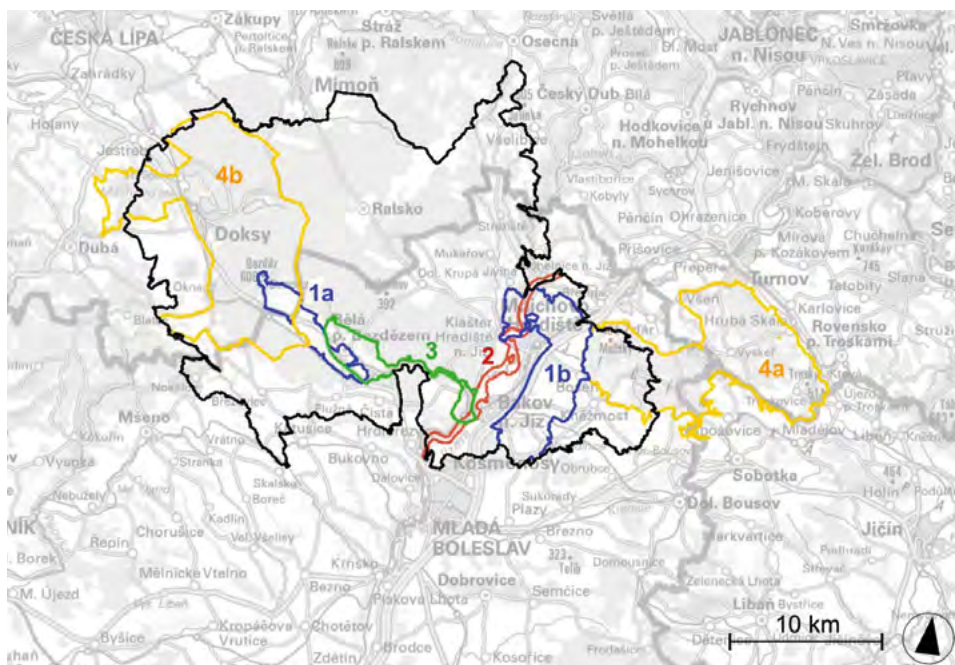
S komponovanou krajinou úzce souvisela a významné rysy záměrné kompozice vykazovala **krajina valdštejnských obor a lesů v Podbezdězí** (obr. 1). Tato jednotka historické kulturní krajiny zabírá rozsáhlé území s převahou lesa zasahující do tří bývalých panství Mnichovo Hradiště, Bělá pod Bezdězem a Doksy a je omezena s ohledem na dobovou polohu a rozlohu historických obor. Územně odpovídá vymezení tzv. velké obory,¹³ ze které se po jejím zániku vyčlenily rozlohou menší ohrazené části jako samostatné obory. Velká obora byla oplocena a její součástí bylo mj. i území pavilonového radiálního loveckého záměčku a eremitáže Valdštejnsko. Barokní podoba Valdštejnska byla tvořena osmi pavilony kolem volné kruhové centrální plochy, situovanými v osách osmi průseků (obr. 3). Na paměť kompanie granátníků proti Prusům za války o dědictví rakouské z let 1740–1746 nechal postavit František Arnošt Heřman z Valdštejna při okraji jednoho z průseků dvě kolorované sochy granátníků ve valdštejnské uniformě v nadživotní velikosti, tesané z kamene s dřevěnými hlavami a s valdštejnským erbem na čepicích.¹⁴ Otázkou je, zda v počátečních letech své existence nebyla podobně jako Valdštejnsko součástí jedné velké obory i Maníkovická obora (Klokočka), která vznikla za Arnošta Josefa z Valdštejna v souvislosti s definitivním prosazením Mnichova Hradiště jako hlavní rezidence. Pro odpočinek a občerstvení lovců při honu byl v roce 1714 na široké lesní pasece nad pramenem Klokočka postaven letohrádek (Zelený pavilon). I od něj se rozbíhalo osm linií a některé konce alejí ústily u mysliven.¹⁵ Údaje o zrušení velké obory a její nahrazení menšími oborami se rozcházejí. Z archivních pramenů nám může být vodítkem nařízení Františka Josefa z Valdštejna z roku 1710,¹⁶ které mj. obsahuje příkaz k odstranění stávajícího plotu a ke zřízení jeleních a prasečích obor na určených místech. Mapa prvního vojenského mapování dokládá, že již v druhé polovině 18. století byla původní velká obora rozdělena do dvou zmenšených částí. Jihozápadně od Bělé se mezi Okny a Březinkou rozprostírala výměrou menší obora s již dříve popisovanou geometricky komponovanou krajinou v okolí loveckého záměčku a eremitáže Valdštejnsko. Několikanásobně větší území převážně souvislých lesů a rybníků pak zahrnovala druhá obora situovaná na sever a severovýchod od Bělé pod Bezdězem. Mezi Maníkovicemi a Dolní Krupou byla lovecká krajina geometricky rozčleněna do dvou hvězd s osmi průseky, ve středu větší hvězdy se nacházel již zmíněný Zelený pavilon. Uprostřed menší hvězdy stál Bílý pavilon. Další pavilony byly vyznačeny na Velkém Radechově a Velké Bukové.

13 Státní oblastní archiv Praha (dále jen SOA Praha), fond: Rodinný archiv Valdštejnů, Praha, inv. č. 4957, Plán obory na valdštejnském panství (neznámý autor, nedatováno).

14 PRŮŠKOVÁ, Helena, Socha sv. Jana Nepomuckého na Valdštýnsku, Od Ještěda k Troskám, 1996, 3, 1, s. 27–29.

15 PRŮŠKOVÁ, Helena, Život na ostrově svaté Anny, Mnichovo Hradiště 2004, s. 28.

16 SOA Praha, fond: Ústřední správa valdštejnských statků, Praha, k. č. 25, inv. č. 958, sign. XIV-27-1, Nařízení o zrušení plotů proti zvěři na valdštejnských panstvích (1710).

Obr. 4 Mapa s vymezením identifikovaných jednotek příslušejících k typům krajiny vrchnostenských sídel a dvorů, obecně organicky vyvinuté krajiny, industriální krajiny a turistické krajiny. Černé hranice modelového území, barevné jednotky historické kulturní krajiny (1a – krajina vrchnostenských sídel a dvorů v Podbezdězí, 1b – krajina vrchnostenských sídel a dvorů v okolí Mnichova Hradiště, 2 – organicky vyvinutá krajina nivy střední Jizery, 3 – lineární industriální krajina v údolí řeky Bělá, 4a – turistická krajina Příhrazské skály – Hruboskalsko – Trosecko, 4b – lázeňská a turistická kulturní krajina v okolí Mlýnské jezera).
Zdroj: vlastní zpracování.

Důležitou součástí obou obor byly v mapě zachycené panské hájovny a další účelová zařízení. Podobu obor a lesů v polovině 19. století přibližuje mapa druhého vojenského mapování, která odráží radikální zmenšení rozlohy obor a jejich rozdělení do tří menších celků, které bylo provedeno po nástupu Arnošta Filipa z Valdštejna v roce 1797.¹⁷ Obora v revíru Valdštejnsko se v důsledku vypuštění západně ležících žďárských lesů zmenšila cca o jednu třetinu. Ještě větší proměnou prošla druhá obora, která se rozpadla do dvou územně izolovaných částí. Na jihovýchodě to byla menší Maníkovická obora (Klokočka). Na severozápadě vznikla větší Dokeská horská obora. Na přelomu let 1903 a 1904 byly na Valdštejnsku všechny pavilony až na pavilon Auerspergu zbořeny.¹⁸ Maníkovická obora (Klokočka) je i dnes využívána k chovu

17 TOMANDL, Mojmir, *Elaborát historie lesů. Historický průzkum lesní hospodářský celek Doksy, Jablonec nad Nisou 1962*, s. 24.

18 MÜLLER, Josef, *Obora Valdštejnsko v 18. století*, nepublikovaná bakalářská práce. Brno: Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity 2023, s. 16, dostupné online: <<https://is.muni.cz/th/y9vkvf/>> [1. 11. 2025].

a lovu zvěře. V pomyslném středu obory se staletými duby stál ještě za první republiky Zelený pavilon, na jehož místě byl v roce 1972 nově vybudován dřevěný centrální altán.¹⁹ Výrazné změny nastaly v rámci Dokeské horské obory. Ta byla na základě nařízení²⁰ přestavěna a při přibližném zachování rozlohy posunuta východním směrem. Uprostřed obory se ocitla osada Strážov s loveckým zámečkem, podle které dostala obora název Strážovská obora. V roce 1945 došlo k poškození plotu obory a úniku chované zvěře. K obnově Strážovské obory v původní hranici již přes mnohé snahy nedošlo. Teprve v sedmdesátých letech 20. století bylo rozhodnuto o založení nového oborního chovu. V roce 1978 bylo dokončeno oplocení obory Velký Dub a výměra současné obory dosáhla 534 ha.²¹

S panským valdštejnským hospodařením souvisely hned dvě dochované **krajiny vrchnostenských sídel a dvorů, a to v okolí Mnichova hradiště a v Podbezdězi** (obr. 4). V krajině v okolí Mnichova Hradiště se nacházejí panské dvory, některé více, jiné méně zachovalé, reliktů bažantnic, sýpky, kaple, sochy světců. Rozsáhlé panství výrazně zvelebil Arnošt Josef z Valdštejna, zejména v letech 1678–1708.²² Na přelomu 17. a 18. století, současně se zásadní přestavbou sídelního zámku, probíhala rozsáhlá výstavba hospodářských dvorů. Od zámeckého areálu v Mnichově Hradišti běží dlouhá přímá cesta směřující k vrchu Káčov (dříve Podol) s někdejší bažantnicí s myslivnou. Kolmo na ni navazuje cesta vedoucí k bráně dvora Hněvousice, stojícího nad řekou Jizerou.²³ V krajině se zdaleka uplatňuje mohutná sýpka dvora ve Lhoticích, postaveného na osmibokém půdorysu v letech 1697–1698. Obraz barokní krajiny doplňují rozsáhlé zahrady a sady u dvorů a osevním systémem dělené vrchnostenské pozemky, místy proložené drobnými remízky. V jižní části vymezeného území se nacházelo studénské panství, jehož centrem byla gotická tvrz, později zámek. Na sklonku 17. století byl celý areál přeměněn na velký hospodářský dvůr, zámek se stal úřednickým sídlem. Ostatní dvory ve volné krajině jsou přestavěné a částečně nedochované, až torzální, jedná se o dvory Arnoštice, Hoškovice, Horní Strakory, Lítkovice, Obrubce, Valečov. Ve zdejší rovinaté krajině se též nacházela celá řada malých obor, bažantnic a remízků. Krajina jako taková byla výrazně zemědělsky využívána a uvedené lesní porosty tak sloužily jako úkryt zvěři. Tyto prvky „moderního“ hospodaření předindustriální doby, pravidelná parcelace, přímé linie cestní sítě a odvodňovací kanály lze sledovat na více místech v popisovaném území na panské půdě držené Valdštejny. V současné, velkoplošně obhospodařované krajině nemusí uvedená struktura „velkoryse“ uspořádané krajiny působit nijak výjimečně, z hlediska historického však tato parcelace může představovat kulturní hodnotu.

19 PRŮŠKOVÁ, H., Život, c. d., s. 45.

20 SOA Praha, fond: Rodinný archiv Valdštejnů, Praha, k. č. 103, inv. č. 3857, f. 247–250 Nařízení o přestavbě dokeské obory (bez podpisu, nedatováno).

21 KLÍMA, Jan, Velký Dub – obora desítek roklí, Svět myslivosti, 2004, 5, 12, s. 32.

22 ŽIŽKA, Jan, Hospodářské dvory bývalých panství v Čechách, Praha 2016, s. 25–26.

23 HRBEK, Jiří, Šlechtic a jeho dominium: Hospodářské využití krajiny v 17. a 18. století, in: CHODĚJOVSKÁ, Eva (ed.), Krajina v rukou barokního člověka. Lidé a krajina 16. –18. století na východě Čech, Josefov 2020, s. 76–91.

V Podbezdězí tvoří **krajina vrchnostenských sídel a dvorů** pás otevřené krajiny obklopené lesními komplexy. Krajinou prochází císařská cesta vedoucí z Doks přes Bělou pod Bezdězem do Mladé Boleslavi. Ústředním bodem je město Bělá pod Bezdězem, z jehož jádra míří uvedená komunikace přímo na vrcholy Bezděz a Malý Bezděz. Město Bělá pod Bezdězem patří k nejvelkorysejším a formálně velmi vyspělým městským lokacím s dominantní uliční sítí.²⁴ U města se nachází areál barokního hospodářského dvora, Panin dvůr, s roubenou sýpkou a domem z konce 17. století.²⁵ V údolí Bělé stojí o samotě Hlučovský mlýn. Dominantou celého území je samotný hrad Bezděz. V západní části území se nachází Bezdězský dvůr. Ze dvora směřuje cesta na západ do vesnice Bezděz, tato cesta je zachycena již na 1. vojenském mapování z konce 18. století. Na císařském otisku stabilního katastru je zachycena i druhá cesta, která je přímým pokračováním severní hrany dvora, směřuje na západ do volné krajiny a pravděpodobně se jedná o jev spíše kompoziční než funkční. V současné době se ze dvora zachovala chátrající budova na východní straně, mohutná, rovněž chátrající lípa a řadové domky na severu. Charakteristickým rysem hospodaření Valdštejnů v krajině byly mimo jiné právě přímé linie a pravidelné tvary pozemků. Část zdejší kulturní krajiny na severu území padla za oběť vojenskému prostoru Ralsko. Zpravidla se zde nachází les, místy je však zřejmé, že zde bývalo osídlení. Dřívější lidská činnost je v těchto místech stále patrná a jako relikty minulosti se zde nacházejí původně soliterně rostoucí stromy, někdy ovocné. Často jsou k vidění podél cest, jako například u křížení cest z Bezdězu a Staré mělnické, kde stávala budova Nového hostince.

V území se nachází několik krajin rybníků (obr. 1). Nejrozsáhlejší na bývalém mnichovohradištském panství byla **krajina rybníků na Kněžmostce a jejich přítocích**. Jedná se o rozsáhlou jednotku zachycující pozůstatky mohutné rybníční soustavy, která se skládala z rybníků na Kněžmostce, tj. rybníků v okolí Branžeže (existující Komárovský rybník), Suhrovických rybníků a velkých, již zcela zaniklých rybníků u Studénky. Do soustavy se do Studénských rybníků od severu vlévaly vody z rybníků na Boseňském potoce a rybníky z okolí Lhotic, z východu pak vody z rybníků pod svahy táhnoucími se od Kněžmostu po Malobratřice a z Koprnického potoka.²⁶

Další **krajina rybníků** je vymezena v **údolí říčky Zábrdky**. Na mapě 1. vojenského mapování z druhé poloviny 18. století byly zakresleny dva větší rybníky, a to rybník u Borovice a rybník u Dolní Bukoviny. Tři menší rybníky v Klášteře Hradiště nad Jizerou byly pohlceny zástavbou již před první polovinou 19. století. Největší z uvedených rybníků je dodnes zachovalý rybník Borovice. Rybník u Dolní Bukoviny zanikl, na jeho místech stojí koupaliště u kempu Bukovina, slavnostně otevřené roku 1937.

24 KUČA, Karel, Městečka a města v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, 1. díl, Praha 1996, s. 77.

25 SVOBODOVÁ, Jana, Panin dvůr (Frauenhof) u Bělé pod Bezdězem: roubený vrchnostenský dvůr, in: Dějiny staveb 2012, Plzeň 2013, s. 19–22.

26 SOA Praha, fond: Rodinný archiv Valdštejnů, Praha, inv. č. 4838, Mapa valdštejnských panství Doksy, Bělá, Mnichovo Hradiště, Nový Berštejn, autor Ferdinand Weisheopl, rok datace 1810; Tamtéž, inv. č. 4937, Mapa rybníků na valdštejnském panství (18. stol.).

Na mapě valdštejnských panství z roku 1810 se objevuje ještě třetí velký rybník nad Mukařovem.²⁷ Na tok Zábrdky a rybníky navazovalo několik mlýnů.²⁸

Rozlehlá **krajina rybníků** zasahující i mimo valdštejnská panství byla na **Robečském potoce**. Jedná se o rozsáhlou jednotku zahrnující soustavu rybníků na Bezdězsku na východě a Holanskou soustavu na západě. Obě soustavy se spojují v Novozámeckém rybníku u obce Zahrádky, ze kterého míří na sever Robečským potokem do České Lípy, do řeky Ploučnice. Bezdězskou část rybníční soustavy napájí Břehyňský potok od severu a Robečský potok od jihu. Na severní větvi soustavy se nachází rybník Břehyňský, na jižní větvi rybníky Velká Pateřinka, Poselský a Čepelský rybník a malý Mariánský rybníček. Obě větve soustavy se spojují v Máchově jezeře, původně zvaném Velký rybník. Založení zdejší rybníční soustavy souvisí s prvním velkým rozvojem rybníkářství v českých zemích ve 14. století, kdy jsou doloženy rybníky Velký (Máchovo jezero), Podfortenský, Němec a snad i Čaperka na bělském potoce, Břehyňský a Drsníky. V období od konce husitských válek do roku 1554 byla soustava rybníků v podstatě dobudována.²⁹ Na území se nacházelo několik mlýnů, které jsou zachycené na mapě I. vojenského mapování.³⁰

Krajina rybníků na Hradčanském potoce je soustavou složenou z pěti lesních rybníků (Hradčanský, Držník, Strážovský, Vavrouškův a Černý). Od východu ji napájí Hradčanský potok, pramenící v borových lesích u Kuřívod. Z jihu se do rybníku Držník vlévá voda Bělokamennou strouhou. Ta sbírá vodu v mokřadech a rašeliništích, v místech zvaných Pustý rybník. Ten tvoří předěl mezi povodím Hradčanského a Břehyňského potoka. Soustava se nachází na výrazně podmáčených půdách, rybníky tak byly v minulosti propojeny uměle vytvořenou vodní strouhou. Původní koryto hradčanského potoka, či spíše síť drobných vodotečí, je zde zaniklé. Na soustavě rybníků se nacházelo několik mlýnů. Hradčanské rybníky jsou od roku 1933 chráněnou oblastí, v roce 1967 byly vyhlášeny přírodní rezervací.³¹

Malá, nicméně ucelená je **krajina rybníků na Svěbořickém a Plouznickém potoce**. Svěbořický potok pramení v lesích v místech, kde stála obec Svěbořice a nachází se na něm sedm rybníků. Plouznický potok pramení v oboře Židlov v místech, kde se nacházela osada Dolní Okna. Uvedené větve rybníčních soustav se spojují u obce Hvězdov. Okolní krajina rybníční soustavy je výrazně přeměněna v důsledku zřízení vojenského výcvikového prostoru Ralsko. Z toho důvodu zde zanikla celá řada obcí, dvorů, mlýnů a zemědělsky obhospodařované krajiny jako takové.³² Dříve udržované koryto Svěbořického potoka bylo desítky let zaneseno, potok tu následně vytvořil

27 Tamtéž, inv. č. 4838, Mapa valdštejnských panství Doksy, Bělá, Mnichovo Hradiště, Nový Berštejn, autor Ferdinand Weisheopl, rok datace 1810.

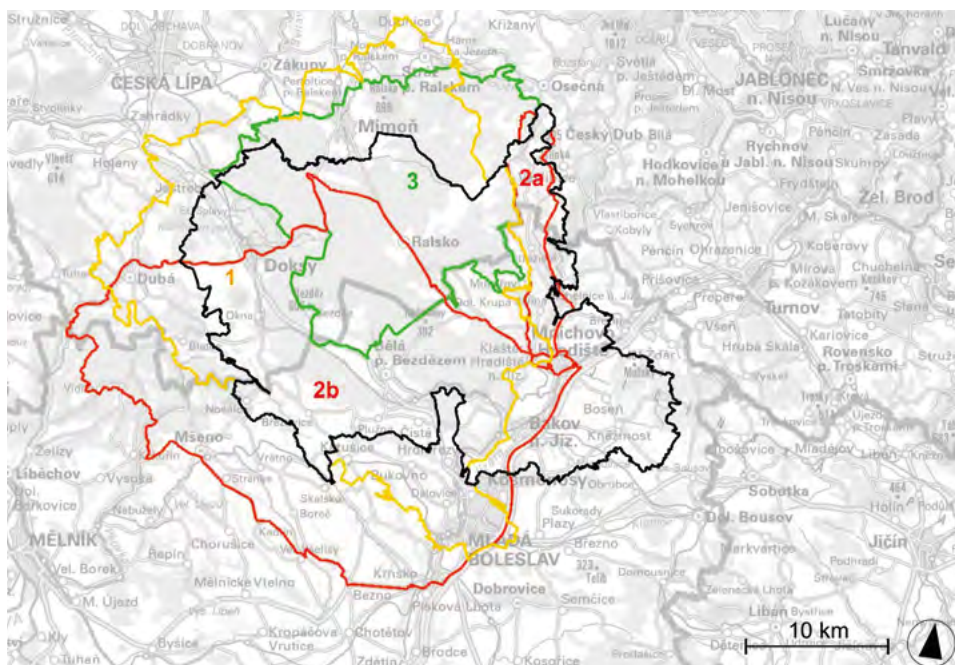
28 JODAS, Zdeněk, Vodní díla v povodí Mohelky a Zábrdky, Liberec 2015, s. 242–263.

29 KOLKA, Miroslav, Vývoj rybníční soustavy na bezděžském panství do roku 1554, Bezděz, 2003, 12, s. 59.

30 Mapa I. vojenského mapování, in: Virtuální mapová sbírka Chartae-Antiquae.cz, dostupné online: <<https://www.chartae-antiquae.cz/cs/maps/12782>> [10. 5. 2025]

31 SEDLÁČEK, Miroslav – KEUNCOVÁ, Jaromíra – MACKOVČIN, Peter, Chráněná území ČR. III., Liberecko, Praha 2002, s. 85.

32 HONS, Osvald, Zaniklé obce kolem Ralska, Ralsko 2014, s. 158–195.

Obr. 5 Mapa s vymezením identifikovaných jednotek příslušejících k typům krajiny mýtů a legend, krajiny se vztahem k významné osobnosti a krajiny vojenských prostorů. Černé hranice modelového území, barevné jednotky historické kulturní krajiny (1 – krajina se vztahem k osobnosti K. H. Máchy a básně Máj, 2a – krajina svatého Linharta u Hlavy, 2b – krajina bezdězské Panny Marie Montserratské, 3 – krajina vojenského prostoru Ralsko). Zdroj: vlastní zpracování.

rozsáhlé mokřady. Jen málo pozůstatků kulturní krajiny se zde dochovalo, jedním z nich je částečně zachovalá cestní síť a popisovaná rybníční soustava.

Obecná organicky vyvinutá krajina nivy střední Jizery (obr. 4) představuje dynamicky se měnící typ krajiny s pozůstatky historických forem jejího využívání. Zdejší krajina kolem řeky Jizery a řeka samotná byla rozmanitě využívána v různých obdobích. Jako osa dálkových stezek, jako zdroj obživy skrze rybolov, jako energie pro pohon mlýnských kol i jako zdroj vody pro textilní průmysl.³³ Podél řeky probíhala již od pravěku dálková obchodní cesta, Žitavská zemská stezka, která směřovala ze středních Čech na sever do Lužice.³⁴ V nivě řeky se hospodařilo na polích, a především na lukách, těžil se zde naplavený písek. Vodní tok poskytoval energii pro pohánění mlýnů, později turbín elektráren a voda samotná hrála zásadní roli v textilních závodech, při řece zakládáných. Výroba látek spotřebovala veliké množství vhodné vody. Nacházely se zde hned dvě textilní fabрики, a to fabrika Johanna a Franze Leitenbergerových

33 ŠOLC, Václav, Mlýny a elektrárny na dolním toku Jizery, Řepov 2002, s. 2–5.

34 DVOŘÁK, Vojtěch, Bakov nad Jizerou. Rozcestí středního Pojizeří, Bakov nad Jizerou 2021, s. 25–26.

Obr. 6 Velký a Malý Bezděz nad Máchovým jezerem. Zdroj: foto M. Weber (2023).

v Josefově Dole a textilní závod Franze Bujattiho u Mnichova Hradiště.³⁵ Současné využití nivní krajiny se výrazně liší. Části území, kde se nacházejí mrtvá a stará ramena řeky, jsou využity k ochraně přírody jako mokřady. Podmáčené louky jsou cíleně sečené ve snaze o zachování pestré luční vegetace. V neposlední řadě přibýlo i využití rekreační na vodní ploše v místech zatopené pískovny u Veselé.

Lineární industriální krajina se vyvinula v **údolí řeky Bělá** od Bělé pod Bezdězem po její ústí do Jizery u Bakova nad Jizerou (obr. 4). Toto území mělo pro vznik lineární industriální krajiny několik předpokladů. Prvním z nich byla samotná řeka Bělá, která byla vždy poměrně vodnatá a s dostatečným spádem, takže již od středověku umožňovala budování zařízení, jež ke své existenci potřebovala vodu a zároveň měla potenciál být později základem industriální krajiny (mlýny, pily, hamry). Koncem 18. století začaly nabývat na významu textilní provozy (bělidla, valchy). Valdštejnové se snažili industriální podnikání podporovat. Zajímavý byl pokus vybudovat manu-fakturu přímo v bělském zámku, který proběhl v letech 1767 až 1785. Nešlo totiž jen o výrobní, ale zároveň i o sociální a nápravné zařízení. Asi nejvýznamnějším podnikem z hlediska historie jsou papírny v místní části Šubrtov. Papírna zde byla založena již na konci 17. století, a řadí se tak k nejstarším podnikům v Čechách. Významným

35 RUDA, Vladimír, Z dějin textilního průmyslu v Kosmonosích, Josefově Dole a Mladé Boleslavi do zač. 20. st., in: Boleslavica '68. Sborník příspěvků k dějinám Mladoboleslavska, Praha 1969, s. 70–90; MYŠKA, Milan (ed.), Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století, Ostrava 2003, s. 69.

impulzem k rozvoji již plně průmyslové výroby bylo zprovoznění železniční dopravy na trati Bakov nad Jizerou – Česká Lípa (Jedlová) na podzim roku 1867. Historickou lineární průmyslovou krajinu Bělé můžeme označit jako ohroženou a zanikající, budovy jsou buď modernizovány, adaptovány na jiné účely nebo rovnou zbourány. Nejpatrnější připomínkou lineární industriální krajiny zůstávají upravený tok Bělé a železniční trať.³⁶

Západní a východní okraje modelového území měly a mají vhodné podmínky pro turistický ruch, který se zde rozvíjel již od 19. století. Na východě do modelového území zasahuje **turistická krajina Příhrázské skály – Hruboskalsko – Trosecko** (obr. 4). Pro krajinu je charakteristický dramatický reliéf, je zde vysoký podíl zalesněné plochy, pískovcových skalních útvarů a měst a zřícenin hradů. Horší prostupnost terénem zapříčinila nemožnost intenzivního hospodaření, a naopak umožnila rozvoj turistiky, horolezectví a rekreace, případně obornictví. Na bývalém mnichovohradištském panství se nacházejí především Příhrázské skály s Drábskými světničkami a vrcholem Mužský a mozaika urbanizované krajiny v okolí Branžezě. Dále jednotku tvoří rozmanitá krajina zahrnující skalní město Hruboskalsko, Podtrosecká údolí a okolní zemědělskou krajinu malebných vesnic s dochovanou lidovou architekturou. O významu krajiny z hlediska turistického využití svědčí barvitě popisy v historických turistických průvodcích.³⁷ Od dvacátých a třicátých let 20. století se stal Český ráj velkým lákadlem pro horolezce, což se nezměnilo až do současné doby.

Na západě se vyvinula **lázeňská a turistická kulturní krajina v okolí Máchova jezera** (obr. 4). Lázeňství a turismus se zde úzce prolínají a navazují na sebe, proto bylo území vymezeno jako jedna jednotka, jež nabývá znaků obou těchto typů historické kulturní krajiny. Jádrem území je Máchovo jezero s Doksy a Starými Splavy, ke kterým přiléhá okolní turistická krajina Polomených hor, lesů kolem Bezdězu a skalních roklí u Maršovického vrchu. První aktivity v oblasti Máchova jezera související s turismem a lázeňstvím můžeme datovat do poloviny 19. století. Počátkem 20. století se Doksy a později i Staré Splavy díky dobré dostupnosti po železnici dostaly do pozornosti širší veřejnosti coby atraktivní rekreační krajina stranou průmyslu s pozitivními účinky na zdraví. Ve třicátých letech 20. století se staly jedním z našich největších letovisek a největšími jezerními a vzdušnými lázněmi. Byly zakládány parky, promenády, zpřístupněny břehy jezera a vybudovány nové pláže s potřebnou vybaveností, na jezeře se rozvíjela lodní doprava a byl založen jachtklub, v Doksech byly postaveny městské lázně nabízející pestré léčebné koupele. Stranou zájmu však nezůstala ani krajina v okolí Velkého rybníku, nabízející lázeňským hostům a rekreantům atraktivní cíle procházek a výletů. Dobové turistické průvodce nabízely výlety jižně a jihovýchodně

36 HRBEK, Jiří, Barokní Valdštejnové v Čechách. 1640–1740, Praha 2013, s. 241; JEČNÝ, Josef, 270 let papíren v Bělé pod Bezdězem, Bělá pod Bezdězem 1966, s. 11–36; MÜLLER, Josef, Dětská manufaktura na zámku v Bělé, Bělá pod Bezdězem 2015, s. 5–87; SCHREIER, Pavel, Zrození železnic v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 2004, s. 63–68; ŠIMÁČEK, Ferdinand, Paměti města Bělá pod Bezdězem, Bělá pod Bezdězem 1937, s. 258–271, 344–345.

37 KAMENICKÝ, Jan, Skály na Mužském, Praha 1922, s. 3; HEROLD, Jan Adolf, Mnichovohradištsko: přírodou a památkami, 2., značně rozšířené vyd., Mnichovo Hradiště 1928, s. 3–4; PRÝL, Josef Zdeněk, Průvodce Českým rájem. Díl první, Turnov, Valdštejn, Hrubá Skála, Trosky a Lázně Sedmihorské s okolím, Turnov 1887, s. 3–5.

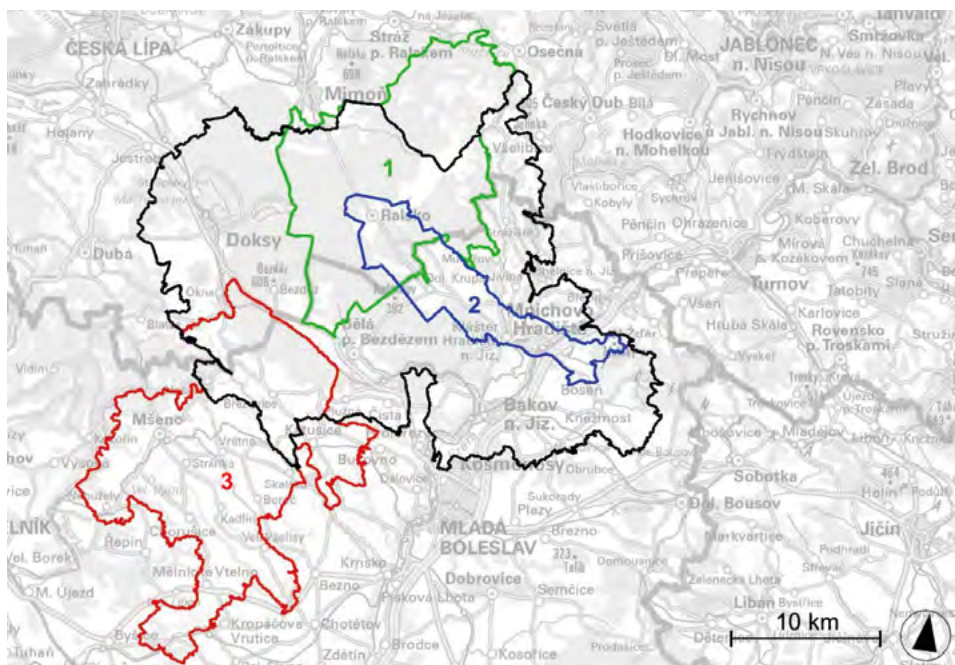

Obr. 7 Palivový bunkr u bývalého vojenského letiště Hradčany. Zdroj: foto A. Vokoun (2024).

od Doks do krajiny lesů s dominantou Bezdězu, do skalnatého území Polomených hor severně od Velkého rybníka a do krajiny roklí a skalních bludišť západně od něj. Vznikaly místní turistické spolky organizující výlety po okolí. Kromě pořádání výletů se spolky věnovaly péči o historické památky (např. oprava hradu Bezděz), budování rozhleden a turistických chat, značení turistických tras. Konec druhé světové války znamenal konec lázeňství v okolí Máchova jezera. Po roce 1948 se „lázně“ transformovaly na „rekreační střediska“ masové rekreace ROH. Masový charakter získaly i aktivity místních turistických spolků, organizovaných výletů ve zdejší krajině se účastnilo i několik set místních turistů.³⁸

Kolem Máchova jezera se rozkládá **krajina se vztažem k významné osobnosti, Karlu Hynku Máchovi a jeho básni Máj** (obr. 5). Báseň Máj je samozřejmě v první řadě svébytným uměleckým dílem a je právem považována za vrcholné dílo českého literárního romantismu. Přesto nebo právě proto byly hledány různé zdroje inspirace Máje, ať již literární, tak v konkrétních krajinách. Nejčastěji zmiňovanou krajinou,

³⁸ DULÍK, Stanislav, Doksy a okolí na starých pohlednicích, Hostivice 2009, s. 19, 26–27, 137–139, 160; KLEMENT, Martin, Městské lázně v Doksech mezi lety 1906 až 1945, Bezděz, 2008, 17, s. 66–67, 76–77; MAUSEROVÁ, Renata, Doksy a okolí: Máchovo jezero, Bezděz, Hradčanské stěny. Turistický průvodce, Doksy 1993, s. 7–10, 20; SMEJKAL, Ladislav, Turistické oddělení Českého muzea pro kraj Českolipský, Bezděz, 2002, 11, s. 132; ANONYM, Sellnerovou stezkou, Čistá 2000, s. 6–7, 10.

Obr. 8 Mapa s vymezením identifikovaných jednotek příslušejících k typům krajiny vysídlených území, krajiny bojišť a krajiny se specifickou strukturou osídlení. Černé hranice modelového území, barevné jednotky historické kulturní krajiny (1 – krajina vysídlených obcí kolem Ralska, 2 – krajina bojišť u Kuřívod a Mníchova Hradiště, 3 – krajina se specifickou strukturou osídlení západní dolní Pojizeří). Zdroj: vlastní zpracování.

kam bývá děj Máje situován, je krajina Podbezděží. Je nesporné, že Mácha krajinu okolo Bezdězu opakovaně navštívil a že mohl znát zdejší pověsti a vyprávění mající sice základ v reálných událostech, která ale s odstupem času nabývala rovněž legendistických rysů. Označování krajiny kolem Doks jako Máchův kraj a Velkého nebo Dokeského rybníka jako Máchovo jezero se začalo šířit v první polovině 20. století v souvislosti s rozvojem lázeňství a turistiky. Posiloval jej rovněž konflikt mezi Čechy a Němci v tomto národnostně smíšeném území, kdy právě Češi prosazovali odkazy na Karla Hynka Mácha. Označení Máchovo jezero pro Velký rybník a Máchův kraj pro zdejší krajinu se prosadily od začátku šedesátých let 20. stol., pojmenování Máchovo jezero se dokonce stalo oficiálním názvem. Karel Hynek Mácha se ke krajině kolem Bezdězu vztahoval i v dalších svých dílech. Explicitně přímo v názvu romantické povídky Večer na Bezdězu, kde opěvuje večerní a noční krajinu a zmiňuje Bezděz, Doksy s rybníkem a hrad Jestřebí. Inspirace podbezdězkou krajinou je spatřována i v románu Cikáni. Návštěvy Bezdězu Mácha reflektovat i ve svých denících, včetně nákrešů hradní zříceniny.³⁹

39 PANÁČEK, Josef – WAGNER, Jaromír, Karel Hynek Mácha v kraji svého Máje, Ústí nad Labem 1990, s. 8–72; PROKOP, Dušan, Kniha o Máchově Máji, Praha 2010, s. 10–300; ŠIMÁK, Josef Vítězslav, „Máchovo jezero“, Bezděz, 1932, 3, 1, s. 7–10.

Obr. 9 Strážov, osová cesta v místě zaniklé osady. Zdroj: foto M. Weber (2024).

S hradem Bezděz úzce souvisí i jednotka historické kulturní **krajiny mýtů a legend bezděžské Panny Marie Montserratské** (obr. 5). Jde o rozsáhlé území utvářené nejen fyzickými prvky krajiny, ale i dlouhodobě přítomnou vrstvou mariánských příběhů, zázraků, symbolických významů a pomístních jmen, které se zde udržovaly díky živému kultu Panny Marie Montserratské. Z tohoto území byly pravidelně vypravovány poutě na Bezděz. Nejde však o komponovanou poutní krajinu v obvyklém smyslu; krajinnou kompozici lze identifikovat pouze v bezprostředním okolí hradu Bezděz, kde však má bodový a koncentrický charakter. Širší okolní krajina již postrádá rysy záměrné kompozice, přesto do ní hluboce pronikla legenda o Montserratské Panně Marii a s ní spojovaných zázracích, která se propsala nejen do kaplí, křížků svatých obrázků, ale i do pomístních jmen. Tato narativní vrstva zde funguje jako významové pole, jež propojuje jednotlivé lokality a vytváří z území specifickou asociativní mariánskou krajinu. Jejím přirozeným centrem je hrad Bezděz – objekt, jenž sehrál roli církevního centra jen po omezenou část své historie a dodnes je vnímán spíše jako panské (tj. světské) sídlo (obr. 6). Právě tato dvojí identita však umocňuje jeho symbolický vliv. Původně gotický hrad z 13. století a reprezentativní královské sídlo se po roce 1620 dostalo do majetku Albrechta z Valdštejna, který zamýšlel v obci pod hradem vybudovat nový velkolepý klášter. Na tuto myšlenku navázal benediktýn Peňalosa, který začal přebudovávat na klášter samotný hrad. V roce 1666 byla do opravené hradní kaple slavnostně přenesena z pražských Emauz kopie posvátné sochy Panny Marie Montserratské, z kláštera se stalo významné poutní místo. Při cestě na

hrad byla vybudována křížová cesta s 15 kapličkami, další kaple byly vystavěny při poutní cestě z Doks na Bezděz, z nichž se dochovala pouze část. Po zrušení kláštera na Bezdězu v rámci josefínských reforem byla socha Panny Marie Montserratské z Bezdězu slavnostně přenesena do Doks do kostela sv. Bartoloměje. Opuštěný hrad postupně chátral, avšak poutní tradice přetrvala. Kromě Bezdězu se na Mnichovohradištsku nachází další poutní místa bodového charakteru, z nichž nejvýznamnější je svatoanenský kult v Mnichově Hradišti. Místem svatoanenské úcty se stala socha sv. Anny před kapucínským kostelem sv. Tří králů, který byl rozšířen o kapli sv. Anny. Za zmínku stojí i poutní místo na Klokočce či Svatojakubská poutní cesta, která územím prochází a opětovně nabývá na významu v posledních letech.⁴⁰

Druhou jednotkou **krajiny mýtů a legend** v modelovém území je **krajina svatého Linharta u Hlavice** (obr. 5). Nachází se mezi údolími Zábrdky a Malé Mohelky a zahrnuje obce, které spadaly do hlavické farnosti. Tato krajina je formována nejen fyzickou geografickou strukturou, ale také pamětí mimořádné události, která se v 18. století stala určujícím narativním prvkem místní identity. V centru pozornosti stojí epizoda dobytčího moru, jenž se roku 1748 šířil okolními panstvími. Podle tradice se však díky přímluvě k sv. Linhartovi, patronu dobytka, nemoc v hlavickém farním obvodu dále nerozšířila. Tato interpretace události vtiskla krajině nový, symbolicky rozšířený významový rámec, v němž se reálná historická hrozba propojila s ochrannou rolí světce. Na základě této zkušenosti se od roku 1748 do Hlavice konala procese za přímluvu a ochranu hospodářských zvířat před dobytčím morem. Poutníci docházeli z Mnichova Hradiště i z dalších okolních obcí, přičemž procese se ustálilo na poslední neděli v srpnu. Centrem je barokní poutní areál v Hlavici s kostelem sv. Linharta, farou, sýpkou a sochou sv. Linharta.⁴¹

Zcela odlišným typem historické kulturní krajiny je **krajina vojenských prostorů Ralsko** (obr. 5). Jedná se o unikátní území, které v sobě spojuje bohatou vojenskou historii a zároveň přírodní bohatství. Rozkládá se mezi obcemi Stráž pod Ralskem, Mimoň a Bělá pod Bezdězem. Tato krajina zahrnuje bývalý vojenský prostor Ralsko a na něj navazující infrastrukturu a vojensky využívané zázemí (železniční nádraží, vlečky, bytové domy aj.). Hlavními dominantami celého prostoru jsou dva hrady – Bezděz, po němž byl zprvu vojenský prostor pojmenován, a Ralsko, jenž dal oblasti název v padesátých letech 20. století. První vojenské aktivity v okolí Ralska sahají hluboko do minulosti. Již za Josefa II. bylo v Hradčanech vojenské cvičiště. V Mimoni pak byla od 27. listopadu 1921 až do října 1938 alokována vojenská hříbárna.⁴² Německá armáda se počátkem března 1945 zasloužila o výstavbu hradčanského vojenského letiště (obr. 7). Na letišti prodělali částečně svůj výcvik i izraelští parašutisté v létě 1948. Hned od konce 2. světové války zde bylo počítáno se zřízením vojenského újezdu.

40 ZUMAN, František, Stavby Albrechta z Valdštejna na Bezdězi a v okolí, Česká Lípa 1933, s. 1–6, 12; HRBEK, Jiří, Proměny valdštejnské reprezentace. Symbolické sítě valdštejnského rodu v 17. a 18. století, Praha 2015, s. 340, 342–346; MIKULEC, Jiří, Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích, Praha 2013, s. 191–211; PRŮŠKOVÁ, H. Život, c. d., s. 66.

41 HRBEK, J., Proměny, c. d., s. 342; RUBÁŠ, Dominik, Hlavice, Od Ještěda k Troskám, 2015, 38, 4, s. 268.

42 SOVADINA, Miloslav, Dislokace vojenských orgánů a útvarů československé armády v letech 1918–1938 na Českolipsku, Bezděz, 2002, 11, s. 317–320.

K tomu nakonec došlo na základě zákona č. 169/1949 Sb., o vojenských újezdech, s nabytím účinnosti ke dni 1. července 1950. Československá armáda v prostoru postavila různá zařízení pro výcvik vojsk: tankodromy, hluboké brody a tankové střelnice Židlov a Bělá. Československá armáda vojenský výcvikový tábor Ralsko užívala do roku 1968, potom byl celý prostor předán sovětské armádě, která zde byla do začátku devadesátých let 20. století. Po uzavření mezivládní dohody o odsunu sovětských vojsk z Československa, uzavřené v roce 1990, následovalo zrušení vojenského prostoru Ralsko.⁴³

Zřízení vojenského prostoru s sebou neslo vysídlení řady zdejších obcí a tím pádem i vznik **krajiny vysídlených obcí kolem Ralska** (obr. 8). Oblast Ralska byla historicky osídlena od středověku, přičemž zde vznikaly převážně zemědělské a lesní osady. V polovině 20. století bylo zdejší osídlení převážně německé, tím pádem se na tyto obyvatele vztahovalo poválečné vystěhování. Nedlouho poté přišla v důsledku záměru vyhlášení vojenského prostoru, respektive sepsáním protokolu dne 26. listopadu 1946 na ONV v České Lípě, druhá vlna stěhování (obr. 9). V protokolu je uvedeno, že z politického okresu Česká Lípa mělo být podle stavu k 15. 10. 1946 přesídleno 449 rodin a z politického okresu Mnichovo Hradiště 24 zemědělských rodin. Úplné nebo částečné vysídlení se týkalo obcí Holičky, Hvězdov, Jablonec, Horní Krupá, Křída, Hradčany, Kuřívody, Náhlov, Dolní Novina a Černá Novina, Okna, Olšina, Palohlavy, Proseč, Svěbořice, Židlov, Ploužnice a Jezová. Jednou z mála dochovaných obcí jsou Kuřívody, byť z původních historických staveb se dochoval pouze zlomek a ráz obce se kompletně změnil. Druhou, alespoň částečně zachovalou obcí v bývalém vojenském prostoru jsou Hradčany. Po zaniklých obcích jsou pozorovatelné jen terénní pozůstatky.⁴⁴

Vojenské aktivity probíhaly v této krajině i v 18. a 19. století. Pozůstatkem prvních střetů prusko-rakouské války v roce 1866 je zde **krajina bojišť u Kuřívod a Mnichova Hradiště** (obr. 8). Válka vypukla v červnu 1866 a její dějiště se rychle přesunulo do severních Čech. Právě zde proběhly důležité střety mezi pruskou a rakouskou armádou – bitva u Kuřívod (26. června 1866) a následná bitva u Mnichova Hradiště (28. června 1866). Tyto bitvy byly součástí rychlého pruského postupu do nitra Čech a i přes to, že z hlediska rozsahu se jednalo spíše o menší dílčí bitvy, měly zásadní význam pro další vývoj války, která vyvrcholila bitvou u Hradce Králové. V okolí Kuřívod, Mnichova Hradiště i vrchu Mužský se nachází celá řada upomínek na tuto bitvu. Jedná se převážně o pískovcové pomníky s kovovými prvky, jakožto památky padlým vojákům.⁴⁵

Jen okrajově zasahuje do modelového území jednotka historické **kulturní krajiny se specifickou strukturou osídlení západní dolní Pojizeří** (obr. 8). Leží v západní části Dolnojizerské tabule, která se vyznačuje plochým reliéfem s výrazně zářiznými údolími vodních toků (doly). Území patří mezi staré sídelní oblasti Čech s vynikajícími podmínkami pro zemědělství, což bylo zdrojem bohatství zdejších vesnic a výstavnosti jejich architektury. Vesnice jsou situovány většinou na mírně zvlněných planinách nad jednotlivými doly. Tato oblast byla kontinuálně osídlena již od raného středověku, ale podobně jako jinde i zdejší vesnice byly v době vrcholné středověké kolonizace

43 BLAŽKOVÁ, Jana, Vznik vojenského újezdu Ralsko, Bezděz, 1997, 5, s. 9–46.

44 Tamtéž.

45 NÁHLOVSKÝ, Jiří, Srážka u Kuřívod 26. června 1866, Hradec Králové, 2006, s. 3–109.

ve 13. a 14. století nově vytyčeny a přestavěny na pravidelném půdorysu. V území zcela převládají návesní vsi, rozlehlé návsi kolonizačních vesnic se nachází zejména v Březince, Chorušicích, Kadlíně a Sudoměři. Regionální typy lidové architektury, jak jsou dnes rozlišovány, se začaly formovat v 18. století a jejich vývoj byl dokončen v 19. století. Zdejší vesnice se vyznačují velkými patrovými roubenými domy, často s omítanými průčelími, dřevěnými pavlačemi na nádvoří straně domu a dřevěným lomenicovým štítem. U bohatších statků byly a někde stále jsou bohatě zdobené brány do dvora. Někdy se mluví o vrátenském typu domu. Oblast bezprostředně sousedí s charakteristickou oblastí Kokořínska, jejímž typem patrového severočeského domu byla výrazně ovlivněna, a některé vesnice (Nosálov, Lobeč, Ždár v Podbezdězí, Kruh, ale i samotné Mšeno) stojí na pomezí obou regionů. Památkově chráněné jsou Víška, Nosálov a Ždár v Podbezdězí (vesnické památkové rezervace), Březinka, Kruh, Lobeč, Skalsko a Kluky (vesnické památkové zóny). Do vymezeného území patří i městská památková zóna Mšeno.⁴⁶

Závěr

Z výše uvedeného představení jednotek historické kulturní krajiny vyplývá řada zjištění. Byla potvrzena hypotéza, že na území budou zastoupeny jednotky více typů historických kulturních krajin. Čtrnáct identifikovaných typů, což je více než třetina všech typů historických kulturních krajin České republiky podle metodiky, dokládá velkou pestrost typů historické kulturní krajiny, které se zde vyskytují. Jednotky různých typů se většinou nevyskytují jen vedle sebe, ale vzájemně na sebe navazují, místně i časově, případně se prolínají. Právě časová rovina je velmi zajímavým aspektem, zásahy a změny v jedné historické kulturní krajině mohou ovlivnit jinou. Příkladem může být velmi úzké provázání lázeňské a turistické krajiny v okolí Máchova jezera nebo vzájemné souvislosti krajiny vysídlených obcí a vojenských prostorů v okolí Ralska.

Byla prokázána i hypotéza, že řada jednotek souvisí s více než tři století trvajícím působením rodu Valdštejnů ve zdejší krajině. Valdštejnové přímo iniciovali vznik velmi co do plochy rozsáhlé krajiny obor a lesů, komponované krajiny a krajiny vrchnostenských dvorů. Významně ovlivnili i lineární industriální krajinu u Bělé, krajinu mýtů a legend a některé krajiny rybníků. Valdštejnské úpravy krajiny byly přirozeně realizovány na jejich panstvích, jednotky spojené s Valdštejnem tedy mají

46 BUREŠ, Pavel – BERKOVÁ, Jana – FÁBIK, Ernest – HANZLÍKOVÁ, Markéta – HAVLÍČKOVÁ, Miroslava – HRABĚTOVÁ, Jana – JIRÁKOVSKÁ, Vanda – MEVALDOVÁ, Helena – MRVÍK, Vladimír Jakub – PEŠTA, Jan – PROCHÁZKA, Lubomír – RÁKOSNÍKOVÁ, Alena, Lidové stavby Středočeského kraje, Praha 2020, s. 8–10, 32; PEŠTA, Jan, Encyklopedie českých vesnic. Vesnické památkové rezervace, zóny a ostatní památkově hodnotná vesnická sídla v Čechách. Díl I., Střední Čechy a Praha, Praha 2003, s. 7, 13–14, 37–38, 108–109, 139–140, 169–171, 208–210, 264–266; TÝŽ, Encyklopedie českých vesnic. Vesnické památkové rezervace, zóny a ostatní památkově hodnotná vesnická sídla v Čechách. Díl V., Liberecký kraj Severní Čechy, Praha 2011, s. 144–147, 347–353; VOREL, Ivan – VORLOVÁ, Jana – KUPKA, Jiří – HRONOVSKÁ, Kateřina – SKLENÍČKA, Petr – BUKÁČEK, Roman – CULEK, Martin – BUKÁČKOVÁ, Pavlína – RUSŇÁK, Josef – PALA, Petr, Vyhodnocení krajinného rázu Středočeského kraje, 2. část, kapitola F, Praha 2009, s. 8–9.

těžiště uvnitř modelového území. Někde můžeme najít vliv Valdštejnů velmi zprostředkovaný, například Karel Hynek Mácha navštěvoval Doksy a Klášter Hradiště nad Jizerou mimo jiné proto, že zde ve valdštejnských službách pracoval jeho přítel ze studií. Nicméně byly identifikovány i jednotky různých typů historických kulturních krajín, jejichž souvislost s Valdštejnem je vyloučená, neboť krajiny vznikly před jejich působením na území či po něm. Tyto jednotky mohou mít své těžiště na modelovém území nebo se jej jen okrajově dotýkat (např. krajina se specifickou strukturou osídlení Dolní Pojizeří).

Výběr území, z jehož části byly po druhé světové válce vysídleni obyvatelé a zřízen vojenský prostor, umožnil na jedné straně vymezit jednotky, které bezprostředně souvisí s událostmi 20. století, na straně druhé poskytl možnost sledovat vliv těchto dramatických změn na jednotky vzniklé v předchozích obdobích v kontextu změn využívání území a ztrát historické paměti.

Na celém modelovém území může být demonstrována různá míra dochovanosti jednotlivých typů historických kulturních krajín a jejich charakteristických znaků. Některé krajiny jsou dochovány velmi dobře, ale řada z nich je torzálních, někdy bychom je mohli označit až za zanikající. Právě možnosti a způsob ochrany torzálních krajín jsou velkou otázkou, která bude muset být dále diskutována. Na modelovém území je kulturní krajina chráněna v chráněných krajinných oblastech Kokořínsko a Máchův kraj na západě a Český ráj na východě. Dále zde působí Geopark Ralsko a Lesnický park Bezděz, které sice byly zřízeny za jiným hlavním účelem, ale ochranu historické kulturní krajiny a jejích znaků nejen deklarují, ale i prakticky provádí. V neposlední řadě jsou klíčové znaky chráněny jako kulturní památky a městské či venkovské památkové zóny a rezervace. Poznání jednotek historické kulturní krajiny a obnova historické paměti krajiny jsou důležité právě pro vhodné využití stávajících nástrojů ochrany, které v dané krajině existují.

Prameny a literatura

Archivní prameny

I. vojenské mapování, in: Virtuální mapová sbírka Chartae-Antiquae.cz, dostupné online: <<https://www.chartae-antiquae.cz/cs/maps/12782>>

Státní oblastní archiv Praha,

- fond Rodinný archiv Valdštejnů, Praha
- fond Ústřední správa valdštejnských statků, Praha

Literatura

ANONYM, Sellnerovou stezkou, Čistá: Vlastivědná společnost Mladoboleslavská 2000.

BLAŽKOVÁ, Jana, Vznik vojenského újezdu Ralsko, Bezděz, 1997, 5, s. 9–46.

BUREŠ, Pavel – BERKOVÁ, Jana – FÁBIK, Ernest – HANZLÍKOVÁ, Markéta – HAVLÍČKOVÁ, Miroslava – HRABĚTOVÁ, Jana – JIŘÍKOVSKÁ, Vanda – MEVALDOVÁ, Helena – MRVÍK, Vladimír Jakub – PEŠTA, Jan – PROCHÁZKA, Lubomír – RÁKOSNÍKOVÁ, Alena, Lidové stavby Středočeského kraje, Praha: Foibos Books s. r. o. 2020.

DULÍK, Stanislav, Doksy a okolí na starých pohlednicích, Hostivice: Baron 2009.

DVOŘÁK, Vojtěch, Bakov nad Jizerou. Rozcestí středního Pojizeří, Bakov nad Jizerou: Dvořák Systems, s. r. o. 2021.

EHRlich, Marek – KUČA, Karel – KUČOVÁ, Věra – PACÁKOVÁ, Božena – PAVLÁTOVÁ, Marie – SALAŠOVÁ, Alena – ŠANTRŮČKOVÁ, Markéta – VOREL, Ivan – WEBER, Martin, Typologie historické kulturní krajiny České republiky, Praha: Národní památkový ústav 2020.

HEROLD, Jan Adolf, Mnichovohradištsko: přírodou a památkami. 2., značně rozšířené vyd., Mnichovo Hradiště: Klub československých turistů 1928.

HONS, Osvald, Zaniklé obce kolem Ralska, Ralsko: Město Ralsko 2014.

HORYNA, Mojmír – KŘÍŽOVÁ, Květa – LUKÁŠOVÁ, Eva, Zámek Mnichovo Hradiště, Praha: Národní památkový ústav, územní památková správa ve spolupráci s územním odborným pracovištěm středních Čech 2013.

HRBEK, Jiří, Barokní Valdštejnové v Čechách. 1640–1740, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2013.

HRBEK, Jiří, Proměny valdštejnské reprezentace. Symbolické sítě valdštejnského rodu v 17. a 18. století, Praha: Togga 2015.

HRBEK, Jiří, Šlechtic a jeho dominium: Hospodářské využití krajiny v 17. a 18. století, in: CHODĚJOVSKÁ, Eva (ed.), Krajina v rukou barokního člověka. Lidé a krajina 16. – 18. století na východě Čech, Josefův: Národní památkový ústav 2020, s. 76–91.

JEČNÝ, Josef, 270 let papíren v Bělé pod Bezdězem, Bělá pod Bezdězem: Severočeské papírny 1966.

JODAS, Zdeněk, Vodní díla v povodí Mohelky a Zábrdky, Liberec: RK 2015.

KAMENICKÝ, Jan, Skály na Mužském, Praha: Körber 1922.

KLEMENT, Martin, Městské lázně v Doksech mezi lety 1906 až 1945, Bezděz, 2008, 17, s. 65–83.

KLÍMA, Jan, Velký Dub – obora desítek roklí, Svět myslivosti, 2004, 5, č. 12, s. 31–33.

KOLKA, Miroslav, Vývoj rybníční soustavy na bezděžském panství do roku 1554, Bezděz, 2003, 12, s. 51–76.

KUČA, Karel (ed.), Historické kulturní krajiny České republiky, Průhonice: Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, v. i. 2020.

KUČA, Karel, Městečka a města v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, 1. díl, Praha: Libri 1996.

- KUČA, Karel – KUPKA, Jiří – VOREL, Ivan – VONDRÁČKOVÁ, Simona, Metodika identifikace a klasifikace území s krajinnými hodnotami, Praha: České vysoké učení technické v Praze 2022.
- KUPKA, Jiří, Krajiny kulturní a historické. Vliv hodnot a kulturní historické charakteristiky na krajinný ráz naší krajiny, Praha: České vysoké učení technické v Praze 2010.
- MAUSEROVÁ, Renata, Doksy a okolí: Máchovo jezero, Bezděz, Hradčanské stěny. Turistický průvodce. Ubytování, stravování, sport, turistika, historie, kultura, praktické informace, výlety, Doksy: T. Novák 1993.
- MIKULEC, Jiří, Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích, Praha: Grada Publishing 2013.
- MYŠKA, Milan (ed.), Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století, Ostrava: Ostravská univerzita 2003.
- MÜLLER, Josef, Dětská manufaktura na zámku v Bělé, Bělá pod Bezdězem: Městská kulturní zařízení 2015.
- NÁHLOVSKÝ, Jiří, Srážka u Kuřívod 26. června 1866, Hradec Králové: Komitét pro udržování památek z války roku 1866, 2006.
- PALACKÝ, František, Popis království Českého, čili, Podrobné poznamenání všech dosavadních krajův, panství, statkův, měst, městeček a vesnic, někdejších hradův a twrzí, též samot a zpustlých osad mnohých v zemi České, s udáním jejich obyvatelstva dle popisu r. MDCCCXLIII vykonaného, Praha: J.G. Kalve 1848.
- PANÁČEK, Josef – WAGNER, Jaromír, Karel Hynek Mácha v kraji svého Máje, Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství 1990.
- PEŠTA, Jan, Encyklopedie českých vesnic. Vesnické památkové rezervace, zóny a ostatní památkové hodnotná vesnická sídla v Čechách. Díl I., Střední Čechy a Praha, Praha: Libri 2003.
- PEŠTA, Jan, Encyklopedie českých vesnic. Vesnické památkové rezervace, zóny a ostatní památkové hodnotná vesnická sídla v Čechách. Díl V., Liberecký kraj Severní Čechy, Praha: Libri 2011.
- PROKOP, Dušan, Kniha o Máchově Máji, Praha: Academia 2010.
- PRŮŠKOVÁ, Helena, Socha sv. Jana Nepomuckého na Valdštýnsku, Od Ještěda k Troskám, 1996, 3, č. 1, s. 27–29
- PRŮŠKOVÁ, Helena, Život na ostrově svaté Anny, Mnichovo Hradiště: Barococco, Společnost přátel barokní kultury, 2004.
- PRÝL, Josef Zdeněk, Průvodce Českým rájem. Díl první, Turnov, Valdštejn, Hrubá Skála, Trosky a Lázně Sedmihorské s okolím, Turnov: J. Z. Prýl 1887.
- RUBÁŠ, Dominik, Hlavice, Od Ještěda k Troskám, 2015, 38, č. 4, s. 260–269.
- RUDA, Vladimír, Z dějin textilního průmyslu v Kosmonosích, Josefově Dole a Mladé Boleslavy do zač. 20. st., in: Boleslavica '68. Sborník příspěvků k dějinám Mladoboleslavska, Praha: Středověké nakladatelství a knihkupectví pro ONV a Okresní archiv v Mladé Boleslavi 1969, s. 70–91.
- SEDLÁČEK, Miroslav – KEUNCOVÁ, Jaromíra – MACKOVČIN, Peter, Chráněná území ČR. III., Liberecko, Praha: Agentura ochrany přírody a krajiny České republiky 2002.
- SCHREIER, Pavel, Zrození železnic v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha: Baset 2004.
- SMEJKAL, Ladislav, Turistické oddělení Českého muzea pro kraj Českolipský, Bezděz, 2002, 11, s. 131–138.
- SOVADINA, Miloslav, Dislokace vojenských orgánů a útvarů československé armády v letech 1918–1938 na Českolipsku, Bezděz, 2002, 11, s. 317–320.
- SOBODOVÁ, Jana, Panin dvůr (Frauenhof) u Bělé pod Bezdězem: roubený vrchnostenský dvůr, in: Dějiny staveb 2012, Plzeň: Klub Augusta Sedláčka ve spolupráci se Sdružením pro stavebně-historický průzkum 2013, s. 19–22.
- ŠANTRŮČKOVÁ, Markéta – DEMKOVÁ, Katarína – VOKOUN, Alois, How can historic cultural landscapes be identified via open data? A case study from the Czech Republic, Landscape Research, 2025, 50, č. 6, s. 967–990.
- ŠIMÁČEK, Ferdinand, Paměti města Bělá pod Bezdězem, Bělá pod Bezdězem: TYP 1937.

- ŠIMÁK, Josef Vítězslav, „Máchovo jezero“, *Bezděz*, 1932, 3, č. 1, s. 7–10.
- ŠOLC, Václav, *Mlýny a elektrárny na dolním toku Jizery, Řepov: vlastním nákladem* 2002.
- ŠTEFÁČEK, Stanislav, *Encyklopedie vodních ploch Čech, Moravy a Slezska*, Praha: Libri 2010.
- TOMANDL, Mojmir, *Elaborát historie lesů. Historický průzkum lesní hospodářský celek Doksy, Jablonec nad Nisou: Ústav pro hospodářskou úpravu lesů Brandýs nad Labem, pobočka Jablonec nad Nisou* 1962.
- VOREL, Ivan – VORLOVÁ, Jana – KUPKA, Jiří – HRONOVSKÁ, Kateřina – SKLENIČKA, Petr – BUKÁČEK, Roman – CULEK, Martin – BUKÁČKOVÁ, Pavlína – RUSNÁK, Josef – PALA, Petr, *Vyhodnocení krajinného rázu Středočeského kraje, 2. část, kapitola F*, Praha: Středočeský kraj 2009.
- ZUMAN, František, *Stavby Albrechta z Valdštejna na Bezdězi a v okolí, Česká Lípa: s. n.* 1933.
- ŽIŽKA, Jan, *Hospodářské dvory bývalých panství v Čechách*, Praha: NPÚ ÚOP středních Čech v Praze 2016.

Internetové zdroje

- KLIMEŠOVÁ, Jana, *Architektonická činnost šlechtického rodu Aehrenthalů, nepublikovaná diplomová práce*. Olomouc: Katedra dějin umění Filozofické fakulty Univerzity Palackého 2012, dostupné online: <<https://theses.cz/id/1d3nfg>> [1. 11. 2025].
- KUČERA, Petr (ed.), *Katalog panských dvorů Čech, Moravy a Slezska*, Lednice: MENDELU 2019, dostupné online: <<https://www.arcgis.com/apps/View/index.html?appid=993dea6537bf4697b2407efab7124535>> [1. 11. 2025].
- MÜLLER, Josef, *Obora Valdštejnsko v 18. století, nepublikovaná bakalářská práce*. Brno: Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity 2023, dostupné online: <<https://is.muni.cz/th/y9vkvf/>> [1. 11. 2025].
- JANEČKOVÁ, Kristina – ČERNÝ PIXOVÁ, Kateřina – FANTA, Václav – VLK, Martin – SEDLÁŘ, Pavel – MACHAR, Ivo, *Plužiny – pozemková držba od středověku do dnešní doby. Informační systém*, Praha: ČZU 2021, dostupné online: <<https://www.fzp.czu.cz/cs/r-6899-projekty-a-spolu-prace/r-6923-projekty/r-13679-identifikace-a-ochrana-dochovanych-pozustatku-historickych-pluzin/r-16650-vysledky/r-17752-software>> [1. 11. 2025].
- ŠANTRŮČKOVÁ, Markéta – VOKOUN, Alois – SKOKANOVÁ, Hana – VOJTA, Jaroslav – DEMKOVÁ, Katarína – HAVLÍČEK, Marek – MEDKOVÁ, Lucie – WEBER, Martin – SLACH, Tomáš – DOSTÁLEK, Jiří – RICHTER, Pavel – ROZKOŠNÝ, Miloš – FANTA, Václav – SZABÓ, Péter, *Území pravděpodobného výskytu historických kulturních krajín, Průhonice: Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, v.v.i.* 2023, dostupné online: <<https://vukoz.maps.arcgis.com/apps/mapviewer/index.html?webmap=4c7329015fb44995a35f80df123833ca>> [1. 11. 2025].

Ke kořenům lednické krajinářské školy

The origins of the Lednice school of landscape architecture

Přemysl Krejčířík, Kamila Krejčířiková, Martina Štěrbová

Abstrakt: Článek popisuje založení Vyšší ovocnicko-zahradnické školy v Lednici (1895) jako institucionalizovaného pokračování staršího německo-rakouského modelu učení – tovaryšská cesta – dvorská služba. Komparace Laucheho kurikula s praxí dvorních zahradníků 18.–19. století (Petri, Sckell, Boos, Liefka) ukazuje přímé převzetí klíčových prvků: kreslení plánů, botanika a skleníkové kultury, jazyková vybavenost, systematická praxe v knížecích zahradách a zahraniční cesty. Mecenát Lichtenštejnů poskytl materiální i personální infrastrukturu, která umožnila plynulý přechod od dvorské praxe ke školní instituci a současně urychlila proměnu profese od „dvorního zahradníka“ ke krajinářskému architektovi, který je dnes vzděláván na Zahradnické fakultě Mendelovy univerzity v Brně.

Abstract: This contribution describes the foundation of the Higher School of Fruit Growing and Horticulture in Lednice (1895) as an institutionalised continuation of the older German/Austrian model of education based on the scheme of progress from apprentice to journeyman and ultimately to court service. A comparison of Lauche's curriculum (1894) with the practice of court gardeners in the 18th and 19th century (Petri, Sckell, Boos, Liefka) shows a direct incorporation of key elements: the drawing of plans, training in botany, greenhouse cultivation, language skills, systematic training in princely gardens, and participation in exhibitions abroad. Liechtenstein patronage provided the material and personnel infrastructure which enabled a smooth transition from training for court service into a school institution. This step also accelerated the transformation of the gardening profession from court gardeners to landscape architects such as those currently educated at the Faculty of Horticulture of Mendel University.

Klíčová slova: zahradnické vzdělávání, Lednice/Eisgrub, Lichtenštejnové, Petri, Sckell, zahradníci Schönbrunnu, krajinářská architektura

Keywords: horticultural education, Lednice/Eisgrub, Liechtenstein, Petri, Sckell, Schönbrunn gardeners, landscape architecture

Článek vznikl na základě podpory při řešení výzkumného projektu Významná a neřešená témata krajinářské architektury (identifikační kód projektu DH23P03OVV053), financovaného z Programu NAKI III – program na podporu aplikovaného výzkumu v oblasti národní a kulturní identity na léta 2023 až 2030 Ministerstva kultury.

Úvod: proč hledat „kořeny“?

Když v Lednici 5. října 1895 zahájila výuku Höhere Obst- und Gartenbauschule (Vyšší ovocnicko-zahradnická škola),¹ vypadalo to, že jde o zcela moderní, především hospodářsky motivovaný záměr zajistit kvalitnější vzdělání pro širší okruh zájemců. V pozadí stálo C. k. ministerstvo zemědělství, Moravský zemský sněm, Die Österreichische Gartenbau-Gesellschaft (Rakouská zahradnická společnost), především však velkorysá finanční a majetková podpora knížete Jana II. z Lichtenštejna.² Z dnešní perspektivy se tak snadno zdá, že založení této lednické školy je logickým vyústěním potřeby konce 19. století, tedy doby zakládání odborných škol, ale také doby velkých parkových úprav ve městech, pro které je potřeba zajistit odborně vzdělaný personál.

Když se podíváme na studijní řád a učební plán výuky, který v roce 1894 sepsal dvorní zahradní ředitel Wilhelm Lauche, najdeme v něm návaznosti na osvědčené praktiky: důraz na kreslení plánů, na botaniku, na pěstování rostlin ve sklenících, na cizí jazyky a na praxi v „knížecích zahradách v Lednici“.³ To je ve skutečnosti přesná rekapitulace toho, co němečtí a rakouští dvorní zahradníci dělali už kolem roku 1760–1800. Putovali mezi dvory, překreslovali plány v Anglii a Nizozemsku a po návratu zakládali parky v „anglickém“ stylu v německých zemích.⁴

V – prozatím zpracované – historii výuky v Lednici se tradičně odkazovalo na vznik Vyšší ovocnické a zahradnické školy,⁵ ale ve zkoumání kořenů lednického vzdělávání je třeba jít mnohem dál než do roku 1895 – a to až k Loudonovým popisům vzdělávání německých tovaryšů, k cestám příslušníkům rodiny Sckell či Petri,⁶ k vídeňským botanickým zahradníkům Franzi Boosovi, Josephu van der Schotovi a jejich lednickém kolegovi Josefu Liefkovi, ke knížeti Aloisovi I. z Lichtenštejna, který již v roce 1804 založil první zemědělskou školu na Moravě, Seminarium oeconomicum.⁷

1 V tomto období byl věnován větší důraz na ovocnářství, podobně jako v jiných školách s výukou zahradnictví. Například v Praze-Troji na Zemském pomologickém ústavu vystudovali František Thomayer nebo Josef Vaněk.

2 RECHT, Hans, Die Höhere Obst- und Gartenbauschule und das Mendeum in Eisgrub 1895–1945, Wien 1976.

3 LAUCHE, Wilhelm, Programm für die höhere Gartenbauschule in Eisgrub, Eisgrub, 1894, in: RECHT, Hans, Die Höhere Obst- und Gartenbauschule und das Mendeum in Eisgrub 1895–1945, Wien 1976, s. 14–22.

4 LOUDON, John Claudius, An Encyclopaedia of Gardening. Comprising the theory and practice of horticulture, floriculture, arboriculture, and landscape-gardening, London 1822.

5 V názvu se odrážel hlavní tehdejší proud výuky, a to bylo hospodářské ovocnářství. Až později převládl důraz na tvorbu zahrad, i když v Laucheho školním řádu „Programm für die höhere Gartenbauschule in Eisgrub“ není ovocnářství v názvu zmíněno, na rozdíl od oficiálního názvu školy. Ve Valticích byla založena v roce 1873 střední Rolnicko-vinařská škola, která je v místě dodnes. A rolnická škola „Seminarium oeconomicum“ byla založena v Lednici již v roce 1804 jako první na Moravě (viz níže).

6 KÖHLER, Marcus, Gärtnerausbildung im 18. Jahrhundert, dostupné online: <<https://tu-dresden.de/bu/architektur-landschaft/ila/gla/ressourcen/dateien/forschung/publikationen/Vortragsmanuskripte-Koehler/Gaertnerausbildung-18.-Jahrhundert?lang=en>> [11. 10. 2025].

7 VÁVRA, Miloslav, První zemědělská škola na Moravě, Seminarium oeconomicum, založená v roce 1804 v Lednici na Moravě: důvod založení, organizace a činnost, Brno 1974.

Nesmíme zapomenout ani na lichtenštejnské investice do krajiny Lednicko-valtického areálu a jeho soustavné budování.⁸ Teprve v této souvislosti dává rok 1895 a vznik institucionalizovaného školství v Lednici plný smysl.

Německý model výuky: učení – tovaryšská cesta – dvorská služba

John Claudius Loudon ve své *An Encyclopaedia of Gardening*⁹ shrnul zkušenost, kterou získal na cestách po Německu před rokem 1820. Tvrdí, že německý zahradník musí nejprve tři a půl roku sloužit v různých zahradách, teprve potom je pro něj otevřena „tovaryšská cesta“ (*Wanderschaft*), standardně tříletá (synové dvorních zahradníků – tedy elita – si mohli vystačit s rokem). Loudon zachytil i sociální prvek. Po ukončení učení je mladík „zasvěcen“ do spolku zahradníků, dostane doporučení, a to mu umožňuje „cestovat po celé říši, Dánsku a části Holandska na obecné náklady“.¹⁰ Pro studium je tato praxe nesmírně užitečná.

Cílem cesty je profesní vzdělávání – tovaryš má střídavě pracovat v kuchyňské zahradě, školce, sadu, botanické nebo dvorské zahradě, aby poznal všechny typy zahradnické práce, dokud nenajde stálé místo.

Loudon pokračuje: „*Umělci neboli architekti zahrad v Německu jsou obvykle stavitelé (Landbaumeister)*¹¹ *neboli architekti, kteří se zaměřili především na venkovská sídla. Tam, kde má být vytvořena pouze kuchyňská nebo květinová zahrada, je obvykle považován za dostatečného zkušený praktický zahradník. Občas se stává, že šlechtic, který si přeje založit rozsáhlou zahradu, poté, co si vybere zahradníka, jehož považuje za dobrého s určitým vzděláním a schopného plánovat, pošle ho na rok nebo dva navštívit nejlepší zahrady Anglie, Holandska nebo Francie. Po návratu je považován za způsobilého k založení požadované zahrady; což udělá a poté o ni pečuje a působí jako zahradní architekt (Gartenbaumeister) i pro drobnou šlechtu v okolí.*¹²

Loudon dále pochvalně píše: „*Němci jsou vědecký národ. Jsou to čtenáři, a proto je věda o každém umění, pokud je rozvinuta v knihách, obecně známější než v jakékoli jiné zemi. Němci všech společenských vrstev známi jsou svou liberálností názorů. Všichni cestují a při poznávání jiných států nacházejí rozmanitost zvyků a názorů, odlišných od těch, na které jsou zvyklí; předsudky ustupují; člověk se stává neutrálním, stává se umírněným v hodnocení toho, co patří jemu samotnému, a je ochoten naslouchat a učit se od ostatních.*“¹³

8 Na vztah odkazu rodu Lichtenštejnů a vytvoření podmínek pro vznik zahradnického školství v Lednici upozornil už NOVÁK, Zdeněk, Jan II. z Liechtensteinu a vytvoření podmínek pro vznik zahradnického školství v Lednici na Moravě, in: *Zahradnictví do třetího tisíciletí. Sborník referátů ze symposia k 40. výročí Vysokého zahradnického učení*, sv. 1, Brno 1987, s. 293–300.

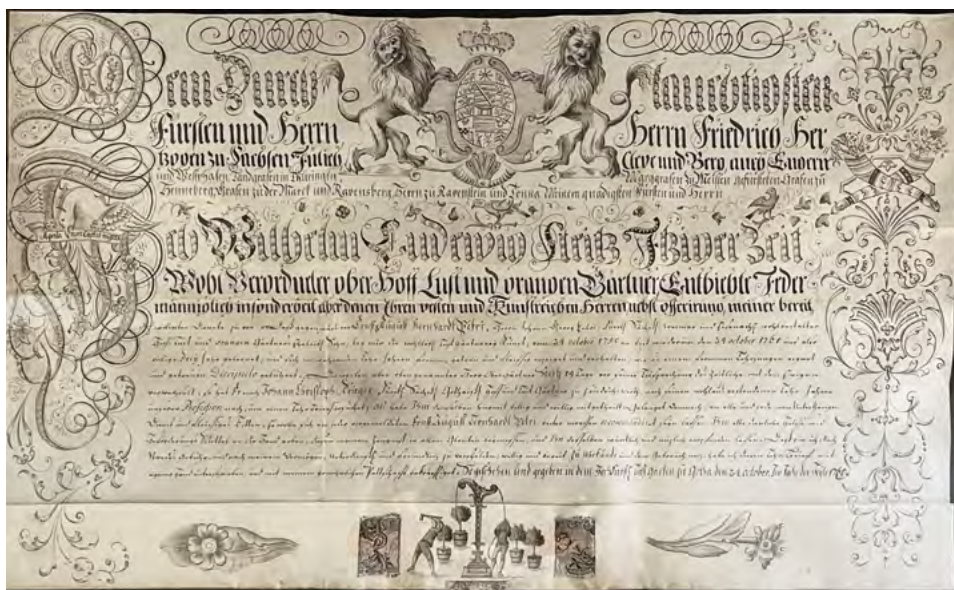
9 LOUDON, J., *An Encyclopaedia of Gardening*, c. d., s. 51.

10 Tamtéž.

11 Za *landbaumeistera* je považován například Christian Friedrich Schuricht (1753–1832), autor Nového paláce a čínské zahrady u zámku v Pillnitz.

12 LOUDON, J., *An Encyclopaedia of Gardening*, c. d., s. 51.

13 Tamtéž.

Obr. 1 Výuční list na jméno Johann Ernst August Bernhard Petri (1744–1809), vystavený dne 24. října 1761 na panství Gotha. Petriho učitel, saský vrchní zahradník Wilhelm Ludwig Steitz zemřel 19 dní před udělením tohoto listu, takže tento nákladný dokument vystavil saský zahradník Johann Christoph Krieger z Gothy. Petri pocházel z rodiny s dlouhou zahradnickou tradicí. Jeho dědeček Johann Nikolaus a otec Johann Georg byli dvorními zahradníky v Sasku-Eisenachu, jeho strýc Johann Ludwig byl dvorním zahradníkem nejprve v Nassau-Saarbrückenu a poté ve Zweibrückenu. Jeho syn Bernhard Petri se vyučil 15. května 1785 u Ludwiga von Sckell ve Schwetzingenu.¹⁴

Tento koncept je pro nás klíčový, je to přesně předobraz toho, co bude později v Lednici institucionalizováno – jen místo doporučení a spolkové podpory nastoupí stipendium a místo náhodně plánovaných cest budou probíhat pravidelné exkurze vedené pedagogem.¹⁵ V rámci výuky na vysoké škole je od roku 1996 organizována pravidelná až třítydenní exkurze do zahraničí. V průběhu studia má student možnost účasti na exkurzi do Itálie, Francie a Anglie. Tuto praxi zavedl do výuky prof. Jiří Damec a doc. Dana Wilhelmová, protože před rokem 1989 nebyly cesty do těchto zemí možné.

14 Popis k výučnímu listu je z dedikace exponátu. Výuční list se nachází v městském muzeu ve Zweibrückenu (Petri Haus), kde je expozice o rodině Petri.

15 V programu studia vypracovaném ředitelem školy W. Lauchem v roce 1894 je přímo zmíněno: „V průběhu pozdního léta se pod vedením pedagogického sboru podnikají exkurze do větších zahradních areálů (soukromých a obchodních zahrad).“

Reálná praxe podle archivních tovaryšských knížek

To, co Loudon popsal, potvrdil o 150 let později Marcus Köhler,¹⁶ když zpracoval zahradnické pasy z hannoverského archivu (z 2. poloviny 18. století se dochovalo téměř 200 zahradnických pasů – tovaryšských záznamů o praxi v zahradách). Většina cestujících zůstala v Německu, 24 jich odešlo do Nizozemska, 11 do Kodaně a sedm do Holandska (nejbohatší a nejvlivnější části Nizozemí) a Anglie – majitelé zahradnických pasů byli vesměs synové dvorních zahradníků. Tedy přesně ta vrstva, ze které se rekrutovali pozdější dvorní zahradníci. Cesta tedy nebyla kratochvílí, nýbrž podmínkou budování kariéry.

Z archivních pramenů (zejm. hannoverských zahradnických pasů) vyplývá, že po ukončení základního učňovského období v rozsahu přibližně tří až tří a půl roku následovala cestovní etapa, která byla podložena písemným dokladem – zahradnickým pasem (Wanderbuch, Gärtnerpass), vydaným příslušným dvorským nebo vrchnostenským úřadem. Tento dokument měl charakter legitimace. V úvodní části obsahoval identifikační údaje nositele (jméno, původ, věk, někdy i stručnou fyzickou charakteristiku zabraňující zneužití) a dále určení cílového prostoru či směru cesty („do Holandska a Anglie za účelem dalšího odborného vzdělání“ apod.). Takto koncipovaný pas nahrazoval pozdější státní cestovní doklady a zároveň plnil funkci profesního indexu.

Vlastní „tovaryšská cesta“ byla realizována jako sled krátkodobých pracovních angažmá v různých typech zahradnických zařízení – dvorských zahradách, školkách, botanických zahradách či počínajících větších soukromých parcích, přičemž každé takové působení bylo do cestovní knihy potvrzeno zápisem příslušného zahradního ředitele nebo dvorního zahradníka. Zápis zpravidla obsahoval datum příchodu a odchodu, charakter vykonávaných prací (např. služba v oranžérii, ve školce, v kuchyňské zahradě) a stručné hodnocení pracovní morálky a odborné způsobilosti. Vznikal tak průběžně doplňovaný dokument, který nejen dokládal mobilitu tovaryše, ale především prokazoval jeho postupné osvojování jednotlivých složek tehdejší zahradnické praxe. Právě tato kumulativnost záznamů činila z dokumentu rozhodující nástroj při následném ucházení se o stálé místo u dvora či u vyšší šlechty.

Zároveň je třeba upozornit na to, že v německém prostředí byla tato písemná evidence funkčně propojena se spolkovou vrstvou řemeslných a zahradnických společností, kterou Loudon popsal jako jakési „zahradnické svobodné zednářství“.¹⁷ Přístup k ubytování a podpoře v rámci těchto spolků byl podmíněn právě předložením platného tovaryšského dokladu. Doklad tedy neplnil pouze evidenční, ale i sociální funkci. Zaručoval příslušnost k profesi.

Pro ambiciózní jedince, jejichž kariéra mířila ke dvorské či samostatné architektonické praxi (případy Bernharda Petriho, Daniela Augusta Schwarzkopfa aj.), se k zahradnickému pasu připojoval ještě druhý typ dokumentu – osobní doporučující

16 KÖHLER, M., Gärtnerausbildung im 18. Jahrhundert, c. d.

17 Přesná citace odkazuje s nadsázkou přirovnáním ke spolku se zavedenými způsoby chování, kterému rozumí pouze příslušníci spolku. LOUDON, J., An Encyclopaedia of Gardening, c. d., s. 51.

list (Testimonium, Zeugnis), vystavený některým z významných objednavatelů či šlechticů (např. kurfiřt dal doporučení Bernhardu Petrimu pro pobyt na královském dvoře v Londýně).¹⁸

Z dnešního pedagogického hlediska je podstatné, že tato praxe plnila všechny funkce moderního studijního indexu. Zápisem se dokumentoval časový průběh vzdělávání, zaznamenával šíři absolvovaných specializací (užitková, sadařská, skleníková, botanická složka a umělecká). Doložení zápisu o praxi sloužilo jako vstupní podmínka pro profesní postup.

Kdo se mohl stát zahradníkem?

V německých zemích v 18. století sice formálně existovala svobodná volba povolání,¹⁹ ale právní a ekonomická omezení vedla k tomu, že bylo rozumné následovat předem dané stopy určené rodinou tradicí. Odborné znalosti, ale i zděděné pracovní nástroje byly považovány za základní kapitál, díky kterému bylo možné získat postavení nebo se prosadit. Přísné dědičné předávání z otce na syna však nebylo absolutním pravidlem – názorně je to vidět na příkladu Johanna Andrease Graefera (1746–1802), pozdějšího neapolského dvorního zahradníka, který nenásledoval svého otce hostinského, ale šel ve stopách dědečka zahradníka.²⁰ Loudon i němečtí autoři upozorňují na tři stupně typu zahradnické profese:

1. zahradníci živnostníci – vlastní produkční zahradnictví,
2. zahradníci na statcích – spravují produkční sady a zahradnictví, školky,
3. dvorní zahradníci – udržují zahradu, realizují zde změny menšího rozsahu, věnují se uměleckému zahradnictví.²¹

Pro pochopení historie lednického školství je podstatný dvorní zahradník, který měl největší nároky na vzdělání, protože rod Petri se právě v tomto nejvyšším patře dokázal prosadit a odtud také vycházejí jeho cesty.²²

Zahradnické rodiny Petri – Sckell – Lolla – Boos

Důvod, proč si Loudon „německý systém“ poněkud idealizoval, je v tom, že viděl praxi hlavně na příkladu zahradnických rodin, které si mezi sebou předávaly nejen

18 von LINGERKE, Alexander, Landwirthschaftliches Conversations-Lexikon für Praktiker und Laien. Prag 1838, s. 609–617.

19 V českých zemích bylo zrušeno nevolnictví až 1. 11. 1781 vydáním patentu císaře Josefa II.

20 KÖHLER, M., Gärtnerausbildung im 18. Jahrhundert, c. d., s. 1.

21 V pramenech se zahradníci pečující o okrasné části areálů označují jako Ziergärtner, případně ve starších textech jako künstliche Gärtner (tj. zahradníci uměleckých, komponovaných zahrad).

22 LAUTERBACH, Iris, Danreiter, Köllner, Sckell, Petri, Heyken – Zu Ausbildung, Reisen und Netzwerken deutscher Hofgärtner im 18. Jahrhundert. Alte Desiderate und neue Funde, in: Die Gartenkunst, 2020, 32, 2, s. 219–238.

pracovní místa, ale i kontakty v zahraničí. Ty byly součástí zahradnických cechů, ale jejich vstřícnost k poskytování praxí byla založena na pozoruhodně rozvětvených rodinných vztazích.²³

Johann Ernst August Bernhard Petri (1744–1809), dvorní zahradník v Zweibrückenu, se dokázal propracovat až k titulu ekonomického rady.²⁴ V korespondenci i v životopisných záznamech je jasně vidět, že Johann Petri roku 1765 cestoval přes Haarlem do Holandska a dál do Anglie, kde systematicky navštěvoval Kew, Kensington, Sion Hill, Painshill a Blenheim – aby „*studoval zahradní a lesní botaniku a krásný vkus anglických přírodních zařízení*“.²⁵ V podobných stopách šel jeho syn Bernhard. Stejným způsobem překreslovali plány a studovali sortimenty i Friedrich Koellner (1733–1809, dvorní zahradník v Saarbrückenu) a Daniel August Schwarzkopf (1737–1817, dvorní zahradník v Wilhelmshöhe).²⁶ Podobný kariérní postup zažil i Friedrich Ludwig (von) Sckell (1750–1823), který byl s rodinou Petri spřízněn. Vyučil se u rodiny Petri a svoji tovaryšskou cestu podnikl v letech 1773–1777.

Jeho syn Johann Georg Bernhard Petri (1767–1853) pak pokračoval v Rakousku, na Moravě a v Uhrách. Bernhard Petri byl jedním z nejvýznamnějších spolupracovníků Josepha Hardtmutha (1758–1816)²⁷ při zakládání krajinářských úprav lichtenštejnských panství. Bernhard Petri pracoval nejprve pro Jana Josefa I. z Lichstenštejna v Loosdorfu.

Petriho život je typickým příkladem kariérního postupu mladého dvorního zahradníka.²⁸ Nejprve se zahradnickému řemeslu učil u svého otce, potom odešel na tři roky do zámecké zahrady ve Schwetzingenu, kde získával zkušenosti u jednoho z největších zahradníků všech dob, Friedricha Ludwiga (von) Sckella (1750–1823).²⁹ Výuční list dostal jako osmnáctiletý 15. května 1785. To byl začátek Petriho několikaletého putování na studijních cestách, o většině z nich se dozvídáme v Lengerkeho zemědělské

23 Musíme si uvědomit, že vládnoucí královské dynastie v této době byly původem z Německa. Nejprve od roku 1714 hannoverská dynastie a od roku 1901 dynastie sasko-kobursko-gothajská, která se přejmenovala na dynastii windsorskou až v roce 1917. Personální propojení mělo odraz i v zahradnictví, kdy byli němečtí zahradníci z kontinentu posíláni na zkušenou právě do Anglie.

24 Jeho učitelem byl Johann Busch, tehdy pracující u rodiny Veltheimů, v té době největšího světového dodavatele rostlin z Londýna. Bush byl pozdější zahradník Kateřiny Veliké.

25 KÖHLER, Marcus, Die Entstehungsgeschichte des Landschaftsgartens in Deutschland und Russland. Der Gärtner Johann Busch als Mentor eines neuen Stils, nepublikovaná disertační práce. Berlin: Technische Universität Berlin 2003, s. 105–106, s popisem Petriho cest po Francii, Nizozemí a Anglii, na základě rukopisné autobiografie Augusta Petriho.

26 KÖHLER, M. Gärtnerausbildung im 18. Jahrhundert, c. d., s. 4.

27 KREJČÍŘÍK, Přemysl – NOVÁK, Zdeněk, Joseph Hardtmuth v zámeckém parku v Lednici, Praha 2022.

28 Podrobně se věnuje tomuto období kniha KREJČÍŘÍK, Přemysl – LYČKA, Daniel – KŘESADLOVÁ, Lenka – GOLEC, Martin – ALFÖDY, Gábor (edd.), Krajinářské kompozice v období Josepha Hardtmutha, Praha 2022.

29 Deset let po Augustu Petrim se Sckell během svých studií v Anglii v letech 1772–1775 seznámil s nejnovějšími trendy ostrovního umění a nejvíce ho ovlivnil styl Lancelota "Capability" Browna a Williama Chamberse. Ve Schwetzingenu vytvořil krajinářskou zahradu kolem barokní zahradní kompozice, kterou vytvořil jeho předchůdce Johann Ludwig Petri.

encyklopedii.³⁰ V Anglii namaloval při studijním pobytu několik plánů historických zahrad, dochovaly se plány Kew, Richmondského parku, Syon House, Wilton House, Stowe. Jeho studijní cesta do Anglie musela být v roce 1788 přerušena. Falcký kurfiřt Karel Teodor (1724–1799) ho okamžitě odvolal, když se dozvěděl, že se chce zúčastnit další sběratelské výpravy do Botany Bay v Austrálii se sirem Josephem Banksem, bývalým společníkem kapitána Cooka.³¹ To opět ukazuje, že měl Petri dobré kontakty. Petri na anglických panstvích studoval kromě nově vznikajících krajinářských parků i jejich hospodářské využití, což ovlivnilo jeho pohled na jejich utváření. Petri musel opustit Anglii, ale pokračoval ještě rok na studijní cestě po Francii, německých Alpách a německojazyčných zemích či Holandsku, aby co nejprospěšněji studoval zemědělství a jeho obory. Petri získal po návratu jako jednadvacetiletý titul „adjunkt dvorních zahradníků“, což byl první krok slibné kariéry, při níž navrhl a založil park Karlsberg. Pro zabezpečení dostatku rostlinného materiálu založil školky s introdukovanými dřevinami, kde využil svých znalostí práce v Kew u Williama Aintona (1731–1793). Práce na těchto úspěšných projektech byla ukončena v roce 1793, kdy byl Petri nucen uprchnout před napoleonskými vojsky do Uher. Zde pracoval pro šlechtu na několika parcích. Do lichtenštejnských služeb nastoupil dne 1. října 1797 u knížecího mladšího bratra Jana na panstvích v Rakousích v Loosdorfu. Po smrti knížete Aloise I. stál u vzniku dnešní podoby krajinářského parku v Lednici. Ze šlechtických služeb definitivně odešel v roce 1808, aby se věnoval chovu ovcí a zemědělství na svých pozemcích v Theresienfeldu.

Podobně jako jsou známé německé zahradnické rody Petri, Sckell, Boos, je na lichtenštejnských panstvích doložena rodina Lolla. Otec Johan Franz Lolla (1745–1803) a syn Anton Lolla (1776–1844) a jeho zeť Joseph Liefka (1763/64–1834), u kterého se dochoval doporučující dopis na místo zahradníka od dvorního rady Wallascheka z Walbergu z roku 1803.³² Jako tovaryš zde byl na studiích i Franz Boos (1753–1832). Boos pocházel z rodiny zahradníků, která žila v bádenském velkovévodství. Jeho otec byl hlavním zahradníkem v Rastattu (zahradu založila Franziska Sibylla Augusta von Sachsen-Lauenburg (1675–1733), původně z Ostrova nad Ohří, tamní unikátní manýristická zahrada ji velmi ovlivnila). Syn Franze – Joseph Boos (1794–1879) – byl zahradníkem na zámku Schönbrunn.

Franz Boos zahájil svou kariéru v roce 1771 jako zahradník knížete Leopolda z Ditrichštejna v Židlochovicích. V letech 1773–1776³³ pracoval v zahradách knížete Lichtenštejna v Lednici a v roce 1776 se stal pomocným zahradníkem v císařských zahradách zámku Schönbrunn ve Vídni. Později se vypracoval na vedoucího zahradníka.

30 Lengerkeho první nedoceněný životopis Bernharda Petriho vyšel v roce 1838, tedy ještě za Petriho života. Množství osobních detailů ve vzpomínkách naznačuje, že článek o Petrim ve třetí osobě jednotného čísla vznikl na základě autorova autoportrétu (nebo že jej napsal sám Petri).

31 LENGGERKE, A., *Landwirthschaftliches Conversations-Lexikon*, c. d., s. 610.

32 KŘESADLOVÁ, Lenka – OLŠAN, Jiří – TLUSTÝ, Jaromír, Na dešti, na péči, na Božím požehnání všechno záležit. Zahradníci a další osobnosti zahradnického oboru, jejich vliv na dobovou zahradní tvorbu na území ČR, Brno 2022, s. 142.

33 Tamtéž, s. 141.

Císař Josef II. (vládl 1765–1790) jej také pověřil organizací expedic do Jižní Ameriky a sběrem rostlin pro své skleníky. Účastnil se expedic do Karibiku v letech 1783–1785 a 1785–1788.

Vídeň, Schönbrunn a Lednice jako přestupní stanice – zahradníci v císařských službách

Vídeňský dvůr druhé poloviny 18. století – zejména za Marie Terezie a Josefa II. – je v zahradnické literatuře spojován především se jmény botaniků z rodin Jacquin, van der Schot a Boos. Všichni mají společné dvě věci: nizozemský nebo německý původ a předchozí zkušenost s cestami.

Tento vídeňský dvorský okruh je pro nás podstatný proto, že zdejší zahradníci byli s lednickými propojeni rodinnými vazbami nebo alespoň přátelskými vztahy. Franz Boos doporučil pro expedici do Severní Ameriky svého švagra Josepha van der Schota.³⁴ Lichtenštejnové udržovali kontakty s vídeňskými dvorními zahradníky a část z nich – jako právě Franz Boos – pro ně krátkodobě pracovali jako tovaryši. Jeho cesta ale směřovala k Habsburkům, možná i na základě původu jeho otce, který pracoval jako zahradník pro rod Baden-Badenských v Rastattu.³⁵ V Lednici se tak už kolem 1800 objevují odborníci, kteří mají přímou zkušenost s anglickými a nizozemskými vzory a jejichž vzdělání a zkušenosti i potenciál je vyšší než v běžných panských zahradách.

Richard van der Schot (1733–1790)³⁶ byl původem Holanďan, přišel spolu s Jacquinem do Vídně, kde působil jako vrchní zahradník v Schönbrunnu. Dlouhodobě udržoval vztahy s Norbertem Boccim, převorem Milosrdných bratří ve Valticích. Jeho syn Joseph van der Schot (1770–1812)³⁷ pracoval ve službách Lichtenštejnů. Před tím působil jako botanik a hlavní zahradník botanické zahrady Vídeňské univerzity. Na žádost knížete Lichtenštejna vedl v letech 1802–1806 expedici do Severní Ameriky za účelem získat nové druhy dřevin. Získaná semena a zaslané rostliny pak v Lednici pěstoval Joseph Liefka (1763/64–1834). Ten se vyučil v císařských zahradách ve Vídni. Zde se seznámil s Franzem Boosem (1753–1832), se kterým byl po celou svoji profesní kariéru v kontaktu. V lednu 1798 byl knížetem Aloisem I. vyslán do Wörlitz na roční „stáž“, aby se seznámil s postupy pěstování exotických, především severoamerických druhů dřevin. Zkušenosti mu předával především místní vrchní zahradník Johann

34 ZATLOUKAL, Pavel – KREJČÍŘÍK, Přemysl – ZATLOUKAL, Ondřej, Die Kulturlandschaft Lednice–Valtice, Praha 2012, s. 113.

35 Zakladatelka zahrad v Rastattu pocházela z Ostrova nad Ohří, kde byla pověstná manýristická zahrada označovaná za další div světa.

36 MOKRE, Jan, Fürstliche Forstwirtschaft und Bürgerliche Freiheit: Die Botanische Studien- und Sammelreise des Joseph van der Schot nach Nordamerika, in: ZEILINGER, Elisabeth (hg.), Österreich und die Neue Welt. Symposium in der Österreichischen Nationalbibliothek, Wien 1993, s. 111 a 119.

37 Jméno je často psáno i Schott. Na pomníku jeho otce ve Veltrusích je uvedeno příjmení van der Schot.

Georg Schott.³⁸ Za tímto účelem cestoval po celé Svaté říši římské, Holandsku, Francii, Itálii, Anglii a pořizoval si matečnice.³⁹

V Lednici Liefka založil školku pro pěstování těchto dřevin a dohlížel na jejich zakládání i na dalších lichtenštejnských panstvích. Když se v roce 1801 oženil s dcerou bývalého lednického zahradníka Josefa Lolly, zastával již jeho funkci kuchyňského zahradníka a k tomu ještě školkaře (Plantaschgärtner).⁴⁰

Liefka se mezi lety 1804–1816⁴¹ intenzivně věnoval pěstování a prodeji exotických rostlin. V cenících školek je mezi roky 1811–1814 opět uváděn jako vrchní zahradník v Lednici. Díky těmto ceníkům získáváme také přehled, které rostliny byly v tomto období v Lednici pěstovány. Jeho zájem o introdukci nových rostlin dal vzniknout zdejší významné sbírce dřevin, která se stala základem dodnes existující sbírky, používané pro výuku.

Philipp Prohazka (1759–1827) se narodil se v Želeticích na Moravě v rodině lesníka.⁴² Pravděpodobně neměl zahradnickou tradici v rodině, ale postupně se vypracoval. Zahradníkem se vyučil u Johana Franze Lolly ve Valticích. Z počátku pracoval jako školkař, jak dokládá jeho návrh pro založení plantáže na pěstování domácích i severoamerických dřevin na panství Judenau z roku 1800.⁴³ V roce 1801 dokonce nakreslil plán v Rossau na „anglickou zahradu“ – nevíme, jestli podle Petriho pokynů, nebo jde o jeho vlastní návrh. Architektem se zahradník stává, až dokáže nakreslit plán s návrhem zahrady.

Právě z tohoto důvodu bylo kreslení plánů nedílnou součástí individuální výuky zahradníků na panských dvorech vedle prací na zahradě. Vedle zahradníků byli na panství Lichtenštejnů vychováváni i inženýři.⁴⁴ Nejprve bez nároku na odměnu jako žák (Ingenieur-scholar), později adjunkt (Ingeieur-adjunkt) a po dostatečné praxi byl absolvent jmenován inženýrem. Tito uchazeči pracovali pod vedením okrskového inženýra Martina Rothmayera (1761–1803). Prvními doloženými absolventy byli v roce 1801 Anton Lolla (1776–1844), syn zahradníka ve Valticích, a v roce 1803 Laurenz Vogel (asi 1779–1840). Jejich pracovní náplň byla poměrně pestrá, od vytváření map (lesních porostů) přes vedení voluptoárních staveb, tedy terénních úprav, zemních

38 KÖRNER, Stefan, Die Gärten des Fürsten Alois von Liechtenstein, in: Jahrbuch des Historischen Vereins für das Fürstentum Liechtenstein, 2005, 104, s. 85–136.

39 Hausarchiv der Regierenden Fürsten von und zu Liechtenstein (dále jen HAL), fond: Hofkanzlei, sign. G3, dopis z 15. února 1805.

40 Moravský zemský archiv (dále jen MZA), Sběrka matrik (1579–1949), č. kn. 2899, č. sv. II, Lednice, matrika oddaných 1784–1826, f. 22.

41 Po roce 1815, kdy vybuchla sopka Tambora v Indonésii, následovalo velmi chladné období, které pravděpodobně značně poškodilo mladé rostliny ve školkách a produkce se značně omezila.

42 MZA, Sběrka matrik (1579–1949), č. kn. 6063, č. sv. II, Želetice, matrika narozených 1758–1784, matrika oddaných 1758–1784, matrika zemřelých 1758–1784, f. 32.

43 HAL, fond: Hofkanzlei, sign. H12, nedatováno.

44 ŠABATOVÁ, Lenka – LYČKA, Daniel – BORSKÝ, Pavel – ČERNOUŠKOVÁ, Dagmar (edd.), Joseph Hardtmuth. Architekt knížat z Liechtensteinu, Brno 2022.

práci po vedení evidence vysázených rostlin. Laurenz Vogel také patrně kreslil plány pod vedením Bernharda Petriho.⁴⁵

Od roku 1807 se začal Prohazka aktivně podílet na úpravách zahrady v Lednici pod vedením Bernharda Petriho. Kníže jej údajně⁴⁶ vyslal na cestu. O jeho práci se dovídáme, že, snad pod vlivem spolupráce s Petrim, seskupuje stromy podle druhu nebo alespoň podle harmonie listů.⁴⁷ Tato dovednost je jeho nástupci v průběhu času neustále cizelována. Po Petriho odchodu v roce 1808 zastával funkci vrchního zahradníka a kontrolora nad všemi knížecími zahradami (Hofgärtner und aller fürstlichen Gärtner Kontrolor).⁴⁸ V knížecích službách strávil minimálně 29 let a dosáhl toho nejvyššího postavení, kterého jako zahradník mohl. Po jeho smrti již nebyla tato funkce nikdy obsazena. Prohazka si zjevně osvojil postupy použití rostlin od Petriho, jenž prokazatelně prošel na tehdejší poměry excelentním vzděláním. Pro lednickou krajinářskou školu je charakteristické, že zámecké parky i další krajinářské úpravy jsou komponovány na základě znalosti sortimentu, proměnlivosti barev, textur, struktur a specifík habitu. To vše v proměnlivosti v čase, pohybu v prostoru a vytváření pokročilé malířské kompozice. Z tohoto důvodu je i dnes kladen důraz na výuku dendrologie a květinářství.

Dvůr knížat z Lichtenštejna

Rodina Lichtenštejnů kolem sebe soustředila mimořádně vzdělané a inspirativní osobnosti.⁴⁹ V prostředí, které bylo jinak konzervativní, představovali Lichtenštejnové výrazně pokrokový proud směřující k poznání světa v jeho celistvosti.

Tento osvícenský duch se projevil i ve výchově budoucích knížat Aloise a Jana, která byla svěřena do rukou výjimečné osobnosti své doby – Angela Solimana (1721–1796). Tento vzdělanec afrického původu byl nejen jejich učitelem, ale i výraznou postavou vídeňského intelektuálního života.

Vzdělání lichtenštejnských knížat bylo komplexní a zahrnovalo vedle jazyků, filozofie, matematiky a přírodních věd také výtvarné umění. V umění vynikal Jan, pozdější kníže Jan I., který je jako šestnáctiletý hoch zachycen, jak kreslí červeným uhlem bustu. Právě tato složka výchovy měla později zásadní význam – umožnila jim chápat krajinu jako estetický i ideový celek. Nejprve Alois I. rozšířil zahradu za řeku Dyji, tehdejší krajina sloužila spíše k lovu. Lednická hvězda s loveckým pavilonem uprostřed byla přebudována na zahradu s důmyslnými průseky v porostech stromů. Na místa křížení os a do významných pohledů byly postaveny drobné stavby – čínský

45 Například plán krajinářských úprav s největší pravděpodobností navrhl Petri, ale rukopis malby je L. Vogela viz MZA, fond: Lichtenštejnský stavební úřad Lednice 1752–1945, sign. 4281.

46 SCHINDELMAYER, Karl, Robert, Description des principaux parcs et jardins de l'Europe, avec des remarques sur les jardinage et les plantations, ouvrage enrichi d'estampes, III. Volume, Vienna 1812, s. 12.

47 Tamtéž.

48 Schematismus des regierenden hochfürstlichen Hauses von und zu Liechtenstein, 1813.

49 O okruhu spolupracovníků píše například ŠABATOVÁ, L. – LYČKA, D. – BORSKÝ, P. – ČERNOUŠKOVÁ, D. (edd.), Joseph Hardmuth, c. d., s. 141.

pavilon, Sluneční chrám, gotický dům či minaret. Jan I. proměnil krajinu v krajinářský park. Některé bratrovy stavby zachoval, jiné byly odstraněny, a naopak další stavby byly doplněny, například akvadukt, Dianin chrám, Chrám múz. Ty byly postupně také zrušeny a později je nahradily stavby v krajině v podstatě větším měřítku.

V jejich pojetí se park stal zrcadlem poznaného světa. V parku jsou k vidění stavby všech významných kultur: akvadukt odkazoval na klasické dědictví antiky, čínský pavilon na orient, minaret na arabský svět a Janův hrad na evropské kořeny. Kníže Jan I. v podobě parku vytvořil rámec pro tehdejší známý svět, který sloužil k poznání jiných kultur. Tím zprostředkoval poznání dalším lidem. I tento moment sloužil ke vzdělávání zahradníků, kteří ke stavbám nejprve přidávali exotické rostliny nezávisle na jejich geografickém původu. Stačilo, když rostlina měla exotický vzhled. Později, na základě hlubšího poznání, byly rostliny komponovány jako exoty v kontrastu s okolními domácími dřevinami (Scholzovy skupiny barvičů pocházely většinou z jeho cesty po Severní Americe).

Ve Valticích se tehdy vytvořilo výjimečně podnětné prostředí, kde se propojovalo umění, věda a přírodní poznání. Významnou postavou byl lékař a botanik Norbert Boccius, převor konventu a špitálu řádu Milosrdných bratří v klášteře ve Valticích. Ten byl tehdy místem studia botaniky a pěstování léčivých rostlin. V tomto kontextu má mimořádný význam i činnost bratří Josepha, Franze a Ferdinanda Bauerů, kteří ve službách Milosrdných bratří působili jako kreslíři. Jejich rané práce vznikaly právě ve valtickém zázemí, kde pozorovali a dokumentovali rostliny pěstované také v knížecích zahradách. Tyto kresby se staly základem monumentálního díla Liber Regni Vegetabilis (dnes známý jako *Codex Liechtenstein*). Právě zde se poprvé spojila estetika výtvarného záznamu s přesností botanické dokumentace – směr, který později rozvinuli v Royal Botanic Gardens Kew poblíž Londýna. V jejich dílech je vedle rostlin někdy také zachyceno prostředí, ve kterém přirozeně rostou. Jen pro připomenutí, v Praze vznikla první botanická zahrada v roce 1775 u lékařské fakulty. Botanika v této době byla vyučována pouze na lékařských fakultách, proto tehdy zahradníci navštěvovali výuku botaniky právě na těchto fakultách. Kromě léčivých vlastností rostlin byly v Lednicko-valtickém areálu zkoumány i další vlastnosti rostlin například využitelné v lesním hospodářství nebo právě v zakládání parků. Nesmíme zapomenout, že v místě působil i Josef Hardtmuth, architekt, který zdokonalil tužku, vynález, který používá každý architekt k zachycení myšlenky. Využil k tomu jedinečně aromatického a barevného dřeva z amerického jalovce viržinského, jenž se v lednických školkách začal pěstovat.

Od dvorního zahradníka ke krajinářskému architektovi

Pojmy, jimiž označujeme odborníka, který navrhuje zahrady, parky a krajinu, se rodily v různých jazykových a kulturních prostředích nerovnoměrně. V jádru jde o tři blízké příbuzné linie: **francouzskou** (*architecte de jardins / architecte paysagiste*), **německou** (*Hofgärtner, Lustgärtner, Ziergärtner* nebo latinsky *Topiarius*, později *Gartenarchitekt / Landschaftsarchitekt*) a **anglosaskou** (*garden architect / landscape architect*). Každá

z nich vznikala z jiného důvodu: jednou z potřeby odlišit „uměleckého“ zahradníka od provozního, podruhé z potřeby dát novému městskému parku autora a společenskou váhu srovnatelnou s architekturou a potřetí z ambice rozšířit obor z rámce zahrady na celé území města či krajiny.

Francouzská východiska: *architecte de jardins* → *architecte paysagiste*

Za jeden z prvních jasně doložených případů, kdy je autor zahrady pojmenován s použitím slova „architekt“, se považuje dílo Gabriela Thouina,⁵⁰ ve kterém vystupuje jako „*jardinier et architecte*“ a v dobových komentářích je označován jako „*architecte paysagiste*“. Thouin se tak snaží zdůraznit, že tvorba zahrady není jen zahradnické řemeslo, ale prostorové a kompoziční umění, které má mít srovnatelnou prestiž s architekturou budov. Francouzský termín „*paysagiste*“ se pak v 19. století rozkmitá mezi malířstvím krajiny a navrhováním zahrad; teprve později se ustálí složenina „*architecte paysagiste*“, která je současníky čtena prakticky jako „krajinnářský architekt“. V tomto prostředí ještě převládá měřítko zahrady a parku, ale už je přítomná ambice uvažovat o celém areálu města a jeho okrajích (parky kolem Paříže, zámky s krajinnářskými úpravami).

Německý a středoevropský vývoj: *Gartenarchitekt* → *Landschaftsarchitekt*

V německém prostředí se na začátku 19. století objevuje označení „*Gartenarchitekt*“ pro tvůrce krajinnářských úprav v duchu anglického parku – typicky u osobností navazujících na P. J. Lenného v pruských rezidencích. Tedy zahradník, který vytváří plány zahrad. Termín má zdůraznit, že jde o „umělce zahrady“, ne o produkčního nebo dvorního zahradníka, starajícího se o již založenou zahradu. Postupně, jak se pracovní pole rozšířilo z palácové zahrady na městskou zeleň, parky a krajinné aleje, začíná se od konce 19. století prosazovat označení „*Landschaftsarchitekt*“ – tedy doslova totéž, co anglické „*landscape architect*“, jen s jasnou vazbou na německou disciplínu „*Landschaftsarchitektur*“.

Český/středoevropský překladový problém

V českých zemích se často používalo pro městský park označení městský sad (Jiráskovy sady, Dvořákovy sady, Metelkovy sady). Od toho vzniklo označení „*sadovník*“ – ten, kdo se o tyto městské prvky stará, spravuje je i navrhuje. Pravděpodobně to byla reakce na odlišení od dvorních zahradníků, pracujících v historických zahradách panských sídel, a od produkčního sadaře, což je ten, kdo spravuje sad s ovocnými dřevinami.

50 THOUIN, Gabriel, *Plans raisonnés de toutes les espèces de jardins*, Paris 1819.

Nesmíme zapomínat, že součástí rozvoje našich měst byly suburbánní části se zemědělskými usedlostmi obklopené ovocnými sady. Tyto sady byly postupně převáděny na městské parky nebo dodnes zůstaly součástí městských parků (Hanspaulka). Do češtiny se termín „*zahradní architekt*“ dostává nejdříve jako popisné označení pro tvůrce parků a větších zahrad v závěru 19. století, ale teprve v meziválečném období, a hlavně po roce 1945 se ustaluje jako název profese. Proto dnes zpětně říkáme, že Le Nôtre byl „*zahradní architekt*“, i když tak sám sebe nepojmenovával – jde o moderní retrospektivní překlád. Paralelně s tím se po roce 1960 a zejména po navázání na mezinárodní struktury (IFLA, později EFLA/IFLA Europe) prosazuje i český ekvivalent „*krajinářský architekt*“ pro činnosti, které přesahují rámec zahrady a městského parku – územní systémy zeleně, rekultivace, krajinné plány. Tím se do češtiny dostává angloamerický význam „*landscape architecture*“ jako oboru plánování, navrhování i správy krajiny.

Anglosaský zlom: *landscape architect*

V angloamerickém prostředí se skutečný terminologický průlom spojuje s Frederickem Lawem Olmstedem, který v padesátých a šedesátých letech 19. století své plány (zejména po vítězství v soutěži na Central Park, 1858) začíná podepisovat jako „*Landscape Architect*“, a tím vědomě vytvoří profesní titul pro navrhování veřejných parků velkého měřítká. Olmstedův titul nebyl pouhým překladem evropského „zahradního architekta“, ale manifestem: chtěl ukázat, že jde o architekturu krajiny, nikoli o zahradnickou službu. Tento titul se v USA rychle stal normou a byl převzat i nově vznikající profesní organizací (ASLA 1899). „*Landscape designer*“ je absolvent nižšího vzdělání a především nemá autorizaci.

Důležité je, že Olmsted používal termín „*landscape architect*“ v době, kdy už evropská města experimentovala s velkými parky, ale neměla pro jejich autory ještě ustálený název. Anglosaská linie proto později silně ovlivnila mezinárodní organizace, včetně dnešní IFLA, jejíž definice „*landscape architecture*“ už pracuje se škálou od zahrady po krajinu.

V USA nebo severských státech se používá termín „*Urban forestry*“, městské lesnictví – tedy péče a správa jednotlivých stromů a stromových porostů v městském prostředí za účelem zlepšení městského prostředí. Tak jako se v českých zemích staly součástí města ovocné sady a zahrady, v Severní Americe a Skandinávii se do městských aglomerací začlenily části lesů, případně velké stromy, které si zasloužily úctu. Urban forestry vychází z jiných kulturních základů, než je historie ve střední Evropě, i jejich prostředky a cíle se mohou lišit.

Současný mezinárodní standard

Krajinářský architekt / landscape architect / Landschaftsarchitekt – profesní titul spojený s vysokoškolským vzděláním, který zahrnuje návrh, plánování, management a péči

o otevřenou i městskou krajinu, infrastrukturu, rekreační systémy, adaptační opatření a ochranu kulturní krajiny. Tedy oproti dvorním zahradníkům se profesní záběr značně rozšířil, a na to musí reagovat i způsob výuky, nicméně její kořeny a základy prochází dějinami, jen se upravuje a modernizuje jejich forma.

Závěr

Lednická krajinářská škola staví na tradici vycházející z výchovy dvorních zahradníků sahající do 17. století. Výuka je výrazně propojena se zámeckým parkem a okolní kulturní krajinou zapsanou pro své kvality na Seznam světového dědictví. Studenti využívají krajinu Lednicko-valtického areálu jako živou učebnici, která jedinečným způsobem dokladuje soustavnou člověkem řízenou kultivaci území. Znalost sortimentu, důraz na výtvarný projev a nutnost studijních cest, které jsou součástí výuky, jsou na Mendelově univerzitě vyžadovány dodnes. Studijní cesta byla doporučována i absolventům Vyšší ovocnicko-zahradnické školy. Důkazem může být Margarete Rhode-Müller, která po absolutoriu odjela studovat do Berlína-Dahlemu a potkala zde Karla Foerstera, který ji doporučil Miesu van der Rohe, aby navrhla zahradu u vily Tugendhat. Josef Kumpán odjel na studijní cestu do Francie a Německa. Po návratu založil v roce 1928 Jubilejní park ve Znojmě, který nedávno prošel zdařilou obnovou pod vedením prof. Pavla Šimka. Vždyť i zakladatel oboru, prof. Bohdan Wagner, pracoval jako totálně nasazený za války v zahradách vídeňského Schönbrunnu. Profesor Jaroslav Machovec se soustavně věnoval péči o zámecký park v Lednici jako jedinečné učebnici a zázemí studentů. Profesor Ivar Otruba byl synem zámeckého zahradníka ve Veselí nad Moravou. Profesor Jiří Damec organizoval v rámci volitelného předmětu cesty po evropských zahradách, pro zájemce i do Číny a Japonska. Profesor Miloš Pejchal vrátil na Zahradnickou fakultu požadavky na znalost sortimentu v dendrologii a jeho použití, podobně jako Doc. Kuťková vyučovala květinářství. Výuka stále probíhá na sortimentu, který z Ameriky přivezl Joseph van der Schot, přemnožil jej Joseph Liefka, vysadil v počátcích Bernhard Petri a Phillip Prohazka. Park v druhé polovině 19. století rozvinul August Czullik a Wilhelm Lauche použitím dostupného sortimentu rostlin, ale již se znalostmi jejich vývoje a na jejich práci navázal novými introdukcemi a dosadbami prof. Jaromír Scholz a jeho následovníci vychovaní na zdejší vysoké škole. Zámecký park v Lednici je i po mnoha letech od založení inspirací pro zahradníky a krajinářské architekty nejen z lednické školy, ale z celého světa.

Prameny a literatura

Prameny

Das Hausarchiv der Regierenden Fürsten von und zu Liechtenstein, Wien

- fond Hofkanzlei

Moravský zemský archív v Brně

- fond Lichtenštejnský stavební úřad Lednice 1752--1945
- Sbírka matrik

Stadtmuseum, Zweibrücken

Literatura

KÖRNER, Stefan, Die Gärten des Fürsten Alois von Liechtenstein, in: Jahrbuch des Historischen Vereins für das Fürstentum Liechtenstein, 2005, 104, s. 85–136.

KREJČÍŘÍK, Přemysl – LYČKA, Daniel – KŘESADLOVÁ, Lenka – GOLEC, Martin – ALFÖDY, Gábor (edd.), Krajinářské kompozice v období Josepha Hardtmutha, Praha: Národní technické muzeum 2022.

KREJČÍŘÍK, Přemysl – NOVÁK, Zdeněk, Joseph Hardtmuth v zámeckém parku v Lednici, Praha: Národní zemědělské muzeum 2022.

KŘESADLOVÁ, Lenka – OLŠAN, Jiří – TLUSTÝ, Jaromír, Na dešti, na péči, na Božím požehnání všechno záleží. Zahradníci a další osobnosti zahradnického oboru, jejich vliv na dobovou zahradní tvorbu na území ČR, Brno: Mendelova univerzita 2022.

LAUCHE, Wilhelm, Programm für die Höhere Obst- und Gartenbauschule in Eisgrub, Eisgrub, 1894, in: RECHT, Hans, Die Höhere Obst- und Gartenbauschule und das Mendeum in Eisgrub 1895–1945, Wien, vlastním nákladem 1976, s. 14–22.

LAUTERBACH, Iris, Danreiter, Köllner, Sckell, Petri, Heyken – Zu Ausbildung, Reisen und Netzwerken deutscher Hofgärtner im 18. Jahrhundert. Alte Desiderate und neue Funde, in: Die Gartenkunst, 2020, 32, č. 2, s. 219–238.

von LENGERKE, Alexander, Landwirtschaftliches Conversations-Lexikon für Praktiker und Laien, Prag: J. G. Calve 1838.

LOUDON, John Claudius, An Encyclopaedia of Gardening. Comprising the theory and practice of horticulture, floriculture, arboriculture, and landscape-gardening, London: Longman, Hurst, Rees, Orme and Brown 1822.

MOKRE, Jan, Fürstliche Forstwirtschaft und Bürgerliche Freiheit. Die Botanische Studien- und Sammelreise des Joseph van der Schot nach Nordamerika, in: ZEILINGER, Elisabeth (hg.), Österreich und die Neue Welt. Symposium in der Österreichischen Nationalbibliothek, Wien: Österreichische Nationalbibliothek 1993, s. 106–120.

NOVÁK, Zdeněk, Jan II. z Liechtensteinu a vytvoření podmínek pro vznik zahradnického školství v Lednici na Moravě, in: Zahradnictví do třetího tisíciletí. Sborník referátů ze symposia k 40. výročí Vysokého zahradnického učení, sv. 1, Brno: Vysoká škola zemědělská 1987, s. 293–300.

RECHT, Hans, Die Höhere Obst- und Gartenbauschule und das Mendeum in Eisgrub 1895–1945, Wien: vlastním nákladem 1976.

Schematismus des regierenden hochfürstlichen Hauses von und zu Liechtenstein 1813.

- SCHINDELMAYER, Karl, Robert, Description des principaux parcs et jardins de l'Europe, avec des remarques sur les jardins et les plantations, ouvrage enrichi d'estampes, III. Volume, [Vienna: s. n.] 1812.
- ŠABATOVÁ, Lenka – LYČKA, Daniel – BORSKÝ, Pavel – ČERNOUŠKOVÁ, Dagmar (edd.), Joseph Hardtmuth. Architekt knížat z Liechtensteinu, Brno: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně 2022.
- THOUIN, Gabriel, Plans raisonnés de toutes les espèces de jardins, Paris: Imprimerie de Lebègue 1819.
- VÁVRA, Miloslav, První zemědělská škola na Moravě, Seminarium oeconomicum, založená v roce 1804 v Lednici na Moravě: důvod založení, organizace a činnost, Brno: Vysoká škola zemědělská 1974.
- ZATLOUKAL, Pavel – KREJČÍŘÍK, Přemysl – ZATLOUKAL, Ondřej, Lednicko-valtický areál, Praha: Foibos 2012.

Internetové zdroje

- KÖHLER, Marcus, Gärtnerausbildung im 18. Jahrhundert, dostupné online: <<https://tu-dresden.de/bu/architektur-landschaft/ila/gla/ressourcen/dateien/forschung/publikationen/Vortragsmanuskripte-Koehler/Gaertnerausbildung-18.-Jahrhundert?lang=en>> [11. 10. 2025].
- KÖHLER, Marcus, Die Entstehungsgeschichte des Landschaftsgartens in Deutschland und Russland. Der Gärtner Johann Busch als Mentor eines neuen Stils, nepublikovaná disertační práce. Berlin: Technische Universität Berlin 2003, dostupné online: <https://tu-dresden.de/bu/architektur/ila/gla/ressourcen/dateien/mitarbeiter/dissertation_koehler?lang=en> [11. 10. 2025].

Nejlepší přítel člověka. Strasti a radosti majitelů psů v Praze na přelomu 19. a 20. století

'Man's best friend'. The joys and woes of dog owners in Prague in late 19th and early 20th century

Magdaléna Šustová, Jana Bělová

Abstrakt: Soužití psích Pražanů s jejich lidskými protějšky prošlo od sedmdesátých let 19. století do závěru 1. světové války velkou proměnou, kterou charakterizuje především kvalitativní proměna vztahu zvíře–člověk, kdy dochází k zásadním změnám v chápání welfare zvířat. Je to patrné především z informování ochranných spolků občany, kteří vnímali zacházení zejména s pracovními psy jako nevhodné, či přímo hrubé. Příspěvek je věnován proměně postavení psa z pracovního partnera v domácího mazlíčka v městském prostředí. Podává především přehled vývoje legislativních opatření uplatňovaných v Praze včetně zavedení daně ze psů, ochrany zvířat a snahy o prevenci šíření vztekliny, dále počátků moderní veterinární péče a kynologických spolků.

Abstract: The co-existence of canine inhabitants of Prague and their human counterparts had, between the 1870s and the end of the First World War, undergone a thorough transformation. What took place was a qualitative change in the relation between people and dogs characterised by a radical shift in the understanding of animal welfare. This is evident for instance from reports which welfare societies were receiving from concerned citizens who viewed certain ways of treating especially working dogs as inappropriate or downright cruel. This contribution describes a change in the position of dogs who were transforming from work partners into house pets in the urban environment. The authors offer an overview of legislative measures applied in Prague, including the introduction of a dog tax, animal protection, and efforts to curb the spread of rabies. The study also traces the origins of modern veterinary care and kennel clubs.

Klíčová slova: domácí zvířata, pes, zvířecí mazlíček, Praha, daň ze psů, veterinární lékaři, vzteklna, tažný pes, welfare zvířat, ochrana práv zvířat

Keywords: house pets, dogs, Prague, animals welfare protection, veterinary care, 1870s–1910s

Animal history, tedy dějiny soužití zvířat a člověka, nepatří v českém prostředí mezi příliš rozšířenou oblast historického bádání. Historie využití a chovu různých druhů zvířat byla tradičně řešena ve studiích z dějin zemědělství či archeologie, avšak tyto studie obvykle sledovaly jiné cíle než animal history, když se dominantně soustředily na užitkové a pracovní využití zvířat. K výraznému obratu dochází díky sílícímu postavení hospodářských a sociálních dějin, stejně jako tzv. dějin každodennosti, kdy je vedle jiných zkoumána právě i animal history. Zatímco západoevropští badatelé se tomuto tématu věnují od osmdesátých let 20. století,¹ v českém prostředí se marginálně

1 Za průkopnickou práci je považována kniha DELORT, Robert, *Les animaux ont une histoire*, Paris 1984. Podrobněji viz LENDEROVÁ, Milena, *Jsme zvířata? Jsme lepší než zvířata? Krátký úvod do animal history*, in: LENDEROVÁ, Milena (ed.), *Zvířata a jejich lidé*, Praha 2023, s. 13–50.

objevilo nejprve v pracích věnovaných okrajové problematice v oboru numismatiky,² posléze ve studiích o panovnických rodech a aristokracii, ovšem větší pozornost se k němu upřela teprve v posledních letech – kulturněantropologicky byla zaměřena kniha *Ochlupení bližní*,³ v oblasti historických věd bylo vydáno tematické číslo periodika *Archivum Trebonense*⁴ a kolektivní monografie *Zvířata a jejich lidé*⁵ a výstup z konference pořádané Archivem hl. m. Prahy *Zvířata ve městě*.⁶ Animal history si svou cestu pomalu otevírá i v oblasti muzejních výstav, kde byly realizovány např. projekty *Koně a Pražané* (Muzeum hl. m. Prahy, 2004) či *Šlechtic a zvíře* (Státní oblastní archiv Třeboň, 2019). Jelikož fenomén zvířecích mazlíčků byl ve středověku i raném novověku charakteristický především pro aristokratické prostředí, vznikají v rámci zpřístupňování historických objektů prohlídkové trasy či expozice věnované zvířatům. Jsou to např. expozice *Zámecká konírna* (Národní zemědělské muzeum, zámek Kačina), *Konírna, psí kuchyně, kasematy* (Národní památkový ústav, zámek Třeboň) či *vycpaní zvířecí miláčky barona Jiřího Haase z Hasenfelsu na hradě Bítov* (Národní památkový ústav). Na znovuotevření po rekonstrukci a revitalizaci stále čeká expozice *Království za koně – Hipologické muzeum* (Národní památkový ústav, zámek Slatiňany).

Autorky této stati se rozhodly zachytit proměnu postavení zvířete z pracovního partnera v milovaného společníka a svou pozornost z logických důvodů upřely na psy. Pes byl vybrán proto, že jeho držení začalo v průběhu 19. století podléhat úřední evidenci, a tak (např. na rozdíl od koček) je možné pracovat se statistickými údaji. Vlastnictví psa, které spolu s držením kočárového koně pokládali současníci za luxus,⁷ můžeme chápat i jako důkaz zvyšování ekonomické úrovně středních a nižších sociálních vrstev, které kromě citu mohly do psíka investovat také finanční prostředky. K této problematice se nám podařilo dohledat pouze dvě studie,⁸ z nichž se jenom jedna věnuje pražskému prostředí, proto je cílem tohoto textu podat především základní přehled o soužití Pražanů se psy.

Časově jsme stať omezily rokem 1873, kdy byla zavedena daň ze psů, a koncem 1. světové války. Pramennou základnu tvoří především rozbor legislativních materiálů, statistických příruček o hospodaření hlavního města, pražský spolkový katastr, dobová periodika, příručky pro řízení obcí a adresáře, z menší části vzpomínky. Jak totiž

2 DUBSKÁ, Iva – DUBSKÝ, Rudolf, *České a moravské psí známky 19. století*. Sběratelské zprávy, 1987, 54, s. 110–117.

3 KOMÁREK, Stanislav, *Ochlupení bližní*, Praha 2011.

4 *Archivum Trebonense*, 2020, 15. Bestia. *Zvíře v historickém kontextu*.

5 LENDEROVÁ, Milena (ed.), *Zvířata a jejich lidé*, Praha 2023.

6 FEJTOVÁ, Olga – MAŘÍKOVÁ, Martina – PEŠEK, Jiří, *Zvířata ve městě*. Documenta Pragensia XLII, Praha 2023.

7 Zpráva o zdravotních poměrech král. hlavního města Prahy za léta 1884 a 1885 a činnosti městského fyzikátu za rok 1885 (dále jen Zpráva o zdravotních poměrech za léta...), Praha 1887, s. 559. Též Administrativní zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou kommisí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za léta 1885 a 1886 (dále jen Administrativní zpráva za léta...), Praha 1890, s. 50.

8 LUTOVSKÁ, Pavla, *Psi, pejskaři a zavedení daně psůvské v druhé polovině 19. století v Praze*, *Paginae Historiae*, 2019, 27, s. 312–324; CUKROVÁ, Hana, *Psi a psí známky v Českých Budějovicích v 19. a první třetině 20. století*, *Archivum Trebonense*, 2020, 15, s. 236–269.

ukázalo bádání v Archivu hl. m. Prahy, většina úředních písemností, která se týkala výběru a administrace daně ze psů, byla skartována. Za tyto informace děkujeme kolegyním PhDr. Marii Maříkové, Ph.D., a Mgr. Jiřině Fidlerové. Ve dvou případech jsme také pro ilustraci použily vzpomínky věnované kočkám, protože se nám nepodařilo získat obdobný příklad pro psy. Studii jsme rozdělily do dvou částí, z nichž první se věnuje vývoji legislativních opatření včetně snah o ochranu zvířat a prevenci vztekliny, druhá veterinární péči a chovatelským spolkům. Pro lepší přehlednost jsme množství shromážděných statistických údajů uspořádaly do osmi příložených tabulek.

Daně ze psů a další legislativní opatření

Soužití lidí a psů v omezeném městském prostoru si postupně vyžádalo vytvoření specializované legislativy, kterou můžeme rozdělit do dvou velkých celků – a sice pravidla pro chov a pohyb psů ve městě a ochranná opatření proti jejich týrání. Jedním z hlavních důvodů postupného vytváření pravidel pro držení psů nejen ve městech byly zejména obavy z šíření vztekliny, která byla v rakouské monarchii přijímána od osmdesátých let 18. století.⁹ Nejenom rakouským problémem bylo množství toulavých psů, kteří tuto chorobu šířili a působili i další hospodářské škody. Ve Velké Británii byla proto již v roce 1796 zavedena daň ze psů, jejíž výše se pohybovala mezi třemi až pěti šilinky ročně, ale protože byla propojena s různými druhy domovních daní, platili ji především majetní obyvatelé.¹⁰ Tato daň byla reformována v roce 1867, kdy byla zavedena jako samostatný poplatek ve výši pěti šilinků ročně.¹¹ Ve středoevropském prostředí se podobná daň objevuje v roce 1830 v Berlíně,¹² v roce 1864 ve Štýrském Hradci¹³ a v roce 1869 ve Vídni, zde v jednotné výši 4 zl.¹⁴

V Praze se o zavedení obdobné daně či poplatku snažili po celá šedesátá léta 19. století Spolek pro ochranu zvířat, pražské policejní ředitelství a purkmistr Klaudy, se stejným problémem zápasila i další města a obce.¹⁵ Důvodem byl především fakt, že „*zvířata znečišťovala ulice, ohrožovala bezpečnost a zdraví obyvatel a bohužel ani zvířatům samotným se nevedlo dobře, byla týrána nedostatkem potravy i brutálním zacházením*“.¹⁶ V letech 1872 a 1873 bylo v Praze pochyťáno 2 478, resp. 2 803 psů, z nichž většina byla utracena,¹⁷ proto výše uvedenou stížnost nepovažujeme za stesk „nemilovníka psů“, ale

9 CUKROVÁ, H., Psi a psi známky v Českých Budějovicích, c. d., s. 237.

10 ALMEROTH-WILLIAMS, Thomas, City of Beasts. How animals shaped Georgian London, Manchester 2019, s. 210–211.

11 An Act to repeal the Duties of Assed Taxes on Dogs, and to impose in lieu thereof a Duty of Excise, vydaný 29. 3. 1867, článek 3, dostupné online: <<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Vict/30-31/5/enacted>> [29. 5. 2025].

12 LUTOVSKÁ, P., Psi, pejškaři a zavedení daně psové, c. d., s. 317.

13 Dem über kurz zusammentretenden Landtag, Tagespost (Graz), 1864, 9, 44 (Abendblatt), s. 3.

14 Wiener Zeitung, 1869, 40, s. 553.

15 LUTOVSKÁ, P., Psi, pejškaři a zavedení daně psové, c. d., 317–319.

16 Tamtéž, s. 316.

17 Statistická příruční knížka královského hlavního města Prahy za léta 1872 a 1873 (dále jen Statistická příruční knížka za léta...), Praha 1874, s. 153.

Obr. 1 Psí známka vydaná městem Smíchov na rok 1917. Zdroj: Muzeum hl. m. Prahy, Historická sbírka, kov, průměr 32 mm, inv. č. H 350151.

střízlivě popsanou skutečnost. Vybírání poplatku (daně) z držení psů zavedl zemský zákon č. 24 vydaný 29. března 1873,¹⁸ jeho výše byla stanovena na maximálně čtyři zlaté ve městech a dva zlaté ve venkovských obcích; za hlídací, pracovní a lovecké psy se platila pouze polovina sumy, kterou obec stanovila. Město Praha proto 12. prosince 1873 vydalo „Pravidla o dani ze psů v Praze zavedené“, č.j. 94528, kterým byla výše ročního poplatku stanovena na povolené maximum, tedy čtyři zlaté za psa v zájmovém chovu a dva zlaté za pracovního psa. Zpoplatnění se týkalo všech psů starších čtyř měsíců. Aby bylo možné daň vybírat, bylo majitelům domů nařízeno vždy v prosinci vypracovat výkaz, kolik psů v domě pobývá. Případné neohlášení psiho obyvatele bylo sankcionováno pokutou ve výši dvojnásobku ročního poplatku. Majitel musel psovi na obojek upevnit kovovou známku, kterou obdržel po uhrazení daně. Její výše zůstávala poměrně dlouho nezměněna (pouze po přechodu na korunovou měnu se ze čtyř zlatých stalo osm korun), i když v roce 1895 schválila obecní rada starších návrh na zvýšení poplatku ze čtyř na deset zlatých,¹⁹ který ovšem zjevně nebyl realizován, stejně jako snaha z roku 1909 prosazující zvýšení na 20 K, resp. pět K,²⁰ kdy ke schválení nedošlo pro negativní ohlasy u obyvatel Prahy.²¹ Ke zdražení došlo od roku 1912, a to na 16 K.²² V souvislosti se zvýšením poplatku je dobré zmínit, že pražský magistrát tentokrát nevyužil maxima povoleného zemským zákonem č. 32 z 5. května 1908, které bylo stanoveno na 20 K.²³ O rok později (1913) se poprvé

18 Zákoník zemský království Českého. Ročník 1873, Praha 1873, s. 102–103.

19 Věstník obecní král. hlav. města Prahy (dále jen Věstník obecní), 1895, 2, 10, s. 94.

20 Administrační zpráva za léta 1908, 1909 a 1910. Díl II., Praha 1915, s. 268.

21 Věstník obecní, 1911, 18, 23, s. 497.

22 Věstník obecní, 1912, 19, 5, s. 113.

23 Zákoník zemský království Českého. Ročník 1908, Praha 1909, s. 77.

Obr. 2 Karel Beneš: Pražský žánr. Autor zachytil volně pobíhajícího jezevčíka bez obojku se známkou; olej na plátně, 1895. Zdroj: Muzeum hl. m. Prahy, inv. č. H 053183.

objevuje odlišení obou kategorií psů různě barevným známkami – mazlíčci nosili bílou známku, pracovní psi žlutou, od daně byli výslovně osvobozeni psi používaní slepci a dalšími handicapovanými, psi vojenští a policejní.²⁴ Nově bylo zavedeno pravidlo, že pokud pes známku podruhé ztratil, musel majitel znovu zaplatit celou roční daň (do této doby po předložení potvrzení o zaplacení daně pouze uhradil duplikát známky).²⁵ Navzdory námitkám některých obecních starších byl návrh beze změny schválen.²⁶ V roce 1916 byla roční daň ze psa zvýšena na 20 K pro mazlíčky a na 10 K pro psy pracovní.²⁷ S ohledem na válečnou dobu se objevila i definice pracovních psů, kteří byli „držáni výhradně ke hlídání na samotách nebo na vzdálené periferii města, ke hlídání rozsáhlých průmyslových závodů, obchodních místností a skladů, veřejných museí a sbírek“, dále to byli psi držení k živnostenskému, hospodářskému nebo loveckému účelům. Toto zvýšení přineslo pokles počtu psů (či těch oficiálně přihlášených), protože zatímco na rok 1916 objednal pražský magistrát výrobu 4 550 psích známek,²⁸

²⁴ Věstník obecní, 1913, 20, 20, s. 380.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ Věstník obecní, 1913, 20, 23, s. 477.

²⁷ Věstník obecní, 1916, 23, 1, s. 22.

²⁸ Věstník obecní, 1915, 22, 21, s. 279. Reálný počet psů byl nižší než počet vyrobených známek, protože malá část z nich byla použita jako duplikáty pro známky ztracené.

na rok následující jich nechal vyrobit jen 4 100.²⁹ Domníváme se, že dalším faktorem, který pravděpodobně způsobil snížení počtu psů, bylo i zhoršující se zásobování potravinami a s ním související horší možnost výživy psů.

Pro porovnání uveďme údaje z Českých Budějovic, kde byly poplatky za psa zavedeny v roce 1874, a to ve výši 3 zl. za mazlíčky a 1 zl. 50 kr. za psy pracovní.³⁰ V roce 1899 se v Českých Budějovicích objevila snaha stanovit jednotný poplatek za psa ve výši 2 zl., není ovšem jasné, zda k zavedení vůbec došlo, a pokud ano, jak dlouho se jednotná taxa vybírala.³¹ K dalším zvýšení poplatku došlo až roku 1917, kdy stoupl na 4 K pro pracovní psy a 16 K pro mazlíčky.³² V tomto případě je zajímavý poměr mezi oběma kategoriemi, kdy se za psí miláčky platil čtyřnásobek poplatku za psy pracovní, zatímco Praha zůstávala u dvojnásobku.

K placení daně ze psa bylo za blíže nespecifikované období na počátku roku 1874 přihlášeno 1 421 psů na Starém Městě, 2 364 na Novém Městě, 904 na Malé Straně, 209 na Hradčanech a 293 v Josefově, celkem tedy 5 191 psů.³³ Do srpna 1874 bylo registrováno dalších 402 psů, daň pak byla předepsána pro 5 590 psů, z nichž dva od ní byli osvobozeni. Plánovaný výnos byl 21 576 zl., skutečný 18 772 zl.³⁴ Odlišný údaj se objevuje v denním tisku 3. května 1874, kdy mělo být vybráno 20 966 zl. za celkem 5 427 psů.³⁵ O rok později obnášel výnos daně ze psů 15 393 zl. 10 kr., oficiální městská statistika bohužel neudává počet psů.³⁶ Denní tisk opět udává mírně odlišný údaj, a sice výnos daně 16 040 zl. za 4 181 psů.³⁷ Zavedení daně ze psa zjevně stálo za razantním poklesem psí populace v Praze, když v roce 1880 byl plánovaný výnos z daně „pouhých“ 9 680 zl. 80 kr.³⁸ Přehled vybírání daně ze psa pro období 1874–1880 a 1885–1918 jsme sestavily v tabulkách č. 1 a 2. Pro některá léta se podařilo získat údaje o očekávaném i reálném výnosu této daně, díky čemuž bylo možné sestavit úspěšnost jejího výběru. Vidíme, že za první rok se nepodařilo vybrat 13 % předepsaných poplatků, v letech 1877 a 1878 pak 17,2 %, resp. 18,9 %. Pravděpodobně z tohoto důvodu byla v srpnu 1878 nařízena revize katastru psů³⁹ a v následujícím roce se podařilo vybrat již 95,9 % předepsané daně. S placením daně souviselo i přijetí doplňujícího usnesení v roce 1890, že pokud není možné z majitele vymoci uhrazení daně ze psa, je obec oprávněna psa odebrat, a pokud vlastník do tří dnů dlužnou částku nezaplatí, pohodný psa utratí.⁴⁰

29 Věstník obecní, 1916, 23, 20, s. 315.

30 CUKROVÁ, H., Psi a psí známky v Českých Budějovicích, c. d., s. 240–241.

31 Tamtéž, s. 241.

32 Tamtéž, s. 242.

33 Statistická příruční knížka za léta 1872 a 1873, Praha 1874, s. 152.

34 Tamtéž.

35 Daň ze psů, Pražský denník, 1874, 9, 106, s. 2.

36 Statistická příruční knížka za rok 1875, Praha 1876, s. 124.

37 Počet psů, Pražský denník, 1875, 10, 94, s. 2.

38 Statistická příruční knížka za léta 1879 a 1880, Praha 1881, s. 216.

39 Statistická příruční knížka za rok 1878, Praha 1880, s. 93.

40 Administrační zpráva za rok 1890, Praha 1892, s. 89–90.

Pro lepší představu o velikosti daně ze psa uvádíme v tabulce č. 3 průměrné ceny běžných potravin v letech 1876, 1885, 1901 a 1912. Rok 1876 jsme zvolily proto, že se jedná o první rok po zavedení daně ze psa, kdy se v Rakousko-Uhersku začaly oficiálně používat metrické jednotky a údaje jsou bez dalšího přepočítávání srovnatelné i s dalšími roky. Pro devadesátá léta 19. století se nám údaje bohužel nepodařilo získat, proto uvádíme až data pro rok 1901. Poslední soubor cen je z roku 1912, kdy došlo ke zdvojnásobení daně ze psů. Jak je patrné, daň ze psa pro domácí rozpočet úplně zanedbatelná nebyla. Pro srovnání uvádíme, že maximum denních nákladů na výživu jednoho chovance v Pražské vychovatelně v Libni bylo v letech 1895–1908 stanoveno na 25 krejcarů,⁴¹ takže roční daň ze psa stačila na jeho stravování po 16 dní.

Zajímavé je sledovat i poměr mezi počty psů pracovních a mazlíčků, bohužel je obtížné pro něj získat data, protože ve statistikách je obvykle uváděn pouze celkový počet psů. Alespoň částečně se jej podařilo sestavit pro období let 1884–1890 a uvádíme jej v tabulce č. 4, z níž je zřejmé, že podíl pracovních psů se pohyboval mezi 15,5 %–18,8 %. Další údaj se nám podařilo nalézt až pro období krátce po první světové válce, a sice z objednávky psích známek na rok 1920, podle které bylo pro pracovní psy vyrobeno 23 % známek z celkového počtu.⁴² Domníváme se, že nárůst počtu pracovních psů je důsledkem válečných let, kdy byli ve zvýšené míře používáni ke střežení objektů a pravděpodobně i k tahu.

Vedle registrovaných psů žili v Praze zjevně i psi, za něž majitelé poplatků nehradili. O jejich počtu jsme částečně informováni ze statistik o počtu odchycených toulajících se psů, které souhrnně uvádíme v tabulkách č. 5 a 6. Pražská vyhláška z 12. prosince 1873 jasně stanovila, aby byl pes bez známky pohodným odchycen a po třech dnech utracen. Během této tří denní lhůty bylo možné psa získat zpět po zaplacení pokuty ve výši dvou zl. (pokud majitel již uhradil roční poplatek) nebo dvojnásobku ročního poplatku (tedy čtyři nebo osm zl. v případě, že roční poplatek nebyl uhrazen). Z odchycených psů byla vždy část vyplacena, jednalo se tedy o zjevně zaběhlé psy (byť nedokážeme určit, zda za ně poplatek uhrazen nebyl, a proto neměli známku, nebo známku ztratili apod.). Větší část psů ovšem vyplacena nebyla, a tak byla následně utracena. Domníváme se, že se jednalo o bezprizorní toulavé psy nebo o jedince, za něž majitelé daň nehradili a nechťeli či si nemohli dovolit uhradit předepsanou pokutu, a tak došlo k utracení. Za pozornost stojí poměrně vysoké počty chycených psů v poměru k oficiálně hlášeným – v roce 1874 byla daň předepsána pro 5 590 psů, ovšem dalších 2 161 bylo odchyceno a z těchto bylo pouze 718 vyplaceno. Z tabulky č. 5 také vyplývá, že po zavedení daně ze psů se počet odchycených psů razantně snížil. Zajímavé je též srovnání počtů psů odchycených v Praze a některých k ní přiléhajících obcí (údaje se podařilo získat pro Karlín, Královské Vinohrady, Smíchov a Žižkov) shrnutých v tabulce č. 7, kde je patrný nejenom velký rozdíl mezi Prahou a těmito obcemi, ale také mezi Smíchovem a zbylými třemi městy. Markantní rozdíl mezi Prahou a okolními obcemi si vysvětlujeme snazším odchylem psů uvnitř města, kde se pravděpodobně stahovali do parků či

41 ŠUSTOVÁ, Magdaléna, Pražská vychovatelná v Libni ve světle výročních, administračních a statistických zpráv, Pražský sborník historický, 2022, 50, s. 100. Chovanci byli chlapci ve věku cca 14–18 let.

42 Věstník obecní, 1919, 26, 22, s. 336.

k vltavským břehům. Naopak v prostoru okolních měst probíhal čilý stavební ruch přinášející větší množství úkrytů, případně zde byl možný i únik do okolní relativně volné krajiny. V porovnání s dalšími zmíněnými předměstími byl relativně vysoký počet psů odchycen na Smíchově, avšak jeho důvod jsme zatím neodhalily.

Jakkoli se nám výše uvedená opatření mohou zdát drakonická, za jejich uplatňováním se skrývala již zmíněná obava z výskytu a šíření vztekliny, virového onemocnění teplokrevných živočichů včetně člověka, které je přenosné slinami (obvykle tedy pokousáním). Před rokem 1890 se v Rakousku (pravděpodobně myšleno Předlitavsko) objevovalo 300–500 případů ročně, nejvíce v Čechách, Haliči, Dolních Rakousích a na Moravě.⁴³ Podrobnější statistiky se podařilo dohledat pro období 1891–1908, které uvádíme v tabulce č. 8. Proto podle instrukce místodržitelství č. 5315 z 25. února 1860 měli pohodní po výslovném nařízení chytat toulavé psy a psy podezřelé ze vztekliny. Počet odchycených psů měla pohodnému potvrdit bezpečnostní stráž, příp. obecní zřízení, protože pohodný byl honorován za každý polapený kus. I v tomto případě mohl majitel do 24 hodin po odchycení dosáhnout zpětného vydání psa, a to po uhrazení pokuty ve výši 2 zl.⁴⁴ Dramatičtější situace nastávala ve chvíli, kdy bylo v obci nalezeno zvíře, které jevilo příznaky onemocnění vzteklinou. V případě podezření na onemocnění bylo zvíře odchyceno a v pohodnici sledováno, zda se onemocnění potvrdí. Potvrzování výskytu vztekliny patřilo v Praze mezi kompetence městského veterináře, a to hned od zřízení této funkce v roce 1868.⁴⁵ Pokud byla nákaza prokázána, nad dotčenou oblastí byla vyhlášena kontumace, kdy psi se mohli pohybovat pouze na vodítku a s náhubkem. Jakýkoliv volně se pohybující pes byl chycen, a pokud se k němu v průběhu jednoho dne nepřihlásil majitel, byl utracen. Jak mohl takový vpád vzteklinou nakaženého psa dopadnout, ukazuje příběh z obce Kožova.⁴⁶ Do vesnice v sobotu 4. dubna 1908 přiběhl pes a začal se prát s místními psy, které se jejich majitelé bezúspěšně snažili zahnat domů. Ve vřavě tento pes pokousal čtyřletého chlapce, který si hrál s dalšími dětmi nedaleko místního hostince. Psa se nakonec podařilo zahnat do chlívků, kde pošel. Starosta celou událost oznámil na okresním hejtmánství a vyslaný zvěrolékař potvrdil, že pes trpěl vzteklinou. Ve vesnici bylo odebráno 40 psů, kteří s nakaženým jedincem nebo s těmi, kteří se s ním prali, přišli do styku a všichni byli utraceni. Pokousaný chlapec byl odeslán na léčení do Vídně; babička, která mu ránu vysála ústy, léčbu odmítla.⁴⁷

Vedle placení daně měli majitelé psů i další povinnosti. Nejasná jsou pravidla pohybu na vodítku. Podle zákona č. 35 z 29. února 1880⁴⁸ mohlo být při výskytu vztekliny „nařízeno, aby psi byli na řetěze uvázáni nebo bezpečným náhubkem opatření nebo na šňůře voděni“.⁴⁹ Ovšem v době, kdy se vzteklina nevyskytovala, psi zřejmě nemuseli

43 KAŠPÁREK, Theodor, O rozšíření a způsobu přenášení lyssy, Zvěrolékařský obzor, 1906, 4, 11, s. 154.

44 Obce právo a moc. Ku potřebě starostů obecních, členů úřadů samosprávných, hospodářských, lesnických aj. v království Českém. Sest. Filip Knopf, Praha 1894, s. 285–286.

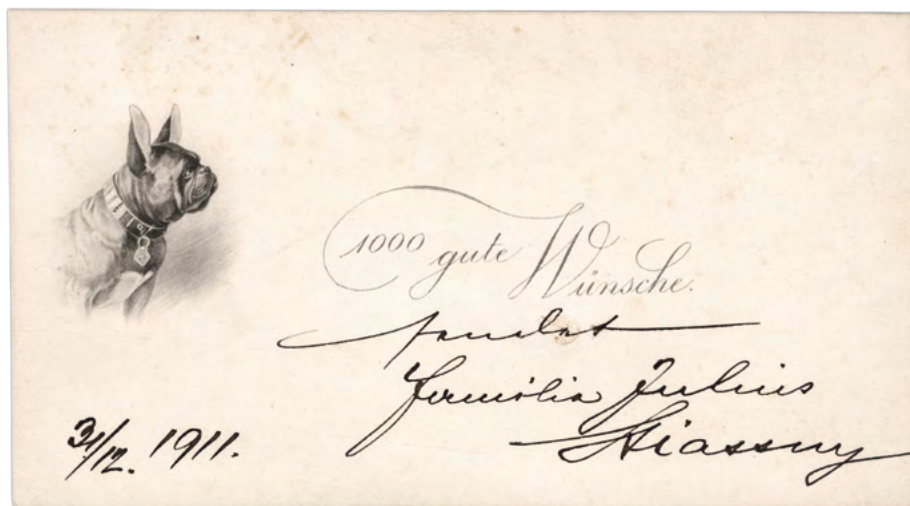
45 LOUBAL, František, Sto let veterinární služby hlavního města Prahy, Praha 1968, s. 14–15.

46 Dnes obec Chožov, okres Louny.

47 Čtyřicet psů postříleno, Národní listy, 1908, 48, 104, s. 3.

48 Zákon, daný dne 29. února 1880, ježto se týče zamezení a udušení nakažlivých nemocí zvířecích.

49 Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené. Rok 1880, Vídeň 1880, s. 76, § 35.

Obr. 3 Přání či vizitka s textem 1 000 gute Wünsche zdobené hlavou buldoka použité pravděpodobně jako novoroční gratulace rodinou Julia Stiasneho, datováno 31.12.1911. Zdroj: Muzeum hl. m. Prahy, Historická sbírka, papír, rozměr 136 x 75 mm, inv. č. H 171377.

být povinně na vodítku, resp. v roce 1886 se objevuje nařízení, že „*ve veřejných sadech jest každý povinen svého psa na šňůře vésti*“, jinak bude chycen a může pak býti vydán jen za výkupné pěti zlatých.⁵⁰ Ne všichni majitelé ovšem tyto předpisy respektovali, jak svědčí vzpomínka týkající se prof. JUDr. Antonína rytíře Randy, který „*měl dva vlčáky, velké, divoké psy. V té době byl zákaz, že psi se nesmějí vodit bez šňůry, že musí mít i tak náhubek a do sadů se nesměli vůbec vodit. Ministr Randa jednal proti všem těmto předpisům. Pouštěl psy bez šňůry a náhubku v parku a tam se střetl s hlídačem, který psy podle práva honil. Ministr mu vyhrožoval, že si na něj bude stěžovat, ale hlídač se nedal.*“⁵¹

Jiná byla situace v případě použití náhubku. Podle nařízení z roku 1850 museli všichni psi, kteří se pohybovali na veřejnosti, nosit kovový náhubek. V roce 1902 započala debata o možnosti nahrazení kovového náhubku koženým a případným úplným odstranění této povinnosti.⁵² V následující diskusi byly přijaty návrhy, aby povinnost permanentního nošení náhubků přetrvala pouze pro případ vyhlášené kontumace a pro kousavé psy; aby bylo možné používat i jiné než kovové náhubky. Posledním návrhem bylo zvýšení daně ze psa, aby se zmenšil počet psů ve městě.⁵³ Návrh na zrušení povinného nošení náhubků ovšem zmařilo v r. 1903 místodržitelství⁵⁴ a ani magistrátem podaný

50 Administrační zpráva za léta 1885 a 1886. Díl II., Praha 1890, s. 231.

51 Archiv hlavního města Prahy (dále jen AHMP), fond: NAD 1243 Schäferová Marie, inv. č. 3 Kronika, paměti a vzpomínky I., list 62.

52 Věstník obecní, 1902, 9, 12, s. 79.

53 Věstník obecní, 1902, 9, 25, s. 155.

54 Věstník obecní, 1903, 10, 12, s. 83.

rozklad na jeho postoji nic nezměnil.⁵⁵ V roce 1906 přišel městský rada Brož opět s návrhem, aby psi mohli nosit pouze kožený náhubek.⁵⁶ V téže roce přišel Spolek k ochraně zvířat pro království České s iniciativou, aby byly zmírněny podmínky kontumace a ustanovena komise odborníků, jejímiž členy by byli i výrobci náhubků, zvěrolékaři i chovatelé psů.⁵⁷ Není jasné, zda tato komise vůbec vznikla, každopádně tyto snahy však nebyly úspěšné a nadále byly přípustné pouze kovové náhubky.

Nikde jsme nenarazily na zmínku, že by majitelé museli odstraňovat psí výkaly. Domněnku, že je odstraňovali metaři, potvrzuje i postoj magistrátního rady Chvojky, který v roce 1919 „doporučil domáhati se pro obec práva k zvýšení daně ze psů, poněvadž psi dělají v pražských ulicích nejvíce nečistoty“.⁵⁸

V průběhu 19. století přichází i celková změna ve vztahu lidí a zvířat, kterou reprezentují hlasy ochránců zvířat. V roce 1824 byla založena Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals, působící v Anglii a Walesu; v Rakousku vznikl v roce 1846 Niederösterreichischen Vereins gegen Misshandlung der Tiere in Wien a následně Tierschutz-Verein für Böhmen – Spolek ku ochraně zvířat v Čechách (1853).⁵⁹ Snahy českých ochránců se soustředily především na zlepšení zacházení s tažnými zvířaty, podmínek porážky zvířat (včetně jejich dopravy na jatka), vymýcení chovatelských praktik, které bylo možné kvalifikovat jako týrání, i úmyslného trápení zvířat, jehož se dopouštěly především děti a mládež. Vzhledem k zaměření této studie věnujeme pozornost pouze dopadům na nakládání se psy, u nichž bylo zpočátku sledováno výhradně zacházení při pracovním využití. Týrání zvířat potíralo nařízení ministerstva vnitra z 15. února 1855, které je však formulováno velice obecně ve smyslu, že týrání zvířat bude trestáno příslušnými politickými úřady.⁶⁰ Dochoval se ovšem komentář místodržitelství zasláný policejnímu ředitelství z 13. dubna 1855,⁶¹ který poměrně detailně popisoval jednání, které mohlo (a mělo) být stíháno. Jednalo se pouze o přetěžování zvířat při tahu a jejich brutální pobízení a přepravu živých zvířat na trh a porážku. Vůbec nebyla sledována péče o zvířata, jejich zdravotní stav apod. V případě psů bylo zakázáno přetěžovat tažné psy nadměrným nákladem, hrubě je popohánět (kopáním, bitím apod.) a sedat si na tažený vůz. Pes měl mít vhodný postroj, který jej neměl omezovat v pohybu či dýchání ani jej tlačit nebo odírat, a měl být v odpovídajícím výživném stavu. Vlažný postoj veřejnosti i nadřízených orgánů ilustruje závěrečný dovětek komentáře: „Ostatně nevidělo se mi, abych dal zde přiložené nařízení [zákon proti týrání zvířat – pozn. aut.] veřejně prohlásiti, nýbrž vydal jsem je pouze k příslušným podřízeným úřadům a policejním zřízcům dozorčím, aby se dle něho řídili, když

55 Věstník obecní, 1905, 12, 9, s. 66.

56 Věstník obecní, 1906, 13, 17, s. 113.

57 Věstník obecní, 1906, 13, 18, s. 116.

58 Věstník obecní, 1919, 26, 1, s. 10.

59 AHMP, spolkový katastr, dostupné online: <<https://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=ED0A440E2D3411E0823D00166F1163D4&scan=1#scan1>> [14. 1. 2025].

60 Vysoká c. k. ministerská, místodržitelská a policejní nařízení, co zákonitě předpisy proti týrání zvířat, Praha cca 1896, s. 1.

61 Tamtéž, s. 16–19.

by se podobné případy udály.⁶² Zažité chování vůči pracovním zvířatům se měnilo velice povolna, což dobře ilustruje i vyhláška č. 116.251, která od 1. dubna 1892 platila pro Prahu a její policejní obvod. Podle ní musel být tažný pes dostatečně silný pro tah a mohl být použit pouze jako výpomoc při tažení vozíku s nákladem odpovídající hmotnosti. Musel mít náhubek umožňující dýchání a ochlazení psa, zároveň však neměla být ovlivněna primární funkce náhubku, tedy prevence pokousání kolemjdoucích. Pes měl být opatřen obojkem, ovšem o musela být připevněna k tažnému postroji. Zakázáno bylo zapřahat psy do dvojspřeží (tento bod vstoupil v platnost až 1. ledna 1893), používat opratě, biče a sedat si během jízdy na vůz. V období od 1. října do 1. dubna musel mít průvodce pro psa podložku a příkrývku, v letních měsících pak nádobu pro napájení. Vozík musel být dle zemského zákona č. 58 z 25. listopadu 1884 řádně označen tabulkou se jménem, příjmením a bydlištěm majitele, případně číslem vozu (měl-li jich majitel více). Tabulka o minimálních rozměrech 30 x 18 cm musela být upevněna po levé straně povozu, písmo mělo být alespoň 5 cm vysoké.⁶³ Totožná nařízení zaváděla i místodržitelská vyhláška č. 25507 ai 1901 z 31. května 1902 o za-
mezení týrání zvířat.⁶⁴ V ní se objevily se i dvě novinky, a sice zákaz používání březích či kojících fen k tahu (§6) a postihování hrubého „zanedbání zvířat domácích co do krmení, napájení, umístění a čistoty vůbec, zejména pak také uvazování psů na krátké řetězy a neposkytnutí teplejšího opatření v zimě“ (§11). Jak potvrzuje výroční zpráva Spolku pro ochranu zvířat v Čechách za rok 1912, problémy s přetěžováním tažných zvířat a jejich nevhodné pobízení k tahu (bičem, křikem, bitím) stále přetrvávaly: „V příčině tažných psů podnikli jsme kroky, aby jich bylo užívání vůbec zapovězeno aneb aspoň, aby bylo dovoleno užívati psů tažných pouze při dvoukolových vozících proto, aby nikdo na vůz nesedal a aby člověk vozík táhnul. Vyřízení dosud nemáme. V příčině tažných psů stížnosti se vztahovaly na zbědovaný stav, špatné opatření a přetěžování. ... Že tolik stížnosti došlo na chov psů hlídacích, jest sice smutným stavem, ale potěšitelné jest, že nyní obecnost věcí těch si všímá jako nepřístojností a nám to oznamuje. Oznámení tato týkají se hlavně závodů kamenických u Olšan a na stavbách, avšak přicházejí také četné stížnosti z venkova.“⁶⁵ Spolek se také vyslovil proti surově prováděným kontumacím psů podezřelých ze vztekliny.⁶⁶

Veterinární péče, plemena psů a chovatelské spolky

S proměnou vztahu k zvířatům souvisela také otázka veterinární péče. Obecně lze konstatovat, že pozornost veterinářů byla věnována především koním, event. hovězímu dobytku, zdravotní kontrole porážených zvířat a samozřejmě hygieně prodeje potravin.

62 Tamtéž, s. 19.

63 Zákoník zemský království Českého. Ročník 1884, Praha 1884, s. 132.

64 Zákoník zemský království Českého. Ročník 1902. Praha 1902, s. 81–84.

65 Pozvání k řádné valné hromadě Spolku k ochraně zvířat pro král. České ve středu dne 14. května 1913, Praha 1913, s. 5.

66 Tamtéž.

O nevelkém zájmu veterinářů o specializaci na léčbu mazlíčků svědčí i články (či spíše jejich absence) v oborových periodících. Pro účely této studie byly prostudovány jediné dva české časopisy, a sice Český zvěrolékař, vydávaný v letech 1891–1913, a Zvěrolékařský obzor z období 1903–1914. V silně popularizačním periodiku Český zvěrolékař bylo za 13 let uveřejněno 70 článků o psech, ovšem pouze 16 se týkalo nemocí psů, a z nich bylo celých 10 věnováno vzteklině. Ze zbylých 54 má většina článků spíše společenský charakter (psíci královny Viktorie, pes s falešným chrupem, největší/nejmenší pes apod.). Ve Zvěrolékařském obzoru, který byl vydáván Spolkem českých zvěrolékařů, vyšlo 29 článků (vícedílné články jsme započítaly jako jeden), z toho 11 v kategorii hlavní článek, ostatní v kategoriích referát či překlad. Z těchto 29 článků bylo 11 věnováno vzteklině, další dva byly obecného rázu (šití operačních ran kovovými svorkami a studie o svrabu). Nejzajímavější byl čtyřdílný článek Léky při důležitých nemocech psů,⁶⁷ v němž byly nemoci abecedně seřazeny, a který zůstal zjevně nedokončený, neboť poslední uvedenou chorobou je bronchitida.

Otázkou zůstává také úroveň odborných znalostí psích onemocnění tehdejších veterinárních lékařů, protože ještě MVDr. Vojtěch Coufalík, který na veterinární fakultu nastoupil v roce 1947, vzpomínal, že „choroby psů, koček a exotů nebyly v té době na programu... Neznalosti nemocí u těchto pacientů jsme doháněli až později v praxi na tzv. postgraduálních seminářích.“⁶⁸ MVDr. Miroslav Svoboda, který studoval v sedmdesátých letech 20. století, vzpomíná, že „tehdy se malým zvířatům, ale bohužel ani koním nevěnovala patřičná pozornost. Nepatřila totiž mezi zvířata hospodářsky přínosná.“⁶⁹ Situace se dle Svobodových vzpomínek změnila až po roce 1989.

Kromě otázky odborných znalostí o psích chorobách si musíme položit ještě jednu otázku, která dnešní majitele zvířecích mazlíčků asi hned nenapadne: Byli veterinární lékaři působící na přelomu 19. a 20. století vůbec ochotni léčit malá zvířata? O ochotě pražských veterinářů léčit psy (a jiná malá zvířata) jsme zatím dokázaly získat poměrně málo svědectví. Jak ukazují adresáře, počet veterinářů působících v Praze a jejich předměstích se zvyšoval: v roce 1884 jich bylo 15,⁷⁰ v roce 1891 již 20,⁷¹ roku 1896 jich v pražské aglomeraci pracovalo 24⁷² a v roce 1907 dokonce 38.⁷³ Většina z nich působila ve funkci městského, okresního či zemského zvěrolékaře; několik dalších na univerzitě či v armádě. Zcela mimořádná je reklama pražského zvěrolékaře Kocha,

67 Léky při důležitých nemocech psů, Zvěrolékařský obzor, 1909, 7, 1, 2, 3, 6, s. 9–10, 23–24, 34–35, 94–95.

68 COUFALÍK, Vojtěch, Moji čtyřnozí pacienti. Příběhy z veterinární praxe, Olomouc 2016, s. 15–16.

69 SVOBODA, Miroslav, Veterinární medicína po kapkách aneb Příběhy ze života veterináře a vysokoškolského učitele, Brno 2013, s. 27.

70 Adressář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí Bubenče, Holešovic-Buben, Karlína, Smíchova, Kr. Vinohradů a Žižkova, Praha 1884, s. 204.

71 Adressář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí Bubenče, Karlína, Smíchova, Král. Vinohrad, Vršovic a Žižkova, Praha 1891, s. 280.

72 Adressář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí Bubenče, Karlína, Smíchova, Král. Vinohrad, Vršovic a Žižkova, Praha 1896, s. 265.

73 Adressář královského hlavního města Prahy a obcí sousedních Břevnova, Bubenče, Dejvic, Karlína, Kobylis, Košíř, Nuslí, Podolí-Dvorců, Radlic, Smíchova, Strašnic, Troje-Podhoří, Král. Vinohradů, Vršovic, Vysočan a Žižkova, Praha 1907, s. 376.

Obr. 4 Pes pomáhající táhnout dvoukolák na pražském mostě císaře Františka I. (dnes most Legií) je vzorně opatřen náhubkem, vozač je zapojen do tažení vozíku, a navíc jej řídí. Zdroj: Muzeum hl. m. Prahy, Historická sbírka, skleněný negativ, kolem 1905, inv. č. HNN 012417.

který inzeroval své služby jako „*odborný lékař pro psí nemoci*“⁷⁴ a též obchodoval s čistokrevnými psy.⁷⁵ V Praze ovšem působil pravděpodobně krátce, protože ve studovaných adresářích jsme jej nezachytili. Bohužel zatím nedokážeme určit, kolik stálo ošetření psa, k čemuž se samozřejmě váže další otázka – byl tuto cenu majitel ochotný zaplatit? Nalezli jsme zatím jediný případ ošetření zraněné levé přední nohy kocoura žižkovského obuvníka, kterého v roce 1894 operoval neznámý pražský veterinář a cena zákroku měla být dva zlaté.⁷⁶ Pro úplnost dodejme, že kocour šestý den po operaci uhynul, možná i proto, že obuvník na něj nejprve aplikoval nespecifikované vlastní léčebné postupy (údajně sesbírané po sousedech a známých) a teprve poté jej odnesl ke zvěrolékaři. Domníváme se, že tento postup – tedy nejprve uplatnění vlastních léčebných metod a následně v případě nutnosti (a při dostatku finančních prostředků) ošetření zvířete veterinářem – byl zřejmě nejobvyklejší. Svědčí o tom dobová odborná literatura, kdy např. v knize *Pes, léčení jeho a cvik (dressura)* je 33 stran věnováno chorobám psů, 28 pak chovu a výcviku psů, plemenům a výstavám. Příručka obsahuje i přesné recepty na výrobu léků proti konkrétním chorobám, dokonce

⁷⁴ Národní listy, 1897, 37, 292, s. 6.

⁷⁵ Národní listy, 1897, 37, 304, s. 6; též Národní listy, 1898, 38, 93, s. 15.

⁷⁶ Operovaný kocour, Národní listy, 1894, 34, odpolední vydání k č. 287, s. 2.

zmiňuje i pouštění žilou apod.⁷⁷ Jiná situace panovala patrně na venkově, kde ochota majitele investovat finanční prostředky do psa i zvěrolékaře zabývat se jeho léčbou mohla být o dost nižší, výjimku asi tvořili lovečtí psi aristokratických majitelů. Britský zvěrolékař James Alfred Wight (1916–1995), známý pod literárním pseudonymem James Herriot, v biografické předmluvě jedné ze svých knih vzpomínal, že po příchodu do Yorkshiru, kde od počátku čtyřicátých let 20. století působil především jako veterinář se specializací na velká hospodářská zvířata, místní majitelé drobných zvířat „dychtili po mé pomoci, především proto, že statným a tvrdým veterinářům ošetřujícím koně a skot připadalo nemístné zženštilé věnovat se psům a kočkám. Vzpomínám na jednoho starého praktika, jak si mě změřil, když jsem mu líčil nějaký případ drobného zvířete. ‚To není veterina,‘ zabručel.“⁷⁸

S poskytováním veterinární péče úzce souvisí i výživa psů, jejíž cena mohla v závislosti na plemeni představovat značnou částku. Co se týká její skladby, pro psy již byly vyráběny psí suchary.⁷⁹ Možné bylo také krmit méně kvalitním masem, vnitřnostmi i zbytky jídla určeného lidem. Rozmazlování se ovšem meze nekladly, zaznamenaly jsme případ luxusního stravování koček: „Každá z koček měla svůj malý talířek a ubrousek. ... Jemné nudličky, prsíčka z kuřátek...“⁸⁰ Co se týká výše nákladů na výživu, podařilo se nám nalézt účty za výživu hlídacího psa Muzea hl. města Prahy, který zde působil v minimálně letech 1915–1920 a jeho krmení stálo čtvrtletně 18 K.⁸¹

Jednou z prvních otázek, které jsme si v souvislosti s pražskou psí populací položily, bylo zastoupení jednotlivých plemen. Jak poukázala ve své studii Pavla Lutovská, v Praze byla zastoupena téměř všechna dostupná plemena a samozřejmě různorodí kříženci.⁸² V denním tisku můžeme nalézt řadu inzerátů nabízejících čistokrevné jedince.⁸³ Cena čistokrevného psa nebyla pravděpodobně malá, pravnučka Josefa Jungmanna vzpomínala, že její otec koupil v osmdesátých letech 19. století štěně čistokrevného novofundlandského psa za 20 zlatých.⁸⁴

Majitelé, a především chovatelé, loveckých psů se také sdružovali ve spolcích. V Praze to byl Český kynologický klub Hubert pro pěstování čistokrevných loveckých psů všech odrůd, činný v letech 1909–1943,⁸⁵ a Spolek honební a na ochranu zvěře v království Českém, aktivní v období 1887–1941, posléze přejmenovaný na Spolek pro ochranu honby a chov psů v království Českém (1895), později na Ústřední spolek pro ochranu honby a chov loveckých psů v Čechách (1920).⁸⁶ V letech 1880–1895

77 KOPECKÝ, V., Pes, léčení jeho a cvik (dressura), Praha s. d. (1880–1883).

78 HERRIOT, James, Zvěrolékař a psí historky, Praha 1995, s. 16–17.

79 Např. reklama na Fattigrovy masité psí suchary, Národní listy, 36, 301, s. 5.

80 STRETTIOVÁ, Marie, O starých časech a dobrých lidech, Praha 1940, s. 86.

81 Muzeum hl. m. Prahy, spisovna odd. historických sbírek, Účetní doklady z let 1913–1917.

82 LUTOVSKÁ, P., Psi, pejskaři a zavedení daně psové, c. d., s. 313.

83 Např. Národní listy, 1898, 38, 44, s. 18; Národní listy, 1898, 38, 93, s. 15.

84 STRETTIOVÁ, Marie, O starých časech a dobrých lidech, Praha 1940, s. 251.

85 AHMP, spolkový katastr, dostupné online: <<https://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=ECB6D9E12D3411E0823D00166F1163D4&scan=1#scan1>> [20. 1. 2025].

86 AMP, spolkový katastr, dostupné online: <<https://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=ECB6E0CF2D3411E0823D00166F1163D4&scan=1#scan1>> [20. 1. 2025].

byl činný i Verein für Hundezucht und Dressur im Königreiche Böhmen – Spolek pro chov a cvičení psů v království Českém⁸⁷ a v období 1899–1922 Zemský spolek pěstitelů ušlechtilých psů.⁸⁸ Jak vidíme, většina spolků se věnovala chovu loveckých, event. jiných čistokrevných plemen. Spolky, které svou činnost zaměřily na konkrétní plemeno, byly zakládány až od dvacátých let 20. století.⁸⁹

Závěrem

Soužití psích Pražanů s jejich lidskými protějšky prošlo od sedmdesátých let 19. století do závěru 1. světové války velkou proměnou, kterou charakterizuje především kvalitativní proměna vztahu zvíře–člověk, když dochází k zásadním změnám v chápání welfare zvířat. Je to patrné především z informování ochranných spolků občany, kteří vnímali zacházení zejména s pracovními psy jako nevhodné, či přímo hrubé. Právě zlepšení způsobů zacházení s pracovními psy trvalo podle našeho názoru nejdéle – jasně to dokazuje opakované vydávání téměř totožných nařízení po celou druhou polovinu 19. a na počátku 20. století. Ze strany města vidíme snahy o regulaci počtu psů, kteří byli jednak vnímáni jako možní šířitelé vztekliny, jednak byli považováni za luxusní „doplněk“ a zpoplatnění jejich držení bylo vítanou součástí městského rozpočtu, ostatně liberečtí zastupitelé chtěli tamní pokladnu sanovat zavedením poplatků z chovu koček.⁹⁰ Zároveň je patrné, že milovníci psů byli ochotni nově zavedenou daň hradit, postupně jich přibývalo a jedinci v zájmovém chovu tvořili většinu psích obyvatel Prahy. Rovněž je zřejmé, že zavedení daně ze psů nebylo pražským či rakousko-uherským specifíkem, nýbrž trendem, který se objevuje i v dalších evropských zemích. Vzhledem k omezenému rozsahu této stati i použité pramenné základně jsme nemohly postihnout některé oblasti vztahu lidí a psů (např. sociální skladba majitelů psů, rozvoj výroby potřeb pro (nejen) psí mazlíčky, módnost vybraných plemen psů, individuální vzpomínky). Doufáme, že v následujících letech realizujeme podobné dílčí studie, které dále osvětlí unikátní vztah mezi lidmi a psy.

87 AMP, spolkový katastr, dostupné online: <<https://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=E-D0A3A6E2D3411E0823D00166F1163D4&scan=1#scan1>> [20. 1. 2025].

88 AMP, spolkový katastr, dostupné online: <<https://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=E-D0A33E92D3411E0823D00166F1163D4&scan=1#scan1>> [20. 1. 2025].

89 Pravděpodobně nejstarší byl Klub pro ovčácké psy v RČS, založený v roce 1926, AMP, spolkový katastr, dostupné online: <<https://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=ED0A346F-2D3411E0823D00166F1163D4&scan=1#scan1>> [20. 1. 2025].

90 MACKOVÁ, Marie, Zvířata v poplatkovém a daňovém systému habsburské monarchie 19. století, aneb jak v Liberci nezpoptatlnili kočky, in: LENDEROVÁ, Milena (ed.), Zvířata a jejich lidé, Praha 2023, s. 384–385.

Tab. 1 Vybírání daně ze psa a počty psů v Praze v letech 1874–1880

	1874 ⁹¹	1875 ⁹²	1876 ⁹³	1877 ⁹⁴	1878 ⁹⁵	1879 ⁹⁶	1880 ⁹⁷
předepsaná daň z psa	21 576 zl.			12 649 zl. 40 kr.	12 748 zl.	11 030 zl. 80 kr.	9 680 zl. 80 kr.
vybraná daň z psa	18 772 zl.	15 393 zl. 10 kr.	12 438 zl. 20 kr.	10 473 zl.	10 330 zl. 90 kr.	10 578 zl. 80 kr.	9 425 zl. 70 kr.
nevybráno	13 %			17,2 %	18,9 %	4,1 %	2,6 %
počet psů	5 590				2567 ⁹⁸		

Tab. 2 Vybírání daně ze psa a počty psů v Praze v letech 1885–1918

	1885	1890	1895	1900	1905	1910	1915	1916	1917	1918
předepsaná daň z psa		11 178 zl. ⁹⁹	13 010 zl. ¹⁰⁰	27 372,80 K ¹⁰¹	35 074 K ¹⁰²	37 137,60 K ¹⁰³				
vybraná daň z psa	9361 zl. 30 kr. ¹⁰⁴	9911 zl. 60 kr. ¹⁰⁵	11 693 zl. 40 kr. ¹⁰⁶	25 367 K 80 h ¹⁰⁷	29 456 K 50 h ¹⁰⁸	32 281 K ¹⁰⁹	52 305 K 53 h ¹¹⁰	70 404 K 30 h ¹¹¹	63 659 K 80 h ¹¹²	61 051 K 65 h ¹¹³
podíl nevybrané daně		11,3 %	10,1 %	7,3 %	16 %	13,1 %				
celkový počet psů	3 196 ¹¹⁴	2 626 ¹¹⁵	3 092 ¹¹⁶			4 300 ¹¹⁷				

91 Statistická příruční knížka královského hlavního města Prahy za léta 1872 a 1873, Praha 1874, s. 152.

92 Statistická příruční knížka za rok 1875, Praha 1876, s. 124.

93 Statistická příruční knížka za rok 1876, Praha 1877, s. 127.

94 Statistická příruční knížka za rok 1877, Praha 1878, s. 119.

95 Statistická příruční knížka za rok 1878, Praha 1880, s. 132.

96 Statistická příruční knížka za léta 1879 a 1880, Praha 1881, s. 216.

97 Tamtéž.

98 Statistická příruční knížka za rok 1878, Praha 1880, s. 93.

99 Administrační zpráva za rok 1890, Praha 1892, s. 74

100 Administrační zpráva za rok 1895, Praha 1897, s. 98.

101 Administrační zpráva za léta 1900 a 1901, Praha 1904, s. 336

102 Administrační zpráva za léta 1905, 1906, 1907, Praha 1911, s. 827

103 Administrační zpráva za léta 1908, 1909, 1910, Praha 1915, s. 832.

104 Administrační zpráva za léta 1885 a 1886, Praha 1890, s. 50

105 Administrační zpráva za rok 1890, Praha 1892, s. 39.

106 Administrační zpráva za rok 1895, Praha 1897, s. 50.

107 Administrační zpráva za léta 1900 a 1901, Praha 1904, s. 212.

108 Administrační zpráva za léta 1905, 1906, 1907, Praha 1911, s. 232.

109 Administrační zpráva za léta 1908, 1909, 1910, Praha 1915, s. 268.

110 Statistická zpráva hlavního města Prahy, spojených obcí Karlína, Smíchova, Vinohrad, Vršovic a Žižkova a 16 sousedních obcí Velké Prahy za léta 1915–1918. Díl I., Praha 1921, s. 277.

111 Tamtéž.

112 Tamtéž.

113 Tamtéž.

114 Zpráva o zdravotních poměrech král. hlavního města Prahy za léta 1884 a 1885 a činnosti městského fyzikátu za rok 1885, Praha 1887, s. 559.

115 Devátá, desátá a jedenáctá výroční zpráva fysikátu o zdravotních poměrech král. hlav. města Prahy za rok 1890, 1891 a 1892, Praha 1896, s. 459.

116 XII.-XV. výroční zpráva fysikátu o zdravotních poměrech král. hl. města Prahy za r. 1893–1896, Praha 1900, s. 277.

117 Administrační zpráva za léta 1908, 1909, 1910, Praha 1915, s. 837.

Tab. 3 Průměrné ceny potravin v Praze v letech 1876–1912

	1876 ¹¹⁸	1885 ¹¹⁹	1901 ¹²⁰	1912 ¹²¹
mouka výrazková	24 kr./kg	20 kr./kg	28 K 84 h/q	37 K 06 h/q
hovězí	62 kr./kg	62 kr./kg	1 K 32 h/kg	1 K 80 h/kg
vepřové s přivažkem	72 kr./kg	63,5 kr./kg	1 K 46 h	1 K 88 h/kg
brambory	1 zl. 74 kr./hktl.	2 zl. 71 kr./hktl.	5 K 15 h/q	11 K 73 h/q
vejce	1 zl. 66 kr./kopa	1 zl. 59 kr./kopa	3 K 48 h/kopa	5 K 34 h/kopa
mléko dobré	17 kr./l	13 kr./l	24 h/l	32 h/l
máslo čerstvé	1 zl. 31,5 kr./kg	1 zl. 4 kr./kg	2 K 29 h/kg	3 K 5 h/kg
chleba žitný	21 kr./kg	14 kr./kg	27 h/kg	32 h/kg
žemle bílá mléčná	1 kr./1ks	1 kr./ks	2 h/ks	74 h/kg
pivo pilsenské	26 kr./l	26 kr./l	46 h/l	56 h/l

Tab. 4 Podíl psů v zájmovém chovu a k pracovnímu využití v letech 1884–1890

	1884 ¹²²	1885 ¹²³	1888 ¹²⁴	1889 ¹²⁵	1890 ¹²⁶
psi v zájmovém chovu (daň 4 zl./rok)	2 476	2 678	2 088	2 674	2 217
psi k pracovnímu využití (daň 2 zl./rok)		518	485		409
psi osvobození od daně			3		
podíl pracovních psů		16,2 %	18,8 %		15,5 %

Tab. 5 Počty odchycených toulavých a bezprizorních psů v Praze v letech 1872–1880

	1872 ¹²⁷	1873 ¹²⁸	1874 ¹²⁹	1875 ¹³⁰	1876 ¹³¹	1877 ¹³²	1878 ¹³³	1879 ¹³⁴	1880 ¹³⁵
odchyceno psů	2 478	2 803	2 161	1 519	956	1 002	960	821	957
vyplaceno psů	796	974	718	509	356	300	290	222	270

118 Statistická příruční knížka za rok 1875, Praha 1877, s. 64–65.

119 Statistická knížka za rok 1885, Praha 1888, s. 114–118, uváděné ceny jsou pro Prahu a Žižkov.

120 Statistická knížka za rok 1901, Praha 1904, s. 138–140.

121 Statistická zpráva za rok 1912, Praha 1915, s. 282–303.

122 Zpráva o zdravotních poměrech král. hlavního města Prahy za léta 1884 a 1885 a činnosti městského fyzikátu za rok 1885, Praha 1887, s. 559.

123 Tamtéž.

124 Sedmá a osmá výroční zpráva městského fysikátu o zdravotních poměrech král. hlav. města Prahy za rok 1888 a 1889, Praha 1891, s. 509.

125 Tamtéž, s. 510.

126 Devátá, desátá a jedenáctá výroční zpráva fysikátu o zdravotních poměrech král. hlav. města Prahy za rok 1890, 1891 a 1892, Praha 1896, s. 459.

127 Statistická příruční knížka za léta 1872 a 1873, Praha 1874, s. 153.

128 Tamtéž.

129 Tamtéž, s. 126.

130 Statistická příruční knížka za rok 1875, Praha 1876, s. 124.

131 Statistická příruční knížka za rok 1876, Praha 1877, s. 127.

132 Statistická příruční knížka za rok 1877, Praha 1878, s. 119.

133 Statistická příruční knížka za rok 1878, Praha 1880, s. 132.

134 Statistická příruční knížka za léta 1879 a 1880, Praha 1881, s. 216.

135 Tamtéž.

Tab. 6 Počty odchycených toulavých a bezprizorních psů v Praze v letech 1885–1910

	1885 ¹³⁶	1890 ¹³⁷	1895 ¹³⁸	1906 ¹³⁹	1910 ¹⁴⁰
odchyceno psů	518	851	1 787	1 032	1 521
vyplaceno psů	198	323	417	66	208

Tab. 7 Počty odchycených toulavých a bezprizorních psů v obcích přiléhajících ku Praze v letech 1887–1895

	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1984	1895
Karlín	5 ¹⁴¹	6 ¹⁴²		7 ¹⁴³	3 ¹⁴⁴				28 ¹⁴⁵
Královské Vinohrady	22 ¹⁴⁶	23 ¹⁴⁷	22 ¹⁴⁸	42 ¹⁴⁹	57 ¹⁵⁰	37 ¹⁵¹			
Žižkov	15 ¹⁵²	17 ¹⁵³	15 ¹⁵⁴	21 ¹⁵⁵	7 ¹⁵⁶	7 ¹⁵⁷	6 ¹⁵⁸	7 ¹⁵⁹	13 ¹⁶⁰
Smíchov	148 ¹⁶¹	150 ¹⁶²	164 ¹⁶³	106 ¹⁶⁴	164 ¹⁶⁵	168 ¹⁶⁶	78 ¹⁶⁷	64 ¹⁶⁸	52 ¹⁶⁹

136 Zpráva o zdravotních poměrech král. hlavního města Prahy za léta 1884 a 1885 a činnosti městského fysikátu za rok 1885, Praha 1887, s. 561

137 Devátá, desátá a jedenáctá výroční zpráva fysikátu o zdravotních poměrech král. hlav. města Prahy za rok 1890, 1891 a 1892, Praha 1896, s. 459.

138 XII–XV. výroční zpráva fysikátu o zdravotních poměrech král. hl. města Prahy za r. 1893–1896, Praha 1900, s. 279.

139 Administrační zpráva za léta 1905, 1906, 1907, Praha 1911, s. 835.

140 Administrační zpráva za léta 1908, 1909, 1910, Praha 1915, s. 837.

141 Administrační zpráva za léta 1887–1889, Praha 1891, s. 167.

142 Tamtéž.

143 Administrační zpráva za rok 1890, Praha 1892, s. 269

144 Administrační zpráva za léta 1891 a 1892, Praha 1894, s. 284.

145 Administrační zpráva za rok 1895, Praha 1897, s. 286.

146 Administrační zpráva za léta 1887–1889, Praha 1891, s. 229

147 Tamtéž.

148 Tamtéž.

149 Administrační zpráva za rok 1890, Praha 1892, s. 305.

150 Administrační zpráva za léta 1891 a 1892, Praha 1894, s. 340.

151 Tamtéž.

152 Administrační zpráva za léta 1887–1889, Praha 1891, s. 273

153 Tamtéž.

154 Tamtéž.

155 Administrační zpráva za rok 1890, Praha 1892, s. 326.

156 Administrační zpráva za léta 1891 a 1892, Praha 1894, s. 367.

157 Tamtéž.

158 Administrační zpráva za léta 1893 a 1894, Praha 1896, s. 435.

159 Tamtéž.

160 Administrační zpráva za rok 1895, Praha 1897, s. 359.

161 Administrační zpráva za léta 1887–1889, Praha 1891, s. 199.

162 Tamtéž.

163 Tamtéž.

164 Administrační zpráva za rok 1890, Praha 1892, s. 286.

165 Administrační zpráva za léta 1891 a 1892, Praha 1894, s. 312.

166 Tamtéž.

167 Administrační zpráva za léta 1893 a 1894, Praha 1896, s. 374.

168 Tamtéž.

169 Administrační zpráva za rok 1895, Praha 1897, s. 306.

Tab. 8 Výskyt vztekliny v Čechách v letech 1891–1908¹⁷⁰

Rok	Vzteklých psů	Pokousáno						Onemocnělo					
		lidí	koní	skotu	ovcí	koz	prasat	lidí	koní	skotu	ovcí	koz	prasat
1891	426	159	0	9	0	0	6	1	0	3	0	0	2
1892	289	71	2	1	0	0	2	3	1	0	0	0	2
1893	245	102	1	7	4	2	2	4	1	0	0	0	1
1894	377	157	0	2	3	4	6	4	0	0	0	0	2
1895	323	137	2	0	0	3	3	0	0	0	0	0	0
1896	480	173	1	5	0	1	9	4	1	1	0	0	1
1897	539	146	2	9	0	2	10	3	0	8	0	0	5
1898	463	157	0	3	13	6	1	3	0	0	11	0	0
1899	659	244	0	2	1	4	9	5	0	1	0	3	3
1900	335	149	0	37	0	8	5	4	0	6	0	1	3
1908	871	314	11	20	1	4	6	4	0	5	0	0	2

¹⁷⁰ Údaje pro léta 1891–1900 jsou čerpány z: KAŠPÁREK, Theodor, O rozšíření a způsobu přenášení lyssy, Zvěrolékařský obzor, 1906, 4, 11, s. 155. Údaje pro rok 1908 jsou čerpány z: Zpráva zvěrolékařská za rok 1908. Zvěrolékařský obzor, 1910, 8, 7, s. 104.

Prameny a literatura

Prameny

Archiv hl. m. Prahy

- fond NAD 5/1 Spolkový katastr

Archiv hl. m. Prahy

- fond NAD 1243 Schäferová Marie

Muzeum hl. m. Prahy, spisovna odd. historických sbírek

Tištěné prameny

An Act to repeal the Duties of Assed Taxes on Dogs, and to impose in lieu thereof a Duty of Excise, vydaný 29. 3. 1867, dostupné online: <<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Vict/30-31/5/enacted>> [29. 5. 2025].

Adressář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí Bubenče, Holešovic-Buben, Karlína, Smíchova, Kr. Vinohradů a Žižkova, Praha: Nákladem důchodův obce pražské 1884.

Adressář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí Bubenče, Karlína, Smíchova, Král. Vinohrad, Vršovic a Žižkova, Praha: Nákladem důchodův obce pražské 1891.

Adressář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí Bubenče, Karlína, Smíchova, Král. Vinohrad, Vršovic a Žižkova, Praha: Nákladem důchodův obce pražské 1896.

Adressář královského hlavního města Prahy a obcí sousedních Břevnova, Bubenče, Dejvic, Karlína, Kobylis, Košíř, Nuslí, Podolí-Dvorců, Radlic, Smíchova, Strašnic, Troje-Podhoří, Král. Vinohradů, Vršovic, Vysočan a Žižkova, Praha: Nákladem obce pražské 1907.

Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za léta 1885 a 1886, Praha: Statistická kommise král. hlavního města Prahy 1890.

Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za léta 1887–1889, Praha: Statistická kommise král. hlavního města Prahy 1891.

Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za rok 1890, Praha: Statistická kommise král. hlavního města Prahy 1892.

Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za léta 1891 a 1892, Praha: Statistická kommise král. hlavního města Prahy 1894.

Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za léta 1893 a 1894, Praha: Statistická kommise král. hlavního města Prahy 1896.

Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za rok 1895, Praha: Statistická kommise král. hlavního města Prahy 1897.

Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za léta 1900 a 1901. Část první: Praha, Praha: Statistická kommise král. hlavního města Prahy 1904.

Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy za léta 1905, 1906, 1907, Praha: Nákladem důchodův obce královského hlavního města Prahy 1911.

Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy za léta 1908, 1909, 1910, Praha: Nákladem důchodův obce královského hlavního města Prahy 1915.

Český zvěrolékař, ročníky 1891–1913.

Čtyřicet psů postříleno, Národní listy, 1908, 48, č. 104, s. 3.

Daň ze psů, Pražský denník, 1874, 9, č. 106, s. 2.

Devátá, desátá a jedenáctá výroční zpráva fysikátu o zdravotních poměrech král. hlav. města Prahy za rok 1890, 1891 a 1892, Praha: Nákladem důchodův královského hlavního města Prahy 1896.

HERMAN, František, Poznámky k novým pravidlům o vybírání daně ze psů, Věstník obecní král. hlav. města Prahy, 21, 7, s. 152–155.

Inzerát nabízející bernardýny, Národní listy, 1898, 38, č. 44, s. 18.

Inzerát nabízející mladé ruské chrty a anglické bulteriéry, Národní listy, 1898, 38, č. 93, s. 15.

Inzerát zvěrolékaře Kocha, Národní listy, 1897, 37, č. 292, s. 6.

Inzerát zvěrolékaře Kocha, Národní listy, 1897, 37, č. 304, s. 6.

Inzerát zvěrolékaře Kocha, Národní listy, 1898, 38, č. 93, s. 15.

KAŠPÁREK, Theodor, O rozšíření a způsobu přenášení lyssy, Zvěrolékařský obzor, 1906, 4, č. 11, s. 153–157.

KOPECKÝ, V., Pes, léčení jeho a cvik (dressura), Praha: Alois Hynek [cca 1880–1883].

Léky při důležitých nemocech psů, Zvěrolékařský obzor, 1909, č. 7, 1–3, 6, s. 9–10, 23–24, 34–35, 94–95.

Obce právo a moc. Ku potřebě starostů obecních, členů úřadů samosprávných, hospodářských, lesnických aj. v království Českém. Sest. Filip Knopf, Praha: I. L. Kober 1894.

Operovaný kocour, Národní listy, 1894, 34, odpolední vydání k č. 287, s. 2.

Počet psů, Pražský denník, 1875, 10, č. 94, s. 2.

Pozvání k řádné valné hromadě Spolku k ochraně zvířat pro král. České ve středu dne 14. května 1913, Praha 1913.

Sedmá a osmá výroční zpráva městského fysikátu o zdravotních poměrech král. hlav. města Prahy za rok 1888 a 1889, Praha: Nákladem důchodův královského hlavního města Prahy 1891.

Statistická příruční knížka královského hlavního města Prahy za léta 1872 a 1873, Praha: Statistická kommisie král. hlavního města Prahy 1874.

Statistická příruční knížka královského hlavního města Prahy za rok 1874, Praha: Statistická kommisie král. hlavního města Prahy 1875.

Statistická příruční knížka královského hlavního města Prahy za rok 1875, Praha: Statistická kommisie král. hlavního města Prahy 1876.

Statistická příruční knížka královského hlavního města Prahy za rok 1876, Praha: Statistická kommisie král. hlavního města Prahy 1877.

Statistická příruční knížka královského hlavního města Prahy za rok 1877, Praha: Statistická kommisie král. hlavního města Prahy 1878.

Statistická příruční knížka královského hlavního města Prahy za rok 1878, Praha: Statistická kommisie král. hlavního města Prahy 1880.

Statistická příruční knížka královského hlavního města Prahy za léta 1879 a 1880, Praha: Statistická kommisie král. hlavního města Prahy 1881.

Statistická knížka královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou kommisí obcí Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za rok 1885, Praha: Statistická kommisie král. hlavního města Prahy 1888.

Statistická knížka královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou kommisí obcí Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za rok 1901, Praha: Statistická kommisie král. hlavního města Prahy 1904.

Statistická zpráva královského hlavního města Prahy a spojených obcí Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů, Vršovic a Žižkova za rok 1912 s částečným zřetelem k ostatním obcím příští Velké Prahy, Praha: Nákladem důchodův obce královského hlavního města Prahy 1915.

Statistická zpráva hlavního města Prahy, spojených obcí Karlína, Smíchova, Vinohrad, Vršovic a Žižkova a 16 sousedních obcí Velké Prahy za léta 1915–1918. Díl I., Praha: Nákladem hlavního města Prahy 1921.

Reklama na Fattigrový masité psí suchary, Národní listy, 36, č. 301, s. 5.

Věstník obecní král. hl. m. Prahy, ročníky 1902, 1903, 1905, 1906, 1911, 1912, 1913, 1915, 1916, 1919.

Vysoká c. k. ministerská, místodržitelská a policejní nařízení, co zákonitě předpisy proti týrání zvířat. Praha: Spolek ku ochraně zvířat pro království České cca 1896.

Wiener Zeitung, 1869, 40.

Zákonník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené. Rok 1880, Vídeň: Císařsko-královská tiskárna dvorní a státní 1880.

Zákonník zemský království Českého. Ročník 1873, Praha: Místodržitelská knihtiskárna 1873.

Zákonník zemský království Českého. Ročník 1908, Praha: Místodržitelská knihtiskárna 1909.

Zákonník zemský království Českého. Ročník 1884, Praha: Místodržitelská knihtiskárna 1884.

Zákonník zemský království Českého. Ročník 1902, Praha: Místodržitelská knihtiskárna 1902.

Zpráva o zdravotních poměrech král. hlavního města Prahy za léta 1884 a 1885 a činnosti městského fyzikátu za rok 1885, Nákladem důchodův královského hlavního města Prahy 1887.

Zpráva zvěrolékařská za rok 1908, Zvěrolékařský obzor, 1910, 8, č. 7, s. 101–106.

Zvěrolékařský obzor, ročníky 1903–1914.

XII.–XV. výroční zpráva fysikátu o zdravotních poměrech král. hl. města Prahy za r. 1893–1896, Praha: Nákladem důchodův královského hlavního města Prahy 1900.

Publikované vzpomínky

COUFALÍK, Vojtěch, Moji čtyřnozí pacienti. Příběhy z veterinární praxe, Olomouc: Agriprint 2016.

HERRIOT, James, Zvěrolékař a psí historky, Praha: Svoboda 1995.

STRETTIOVÁ, Marie, O starých časech a dobrých lidech, Praha: Topičova edice 1940.

SVOBODA, Miroslav, Veterinární medicína po kapkách aneb Příběhy ze života veterináře a vysokoškolského učitele, Brno: B–V–M 2013.

Literatura

ALMEROTH–WILLIAMS, Thomas, City of Beasts. How animals shaped Georgian London, Manchester: Manchester University Press 2019.

Archivum Trebonense, 2020, č. 15. Bestia. Zvíře v historickém kontextu.

CUKROVÁ, Hana, Psi a psí známky v Českých Budějovicích v 19. a první třetině 20. století, Archivum Trebonense, 2020, č. 15. Bestia. Zvíře v historickém kontextu, s. 236–269.

DUBSKÁ, Iva – DUBSKÝ, Rudolf, České a moravské psí známky 19. století, Sběratelské zprávy, 1987, 54, s. 110–117.

FEJTOVÁ, Olga – MAŘÍKOVÁ, Martina – PEŠEK, Jiří, Zvířata ve městě, Documenta Pragensia XLII, Praha: Archiv hlavního města Prahy 2023.

KOMÁREK, Stanislav, Ochlučení bližní, Praha: Academia 2011.

LENDEROVÁ, Milena (ed.), Zvířata a jejich lidé, Praha: Karolinum 2023.

LENDEROVÁ, Milena, Jsme zvířata? Jsme lepší než zvířata? Krátký úvod do animal history, in: LENDEROVÁ, Milena (ed.), Zvířata a jejich lidé, Praha: Karolinum 2023, s. 13–50.

LOUBAL, František, Sto let veterinární služby hlavního města Prahy, Praha: Městské veterinární zařízení Národního výboru hlavního města Prahy ve Státním zemědělském nakladatelství 1968.

- LUTOVSKÁ, Pavla, Psi, pejskaři a zavedení daně psovské v druhé polovině 19. století v Praze, *Paginae Historiae* 2019, č. 27, s. 312–324.
- MACKOVÁ, Marie, Zvířata v poplatkovém a daňovém systému habsburské monarchie 19. století, aneb jak v Liberci nezaplatnili kočky, in: LENDEROVÁ, Milena (ed.), *Zvířata a jejich lidé*, Praha: Karolinum 2023, s. 384–388.
- ŠUSTOVÁ, Magdaléna, Pražská vychovatelna v Libni ve světle výročních, administračních a statistických zpráv, *Pražský sborník historický*, 2022, 50, s. 81–123.

Oskar Čermák (1885–1950): Manažer prvorepublikových státních lesů a statků

Oskar Čermák (1885–1950): Manager of the First Republic's state forests and estates

Michal Hrib

Abstrakt: Studie se zaměřuje na životní dráhu Dr. Ing. Oskara Čermáka, dlouholetého náměstka generálního ředitele velkého podniku Československé státní lesy a statky. Na základě archivních fondů, memoárů a odborných článků popisuje jeho profesní rozvoj, přínos k modernizaci podniku včetně větších organizačních a hospodářských proměn v letech 1923–1940. Práce přináší nové poznatky k dějinám řízení státních podniků meziválečného období.

Abstract: This study focuses on the career of Dr. Ing. Oskar Čermák, long-time deputy of the general director of Czechoslovak State Forests and Estates, a large state-owned enterprise. Based on archival funds, memoirs, and scholarly articles, the author describes Čermák's professional development and contribution to the company's modernisation, including major organisational and economic changes in 1923–1940. This work brings new insights into the history of management of state enterprises during the interwar period.

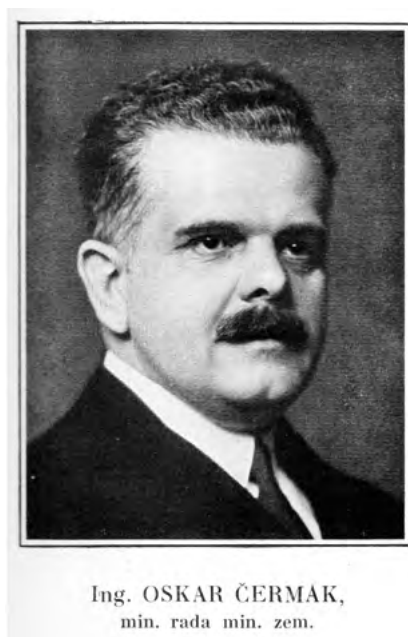
Klíčová slova: České země, Oskar Čermák, státní lesy a statky, první republika, lesnictví, zemědělství, management, podniková reforma, cukrovarnictví

Keywords: Czech Lands, Oskar Čermák, State Forests and Estates, First Republic, forestry, agriculture, management, corporate reform, sugar production

Úvod

Historie lesů ve vlastnictví státu po vzniku Československé republiky v roce 1918 stojí na okraji badatelského zájmu historiků. Nelze se ani příliš podívat tomu, že jména vrcholových manažerů podniku Československé státní lesy a statky (ČSSLS, též jako SLS) nejsou dnes v povědomí nejenom laické, ale ani odborné veřejnosti. Osudy v pořadí prvního generálního ředitele Ing. Josefa Opletala jsou zachyceny v třídílné autobiografii nazvané *Moje paměti*, již autor vydal vlastním nákladem v několika exemplářích začátkem padesátých let minulého století a reedice těchto pozoruhodných memoárů spatřila světlo světa teprve v roce 2005.¹ Druhým generálním ředitelem byl Dr. Ing. Karel Šiman, jenž díky své vlastní rozsáhlé publikační činnosti a setrvání ve funkci až do roku 1939 není osobou, která by českému lesnictví byla neznámá. V monografii vydané v roce 2015 s názvem *Tři lesní inženýři* se Šimanovi zevrubně věnoval historik Gustav Novotný. Nicméně osobnost „druhého muže“ v manažerském tandemu vedení Československých lesů a statků Dr. Ing. Oskara Čermáka zůstala

1 OPLETAL, Josef, *Moje paměti*, 2., upr. a dopl. vyd., Brno 2005.

Obr. 1 Oskar Čermák. Zdroj: SEKANINA, František, Album representantů všech oborů veřejného života československého, Praha 1927, s. 175.

stranou jakéhokoliv vědeckého zájmu a zkoumání, a to i přesto, že ve funkci náměstka generálního ředitele nepřetržitě působil od roku 1923 až do roku 1940. I když v jeho kompetenci byla především zemědělská výroba a správa zemědělského majetku, díky své pozici ovlivňoval chod celého státního podniku, a to včetně lesního hospodaření, prodeje dříví i pilařských provozů. Historických pramenů k této osobě je skutečně poskromnu. V roce 1927 je jeho jméno i s několika stručnými životopisnými údaji uvedeno v knižní publikaci s názvem Album representantů všech oborů veřejného života československého.² K jeho padesátinám se v deníku Československý zemědělec objevil článek z pera K. Šimana, který tak svému o tři roky mladšímu kolegovi oplatil jeho žurnalistický počín k oslavě životního jubilea.^{3, 4} K získání dalších informací o osudech tohoto muže bylo nutno pátrat v archivních fondech Archivu Vysoké školy zemědělské (dnes Mendelova univerzita) v Brně a Národního archivu. V neposlední řadě pomohly také zmínky a osobní vzpomínky z Paměti národa.⁵

Tato studie navazuje na dosavadní výzkum historie státních lesů a statků a s použitím biografické metody jako základní metodologie výzkumu doplňuje profil dosud

2 SEKANINA, František, Album representantů všech oborů veřejného života československého, Praha 1927, s. 175.

3 Československý zemědělec, 1935, 17, 28, s. 219–220.

4 Československý zemědělec, 1932, 4, 8, s. 117–118.

5 Mons. doc. Ing. Mgr. Aleš Opatrný, Th.D. – vnuk Oskara Čermáka, syn jeho nejmladší dcery Heleny, dostupné online: <<https://www.pametnaroda.cz/cs/opatrný-ales-1944?clipId=272033#recording>> [1. 9. 2025].

opomíjeného manažera Oskara Čermáka. Cílem je přiblížit jeho životní dráhu, profesní postup a hlavní pracovní výsledky s důrazem na jeho význam pro rozvoj státního podniku a jeho hospodářské agendy. Cílem příspěvku je doplnit profil tohoto správce na základě dosud málo využívaných pramenů a také kriticky zhodnotit jeho roli ve stabilizaci a modernizaci podniku.

Osobní život a profesní dráha

Narodil se 13. července 1885 na jižní Moravě v Hrušovanech nad Jevišovkou do rodiny Ing. Jaroslava Čermáka, železničního úředníka c. a k. společnosti státních drah, a jeho ženy Jany, rozené Fiegerové. Na rodné Moravě však příliš dlouho nepobyl, protože se jeho otec stal v roce 1889 šéfem udržování trati u této společnosti se sídlem přímo ve Vídni. Rodina se tam záhy přestěhovala a Oskar Čermák po vychození obecné školy pokračoval ve studiu na německém klasickém gymnáziu císařovny Alžběty v pátém vídeňském obvodu, které v roce 1904 zakončil maturitní zkouškou. Ve Vídni také pokračoval ve studiu na Vysoké škole zemědělské (k. k. Hochschule für Bodenkultur), kde postupně složil dne 10. listopadu 1905 první státní zkoušku, dne 17. července 1906 druhou a studia úspěšně zakončil třetí státní zkouškou 15. července 1907.⁶

Ještě v srpnu roku 1907 na doporučení dvorního rady Pohla,⁷ svého někdejšího profesora pro správu a účetnictví na vídeňské Vysoké škole zemědělské,⁸ nastoupil jako hospodářský asistent na velkostatek Františka Ringhofferů v Kamenici u Stránčic v Čechách a v této službě setrval až do 30. června 1908. V období od července do září roku 1908 podnikl studijní cestu po územích rakousko-uherského mocnářství, kde navštívil některé významné zemědělské statky a hospodářské instituce a podíval se také do Německa a do Švýcarska. Od října 1908 do 30. září 1909 sloužil jako jedno-roční dobrovolník u vozatajského pluku č. 1 ve Vídni v c. a k. armádě.

Správce velkostatku Františka Ringhofferů v Kamenici

Po ukončení vojenské služby se v říjnu 1909 vrátil znovu na velkostatek do Kamenice u Stránčic ve středních Čechách k Františkovi Ringhofferovi jako tzv. obstaravatel a hospodářský správce, posléze zde působil jako vrchní hospodářský správce. Od září 1911 mu byla svěřena prokura a v roce 1913 po odchodu tamějšího dlouholetého ředitele Josefa Wunsche do výslužby byl jmenován ředitelem velkostatku a k tomu patřících průmyslových závodů. V této funkci pracoval až do konce září 1923. V době svého působení u Ringhofferů se v roce 1910 oženil s manželkou Markétou, rozenou Jarošovou (* 19. srpna 1887 v Želešicích u Brna).⁹ Postupně se jim narodily tři dcery:

6 Archiv Mendelovy univerzity v Brně, fond: A1 Rektorát I, sign. C 40, kart. 88, inv. č. 376, Čermák Oskar.

7 Johann Pohl (1842–1913), zemědělský odborník a vysokoškolský pedagog, v letech 1895–1907 byl řádným profesorem zemědělské ekonomiky na Vysoké škole zemědělské ve Vídni.

8 Československý zemědělec, 1935, 17, 28, s. 219–220.

9 Národní archiv (dále jen NA), fond: Policejní ředitelství Praha II (dále jen PŘ II-EO) – evidence obyvatelstva – Čermák Oskar *1885.

Markétu (* 1912), Janu (* 1914) a Helenu (* 1917). Rodinu však postihlo také neštěstí v podobě úmrtí nejstaršího dítěte, syna Oskara, který ve věku tří let zemřel údajně na zánět slepého střeva.¹⁰ Ani jako ředitel a správce velkostatku se však Čermák nevyhnul účasti ve světovém válečném konfliktu, protože v letech 1914–1917 musel do c. a k. armády narukovat jako důstojník na východní frontu. V roce 1917 byl však ze služby vyreklamován, aby jako odborník na zemědělské hospodaření opět na Ringhofferově velkostatku pomáhal zajistit zemědělskou produkci nezbytnou k zásobování zázemí i frontových bojišť.

Přijetí do státní služby na ministerstvu zemědělství

Po rezignaci Josefa Opletala na pozici generálního ředitele podniku Československé státní lesy a statky v roce 1923 v důsledku jeho trvajících neshod a nesouladu se záměry i jednáním ministra zemědělství Milana Hodži¹¹ došlo i ke změnám na nejvyšších vedoucích postech. Krátce a pouze přechodně stál v čele státních lesů Ing. Ivan Arh. V roce 1923 byl do funkce generálního ředitele jmenován Dr. Ing. Karel Šiman. Z archivních pramenů je možné nepřímo dovodit, že za příchodem Oskara Čermáka na ministerstvo zemědělství a do služeb státních lesů a statků stojí iniciativa ministra zemědělství Milana Hodži.¹² Nelze věrohodně doložit, jakým způsobem probíhal výběr a vlastní hledání vhodné osoby. V té době nebylo obvyklé povinné vypisování výběrových řízení, ale i tak se nabízelo, že vhodná osoba bude vyhledána z okruhu vysokých státních úředníků. Nicméně odehrálo se něco jiného. Na návrh ministra zemědělství byl do státní služby povolán odborník ze soukromé sféry zběhlý v řízení zemědělských podniků s praktickými a manažerskými schopnostmi. Z dokumentů je zřejmé, že Čermákův příchod byl zjevně projednán přímo s ministrem Hodžou anebo jeho prostřednictvím byly s Čermákem předjednány podmínky pro přestup do státní služby. To se týkalo zejména základního nastavení finančního zajištění funkce náměstka ředitele státních lesů a statků.

V návrhu pro jeho platové zařazení bylo přímo uvedeno: „*Inž. Oskar Čermák řadu let vede jako řídící úředník rozsáhlé polní hospodářství a průmyslové závody fy. Fr. Ringhofer s takovým zdarem, že je přivedl k plnému rozkvětu a požívá všeobecné pověsti energického, věci znalého a zkušeného odborníka.*“¹³ Čermák sdělil, že jeho příjmy u firmy Ringhoffer obnášely 23 000 korun základního služného, firma za něj platila roční životní pojištění 4 700 korun, poskytovala jemu a jeho rodině prostorný byt, palivo, světlo a deputát, prémii 2 % z čistého zisku hospodářských a průmyslových závodů (dle jeho vlastního odhadu to bývalo tak kolem 34 000 korun ročně) a dále za něj firma platila daň z příjmů a tantiém. Společnost Fr. Ringhoffer mu také od

10 E-mailové sdělení autorovi od Martina Opatrného, vnuka Oskara Čermáka, ze dne 23. 10. 2025.

11 Prof. PhDr. Milan Hodža (1878–1944), slovenský politik, představitel slovenského národního hnutí, několikanásobný ministr ve vládách Československé republiky, předseda vlády v letech 1935–1938. Ministrem zemědělství byl dvakrát v období let 1922–1926 a 1932–1935.

12 NA, fond: Předsednictvo (prezidium) ministerské rady (dále jen PMR), kart. 1275, č. j. 26 966/40 (sign. 37), Ing. Oskar Čermák, sv. 37 pro roky 1923 a 1924.

13 Tamtéž.

roku 1907 poskytovala pojištění ve výši 18 000 korun u penzijního ústavu vlastních firem a Ringhofferových závodů na Smíchově. V návrhu je odůvodněn postup pro stanovení vyšších požitků přiznaných současně se vstupem do státní služby, které by mu měly aspoň částečně kompenzovat finanční ztrátu způsobenou přechodem z vyššího standardu poskytovaného za práci v soukromém sektoru do státní služby. Výslovně je v návrhu uvedeno, že úhrada pro takové požitky i osobní přírůstek má být nalezena ve služebních požitcích uvolněných odchodem generálního ředitele Josefa Opletala a v ostatních úsporách mzdových prostředků. Lze se domnívat, že ministr Hodža byl s takovým řešením přímo ztotožněn, protože pod tento návrh připojil dne 23. července 1923 svůj vlastnoruční podpis, aby návrh mohl být projednán na schůzi ministerské rady (tzn. vlády) a posléze také potvrzen jmenováním do služby prezidentem republiky.

Přes jisté výhrady ze strany ministerstva financí ke zvolenému postupu si ministerstvo zemědělství nakonec vedlo poměrně úspěšně, protože na zasedání ministerské rady bylo schváleno, že po rozhodnutí prezidenta republiky dojde k přijetí Oskara Čermáka do státní služby. Ten bude ustanoven smluvním odborným úředníkem ministerstva zemědělství s titulem náměstek generálního ředitele státních lesů a statků a se služným, které sestávalo v jeho případě – ženatý úředník se třemi dětmi, zařazený do I. stupně platového a V. třídy hodnostní – z ročního služného čítajícího 21 180 korun, místního ročního přírůstku ve výši 6 060 korun, dočasného jednotného drahotního příplatku ročního ve výši 9 542 korun a 40 haléřů a dočasného drahotního přírůstku na tři děti ve výši 4 500 korun, tedy celkově ročně 41 282 korun a 40 haléřů. Navíc mu byl usnesením vlády přiznán osobní, do penze nezapočítatelný roční příspěvek ve výši 10 000 korun. Původně v návrhu bylo navrženo částka 20 000 korun, ale vláda se dohodla na polovičním snížení tohoto navrženého osobního příplatku.

Součástí ujednání bylo také přiznání nároku na roční dovolenou v délce pěti týdnů, která měla být nepřetržitá, a dále přiznání renumerace cestovních výloh pro V. hodnostní třídu státních úředníků. Dále bylo ve smlouvě ujednáno, že ze služebního poměru je možná jednoroční výpověď, která může být dána buď k 1., anebo 15. dni v měsíci. Propuštění ze služby bez výpovědi by mohlo nastat pouze v případě nálezů disciplinární komise na základě řádného řízení. Rozvázání služebního poměru by mohlo nastat pouze v případě prokázané neschopnosti plnit služební povinnosti či v případě okolností podle §§ 1–4 služební pragmatiky vylučující ze způsobilosti k přijetí do státního úřadu.

Záměr jmenovat Oskara Čermáka náměstkem generálního ředitele státních lesů a statků se některým oponentům nepodařilo zmařit ani tím, že vyvíjeli tlak na Kancelář prezidenta republiky. Argumentovali tvrzením, že ministerstvo zemědělství má přeci dostatek svých odborníků, kteří by mohli funkci náměstka generálního ředitele úspěšně vykonávat také, aniž by bylo nutno do služebního poměru přijímat odborníka, který dosud ve státní službě nebyl. Prezidentská kancelář se dopisem s touto argumentací obrátila na vládu i s tím, že se k audienci u prezidenta republiky chystala deputace odpůrců postupu ministra zemědělství v této záležitosti.¹⁴

14 NA, fond: PMR, karton 1275, č. j. 26 966/40 (sign. 37) Ing. Oskar Čermák, sv. 37 pro roky 1923 a 1924, Dopis KPR ze dne 31. 8. 1923, č. p. 1159/23.

Ministr zemědělství však důsledně trval na svém původním záměru. Ani z archivních, ani jakýchkoliv memoárových pramenů nelze dovodit, že by se Oskar Čermák nějak blíže znal, či přímo osobně přátelil s ministrem Hodžou anebo proponentem na pozici generálního ředitele státních lesů a statků Karlem Šimánem. Nicméně pozdější události jednoznačně dokládají, že spolupráce obou vrcholných manažerů Karla Šimana a Oskara Čermáka probíhala korektně. Společně vytvořili úspěšný manažerský tandem ve vedení státních lesů a statků, který nepřetržitě trval 16 let a vydržel až do Šimanova penzionování v roce 1939. Jisté je také to, že se ministroví Hodžovi podařilo do vedení státních lesů a statků prosadit člověka, který rozhodně nepatřil k okruhu jeho oponentů, jako byl předchozí ředitel Josef Opletal. Navíc se lze domnívat, že záměr přijmout do státní služby člověka, který podrobně znal podnikatelské a provozní prostředí zemědělských velkostatků, se posléze ukázalo jako velmi šťastné. Podnik státní lesy totiž také zemědělsky hospodařil na četných postátněných dvorech, provozoval zemědělskou výrobu jako např. cukrovary a také lze z pozdější doby zaznamenat, že Oskar Čermák byl v této problematice každopádně odborně na výši a stal se respektovanou osobností s přirozenou autoritou.

V období od 10. října 1923 do 30. března 1924 byl Oskar Čermák zařazen ve služebním poměru jako smluvní úředník ministerstva zemědělství s titulem náměstka generálního ředitele státních lesů a statků. Od 31. března 1924 se stal definitivním pragmatikálním úředníkem ministerstva zemědělství. S účinností od 19. dubna 1929 byl dekretem naposledy povýšen do služebního místa v 1. platové stupnici přiznaným ročním platem 54 000 korun jako náměstek generálního ředitele státních lesů a statků, který řídí celou hospodářskou agendu.¹⁵ Toto řízení o povýšení bylo spojené s platovým povýšením generálního ředitele Karla Šimana, přičemž je zajímavé, že oba tito úředníci byli při povyšování zařazeni vždy do stejné platové třídy se stejným služným základem.

Výměrem zemské politické správy¹⁶ bylo Čermákovi potvrzeno, že absolvování jeho studií a složení tří státních zkoušek před vznikem republiky v roce 1918 je možné pokládat za rovnocenné absolvování studií a složení dvou státních zkoušek na některé z tuzemských vysokých škol zemědělských a že se zřetelem k tomu mu též přísluší právo užívat stavovské označení „inženýr“ v republice Československé.

Náměstkem generálního ředitele státních lesů a statků

Když Oskar Čermák nastoupil v roce 1923 do služebního poměru na ministerstvo zemědělství jako náměstek generálního ředitele státních lesů a statků, byly již základy pro organizační zajištění tohoto subjektu položeny, když zákonem číslo 354 Sb. z. a n. ze dne 12. srpna 1921 zrušilo ministerstvo zemědělství nucenou správu bývalých císařských statků a od října pověřilo jejich správou Ředitelství státních lesů a statků v Praze. V prosinci 1922 byl přijat zákon číslo 404/1922 Sb. z. a n., o úpravě hospodaření ve státních závodech, ústavech a zařízeních, jež převahou nemají plnit úkoly správní,

15 NA, fond: PMR, kart. 1243, č. j. 6384/29 (sign. 37), Ing. Oskar Čermák.

16 Jednalo se o výměr ze dne 28. 2. 1922, číslo 10A29574745, který je zmíněn v NA, fond: PMR, kart. 1275, č. j. 26 966/40 (sign. 37), Ing. Oskar Čermák, spis pro roky 1923 a 1924.

a v roce 1924 bylo vydáno vládní nařízení číslo 206/1924 Sb. z. a n., které kompetenčně upravilo pravidla pro nakládání a hospodaření státních podniků. Rozšiřování pozemkového vlastnictví v důsledku pozemkové reformy vedlo k restrukturalizaci podniku, k vytvoření několika regionálních ředitelství podřízených posléze Ústřednímu ředitelství státních lesů a statků, které tvořilo V. sekci ministerstva zemědělství. Celý komplex pak tvořil podnik Československé státní lesy a statky a původní pražské ředitelství se stalo jednou ze strukturálních složek. Ing. Čermák společně s Dr. Šimanem v průběhu jejich působení v tomto podniku jeho fungování stabilizovali a rozvinuli prostřednictvím několika dalších organizačně významných reforem.

V roce 1938 již SLS spravovaly státní majetek o celkové rozloze 1 156 211 ha, z čehož výměra 400 427 ha připadla na Čechy a Moravu, 378 168 ha bylo na Slovensku a 377 616 ha na Podkarpatské Rusi. Kromě tohoto podniku SLS spravoval 32 821 ha komposesorátní¹⁷ půdy v Oravském Podzámku. Zvláštními útvary s kompetencí ředitelství SLS byly školní lesní statky vysokých škol v Praze a v Brně – Kostelec nad Černými lesy (4 538 ha) a školní lesní statek „Masarykův Les“ v Adamově (7 919 ha), přičemž jejich správu vykonávaly správní výbory složené především z profesorů obou škol.¹⁸

Výše uvedeným ředitelstvím SLS bylo podřízeno 209 správních jednotek (místních správ), a to:

- 159 správ státních lesů a statků,
- 32 správ státních statků, rybníků, pivovarů, cukrovarů a mlékárny,
- 18 správ státních pil, skladů na dříví, lesních drah, lomů a semenářského závodu.

Místní správy byly rozděleny na 630 provozních jednotek, a to:

- 537 polesí,
- 40 pil, skladů na dříví, lesních drah a pomocných dílen,
- 53 správ dvorů a rolnických průmyslových závodů.

Provozní jednotky se členily na 1 939 pracovních jednotek, a to:

- 1 664 lesních ochranných okresů (hájemství),
- 121 dvorů v režii,
- 66 dvorů propachtovaných,
- 88 pil a menších skladů na dříví.

Mimo to byla v roce 1935 zřízena Lesní taxační kancelář SLS v Brandýse nad Labem, která podléhala přímo Ústřednímu ředitelství SLS a těžiště její práce spočívalo ve zpracovávání lesních hospodářských plánů. V Praze-Bubenci sídlil semenářský závod státních lesů.

17 Komposesorát (z lat. compossessor – spoluvlastník) označuje společenství více osob, které společně vlastní a spravují určitý majetek, nejčastěji lesy nebo půdu. Komposesorátní tedy znamená „společně vlastněný více osobami“.

18 Československé státní lesy a statky, 1938, s. 7–9.

V roce 1938 bylo úhrnem pro celý podnik SLS systemizováno 4 871 služebních míst. Z toho pro Ústřední ředitelství celkem 79 včetně míst pomocných kancelářských zaměstnanců, podúředníků a zřízenců a 4 792 služebních míst pro ředitelství a místní správy.¹⁹

Pro orientační představu o ročním etátu dříví v SLS se toto jeho množství ročně pohybovalo kolem 3 500 000 m³, z čehož přibližně 60 % připadalo na užitkové dříví a 40 % na dříví palivové.

SLS měly také tzv. lesní průmyslové závody – pily, které tvořily nezbytný doplněk tehdejšího režijního hospodaření. Celkem se jednalo o 72 pil (162 rámů), z čehož 42 (118 rámů) mělo parní anebo elektrický pohon, 30 (44 rámů) bylo s pohonem vodním a zpracovalo ročně 400–500 tisíc m³ kulatiny. Doprava dříví z lesa do různých odbytišť probíhala pomocí různých dopravních prostředků a technologií po suchu (lesní dráhy 800 km, silnice a cesty 14 500 km, smyky aj.) a také po vodních tocích (300 km) voroplavbou nebo volnou plavbou. Po této stránce provedl SLS rozsáhlé stavby zejména v dosud odlehlých a nepřístupných lesích na Slovensku a na Podkarpatské Rusi na podkladě soustavného investičního plánu.

Z dnešního pohledu je také zajímavý přístup vedení podniku SLS, kdy s odkazem na odbytovou a cenovou krizi v obchodu s dřívím na počátku třicátých let vytvořil novou prodejní organizaci, která měla pro SLS zajistit výhodné obchodování s dřívím. V roce 1932 byla s 51 % podílem ze strany SLS a privátních obchodníků bratří Körnerů založena smíšená forma akciové společnosti – Československá ústřední prodejna dříví v Praze (ČUPOD), jež měla jednatelsky obstarávat prodej dříví, dřevařských výrobků ze státních lesů a pil jak na trhu domácím, tak do zahraničí. Při zakládání společnosti se rozproudila bouřlivá diskuse o vhodnosti využití takového obchodního modelu. Do diskuse se zapojil Josef Opletal s tvrdou kritikou návrhů a záměrů vedení SLS, nicméně i po těchto diskusích nakonec společnost založena byla a omezeněji fungovala ještě v období protektorátu. Akciová společnost byla zrušena a dána do likvidace usnesením valné hromady dne 11. 1. 1940. Náměstek Ing. Čermák po celou dobu existence této společnosti působil ve funkci předsedy dozorčí rady.

Pro úplnost je ještě třeba uvést, že druhým hlavním odvětvím podniku SLS bylo hospodářství polní, rybníční a přičleněné průmyslové závody zemědělské. Polní hospodářství se provozovalo na výměře 46 481 ha zemědělských pozemků (z toho bylo 38 566 ha polí), přičemž ve vlastní režii se hospodařilo na 24 239 ha, ve velkopachtu na 17 021 ha a v malopachtu na 5 221 ha. Tato celková výměra je dána součtem 187 dvorů. 121 dvorů byl spravováno ve vlastní režii a 66 dvorů bylo propachtováno. Co se týká zaměstnanců (a to včetně propachtované půdy) – u SLS bylo zaměstnáno 188 úředníků a 7 565 stálých zemědělských dělníků.

Rybníční hospodářství bylo soustředěno především do jižních Čech a spravovalo 843 rybníků o celkové výměře 12 812 ha. Již tehdy se toto hospodářství zaměřilo na produkci „třeboňského kapra“, kterážto značka byla vládním nařízením ze dne 13. března 1936 číslo 54 Sb. z. a n. právně chráněna.

19 Ústřední ředitelství SLS bylo od roku 1938 součástí VIII. odboru ministerstva zemědělství.

Zemědělské průmyslové závody doplňovaly polní hospodářství, protože se v nich zpracovávala značná část vlastních surovin a zužitkovaly se krmné a hnojivé odpady. Byly to: dva cukrovary (Zvoleněves a Smiřice), sedm pivovarů (největší z nich byl benešovský), tři mlýny, šest lihovarů, dvě mlékárny, dvě sýrárny, jedna olejna, jedna rafinerie lihu, jedna sušárna na brambory.

Samostatnou zmínku zasluhuje provoz myslivosti ve státních honitbách, z nichž mnohé sloužily reprezentačním účelům. Značná část honiteb byla též pronajata. Ve státních honitbách se ročně ulovilo přes 160 000 kusů užitkové zvěře (hlavně zajíců 60 000 ks, bažantů 40 000 ks, koroptví 35 000 ks, králíků 17 000 ks) a přes 50 000 ks zvěře škodné. Odstřel zvěře se zadával také poplatkovým lovcům.

Z titulu výkonu funkce náměstka generálního ředitele státních lesů a statků patřilo k Čermákovým kompetencím vrchní vedení závodů a jednatelství těchto subjektů a společností z pohledu obchodního práva. Státní lesy a statky spravovaly dva státní cukrovary: ve Zvoleněvsi a ve Smiřicích. Státní lesy a statky jakožto právnická osoba a subjekt práva vykonávaly práva vyplývající z vlastnictví akcií, což znamená, že se staly akcionáři v akciových podnicích cukrovarnických, a to v Akciové společnosti pro cukrovarnický průmysl v Hodoníně. Z celkového počtu 75 000 akcií po 400 korunách nominální hodnoty vlastnil státní podnik 42 % akcií. K této společnosti patřily cukrovary Břeclav, Hodonín, Bzenec, Židlochovice a Oskar Čermák byl 1. místopředsedou správní rady této společnosti. Ve Společném cukrovaru v Dolním Cetně státní lesy a statky držely z celkového počtu 400 akcií po 16 000 korunách nominální hodnoty nadpoloviční většinový podíl obnášející 53,8 % veškerých akcií, a proto je celkem očekávatelné, že náměstek generálního ředitele státních lesů a statků byl také členem správní rady této společnosti.

Kontroverze v tisku

V únoru roku 1937 vydalo Rudé právo článek s nepřehlédnutelným titulkem „10 agrárních cukrobaronů. Místopředseda agrární strany-největším cukrobaronem“.²⁰ A ve výrazném podtitulku si položilo sugestivní otázku: „Proč je vedení agrární strany proti snížení ceny cukru?“ Nepřekvapí, že tento komunistický deník podává zaujatou charakteristiku deseti československých podnikatelů a odborníků, jimiž byli Viktor Stoupal, Viktor Sehnal, Jan Rozkošný, Josef Vepřík, Břetislav Coufal, František Jakubec, Jan Měchura, Oskar Neumann, Oskar Čermák a Simeon Vacule. O. Čermáka autor uvedl na předposledním devátém místě. V článku je uveden výčet funkcí každého z těchto mužů a připojena zkratkovitá charakteristika pojatá pochopitelně z pohledu komunistického chápání světa. K O. Čermákovi autor připojil následující větu: „... zasedá ve správních radách mnoha cukrovarů a obstarává užší spojení cukrobaronů se státem.“ Jak typické pro komunistickou rétoriku: podsouvat čtenáři, že zástupce státu reprezentovaný osobou náměstka generálního ředitele státních lesů a statků „kuje snad jakési nekalé pikle s kapitalisty se šlechtickými tituly“ a v duchu svého vidění světa ještě navíc je v postavení nějaké „spojky“. Autor dochází k závěru, že

20 Rudé právo, 1937, 18, 37, s. 4.

jmenování pánové jsou příčinou drahého cukru a sami nemají žádný zájem na tom, aby se pracujícím vedlo nějak lépe. V tom zkratkovitém vidění je tak zcela přezírán již pouhý fakt a rozhodně ne jednoduchá otázka: jak by stát měl optimálně zajistit výkon svých vlastnických akcionářských práv? A to i tehdy, pokud zestátněním převzal tyto provozy anebo vykonává akcionářská práva a při svém konání je povinen postupovat s péčí řádného hospodáře o svěřené hodnoty jím představované. Po celé prvorepublikové období se naopak SLS snažily o prosperitu a modernizaci cukrovarnických provozů. Do oprav, stavebních úprav i do techniky či technologií byly investovány nemalé finanční prostředky a nelze státnímu subjektu, a tedy ani jeho reprezentantovi v osobě náměstka Oskara Čermáka, upřít zásluhy na pozitivních změnách v odměňování a sociálním zabezpečení státních zaměstnanců. Státní cukrovary byly i v tomto prostředí konkurenceschopné a prosadily se v prostředí zemědělského podnikání v komoditách vázaných na zpracování cukrové řepy a výroby cukru plném složitých vlastnických, obchodních vztahů i kartelových dohod, takže v tomto pohledu není možné důvodně podezírat vedení státních cukrovarů ze špatného či neschopného manažerského vedení.

Doktorát technických věd na Vysoké škole zemědělské v Brně

S brněnskou Vysokou školou zemědělskou Oskar Čermák z titulu svého postavení poměrně často a intenzivně spolupracoval, ať již tím, že se se spoustou akademických pracovníků potkával v různých komisích a odborných skupinách, anebo také při své účasti v komisích pro státní zkoušky.²¹ Jistý vrchol pro toto akademické působení představovalo rigorózní řízení k získání akademické hodnosti doktora technických věd.²² Disertační práci s názvem „Pohyb výrobních nákladů produkce rostlinné. Podle šetření podniku Státní lesy a statky v letech 1933–1937“ Oskar Čermák předložil v jarním období roku 1939. Práce se zabývala ekonomickým hodnocením výrobních nákladů zmíněné výroby v pětiletém období vymezeném roky 1933 až 1937 na jednotlivých statcích podniku. Jednalo se celkem o výstupy šetření získané z výsledků hospodaření na 121 hospodářských dvorech, na celkové výměře 24 269 ha polí a na celém území Československé republiky z míst, kde podnik ČSSLS hospodařil na svých statcích ve vlastní režii. Oponenty práce byli profesori František Lom²³ a František Chmelař.²⁴ Rigorózní zkouška se konala 26. 5. 1939 na hospodářském odboru Vysoké školy zemědělské v Brně.

21 Např. zkušební komise pro II. státní zkoušku na hospodářském odboru viz Program vysoké školy zemědělské v Brně na studijní rok 1934–35, Brno 1934, s. 31.

22 Archiv Mendelovy univerzity, fond: A1 Rektorát 1, sign. C 40, kart. 88, inv. č. 376, Čermák Oskar.

23 Prof. Dr. Ing. František Lom (1901–1985), ekonom, historik, pedagog, jeden z nejvýznamnějších pracovníků agrárního hnutí; působil v oblasti zemědělské ekonomie, historie zemědělství a venkova i v zemědělském výzkumu; první vedoucí samostatné Katedry zemědělské ekonomiky (ustavena v roce 1934), podniku, účetnictví a zemědělské statistiky. V letech 1955–1960 děkan Provozně ekonomické fakulty Zemědělské univerzity v Praze; čestný doktor Vysoké školy zemědělské

24 Prof. František Chmelař (1891–1971), profesor všeobecné a speciální produkce rostlinné, vysokoškolský pedagog; v letech 1937–1938 rektor Vysoké školy zemědělské v Brně, děkanem hospodářského odboru byl dvakrát (v letech 1929–1930 a 1935–1936).

Slavnostní promoce proběhla v aule Vysoké školy zemědělské v Brně dne 1. června 1939. Zúčastnili se jí podle zprávy v Lidových novinách kromě Karla Šimana jakožto zástupce ministra zemědělství také prezident Nejvyššího kontrolního účetního úřadu JUDr. Vladimír Horák, zástupci různých úřadů a korporací a též skupina dělníků a dělnic z hodonínského ředitelství státních lesů a statků, kteří přišli v malebných slováckých krojích.²⁵

Přestože výše uvedený text působí optimistickým a slavnostním tónem, okolnosti předchozího roku 1938 související s odstoupením sudetských území Říši a následná okupace nacistickým Německem v roce 1939, vznik Protektorátu Čechy a Morava i s odtržením Slovenska a zabráním Podkarpatské Rusi představovaly zásadní změny. Důsledky, které tyto okolnosti s sebou nesly, představovaly pro vedení státních lesů a statků ohromné zatížení a velké pracovní vypětí. Ztrátou území československého státu došlo k rozsáhlým změnám výměry státních lesů a statků, úředníci působící na Slovensku, Podkarpatsku anebo na území Sudet byli nuceni opustit svá místa a stěhovat se do českých zemí a bylo třeba přijmout rozsáhlé změny v organizaci státních lesů a statků a v pracovním a sociálním zabezpečení zaměstnanců podniku.

Okupace a protektorát

Začátek okupace zastihl jak Karla Šimana, tak Oskara Čermáka ještě ve vedoucích funkcích. Situaci na ministerstvu zemědělství po březnové okupaci popisuje ve svých vzpomínkách ministr Ladislav Feierabend slovy: „*Sotva se ostatní vedoucí úředníci ministerstva zemědělství dověděli [17. března 1939 dopoledne – pozn. aut.], že jsem se vrátil, přišli do mé kanceláře: dr. inž. Edvard Reich, dr. Otakar Frankenberger, dr. inž. Jan Horák, dr. Vladimír Hanosek, dr. František Martilík, dr. ing. Karel Šiman, dr. inž. Oskar Čermák a dr. František Novák. Všichni to byli mí osobní přátelé, oddaní spolupracovníci a dobří vlastenci. Čekali ode mne povzbuzení v hrozné situaci. Všem jsem neomezeně věřil, a proto jsem se nemusil obávat mluvit s nimi otevřeně. Řekl jsem jim mimo jiné, že zatím nevíme, co nás čeká, ale určitě víme, že to nebude nic příjemného. Zdůraznil jsem, že je povinností každého, aby Němcům ukázal českou národní hrdost a nijak jim nepodlézal. Jsem přesvědčen, že jen takové chování bude Němcům imponovat a zajistí nám jejich respekt.*“²⁶

Karel Šiman odešel z funkce generálního ředitele do výslužby k 1. říjnu 1939. Uvádí se, že byl také zatčen gestapem, ale podrobnější informace k tomuto období jeho života nejsou k dispozici.²⁷ V případě Oskara Čermáka existují rodinné vzpomínky, že již při své promoci v Brně byl sledován gestapem a také posléze zatčen a vězněn na Pankráci.²⁸ Nepřímé svědectví by bylo možné najít také znovu v pamětech ministra Feierabenda, z něhož vyplývá, že se pokusil intervenovat za propuštění svých podřízených prostřednictvím vysoce postaveného funkcionáře NSDAP a říšského ministra zemědělství:

25 Slavnostní promoce inž. Oskara Čermáka, Lidové noviny, 1939, 47, 273, rubrika Denní zprávy, s. 5.

26 FEIERABEND, Ladislav Karel, Politické vzpomínky I, Brno 1994, s. 153.

27 NOVOTNÝ, Gustav, Tři lesní inženýři, Praha 2015, s. 250, pozn. 647.

28 E-mailové sdělení autorovi od Martina Opatrného, vnuka Oskara Čermáka, ze dne 6. 1. 2025.

Obr. 2 Zbrojní pas O. Čermáka vystavený v roce 1947. Zdroj: Národní archiv, fond: Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna PŘ 1941–1951, 1941–1950 kart. 1197, sign. C-530/8 Čermák Oskar.

„Velmi mne potěšilo, když před Vánocemi [roku 1939 – pozn. aut.] byli propuštěni všichni vedoucí úředníci Pozemkového úřadu a Státních lesů a statků, z nichž dr. F. Novák a inž. A. Pavel z Pozemkového úřadu a inž. dr. K. Šiman a inž. dr. O. Čermák ze Státních lesů a statků byli mými přáteli. Zdálo se, že moje návštěva u Darrého²⁹ přece jenom nebyla marná.“³⁰ Jenže dohledat přesnější věrohodné údaje se dosud nepodařilo a spolehnout se na lidskou paměť, anebo nepřímá svědectví není spolehlivé a věrohodné. I při vědomí tohoto rizika je však pro celkové rámování životního příběhu Oskara Čermáka v příspěvku uvádím.

V přihlášení trvalého pobytu občana je uvedeno, že dne 22. června 1939 se manželé Čermákoví přihlásili ze svého předchozího bydliště v ulici Bendlově číslo 2/434 na nedalekou novou adresu v Praze-Bubenči: Terronská 49/947.³¹

Odchod do výslužby

Svůj dlouholetý úspěšný pracovní poměr Oskar Čermák na ministerstvu zemědělství ukončil odchodem do trvalé výslužby ke dni 31. července 1940 v pozici odborového přednosty po započtené služební době trvající dohromady 36 roků v I. platovém stupni. Penzionován byl na vlastní žádost ze zdravotních důvodů podle § 21 odst. 1, vládního nařízení číslo 379/1938 Sb. z. a n., o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě. K poslednímu služebnímu a platovému povýšení došlo v jeho případě již dříve, a to k 19. dubnu 1929 rozhodnutím prezidenta republiky, což bylo zaznamenáno

29 Richard Walther Darré (1895–1953) byl vysoce postavený nacistický politik, jeden z hlavních ideologů NSDAP, mezi lety 1933 až 1942 říšský ministr pro potraviny a zemědělství.

30 FEIERABEND, L. K., Politické vzpomínky I, c. d., s. 249.

31 NA, fond: Policejní ředitelství Praha II (dále jen PŘ Praha II) – evidence obyvatelstva – Čermák Oskar *1885, fol. 232.

11

Tento
HONEBNÍ LÍSTEK

platí pro dobu od 1.4.1947 do 31.3.1948.

Majitel honebního lístku
Čermák Oskar XIX. 98
(jméno — bydliště)

— zaplatil dávku za honební lístek v částce 300 Kčs
— * nemusi platit dávku za honební lístek.

V listině honebních lístků pro honební rok 1947/48 jest tento honební lístek zapsán pod číslem 299

V Praze dne 27. III. 1947
(místo) (datum)
Za primátora: [podpis] (podpis)

* Skrtněte, co se nehodí

Čís. skl 1375 A

Obr. 3 Lovecký (honební) lístek O. Čermáka z roku 1947. Zdroj: Národní archiv, fond: Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna PŘ 1941–1951, 1941–1950, kart. 1197, sign. C-530/8 Čermák Oskar.

v příslušném spise k ukončení služebního poměru.³² V takovém případě bylo zapotřebí doložit posudek úředního lékaře, a proto se Oskar Čermák dostavil na zdravotní oddělení Policejního ředitelství v Praze dne 18. června 1940.³³

Myslivost, koníčky a vyznamenání

Myslivost se stala Oskaru Čermákovi jeho celoživotním zájmem. Patrně již za služby na soukromém velkostatku se stal členem myslivecké organizace. Lov a účast na různých reprezentačních loveckých akcích byly zcela nepochybně součástí výkonu manažerské funkce náměstka generálního ředitele státních lesů a statků. Zbrojní pas k loveckým zbraním byl Oskaru Čermákovi prokazatelně vystaven již v roce 1923 ještě v době jeho služby na velkostatku.³⁴ Tehdejší zbrojní pas byl vydáván na tříleté období a bylo jej možné prodloužit opět na další tři roky. Ve spisech lze dohledat, že tehdy vlastnil dvě brokovnice ráže 16, kulovnici zn. Steyer Mannlicher ráže 6,5 x 53 mm, flobertku, nějakou dobu také kulobrokovou kozlici ráže 6,5 mm/20 z puškařské dílny

32 NA, fond: PMR, kart. 1275, č. j. 26966/40 (sign. 37) Ing. Oskar Čermák, Dopis Prezidia ministerstva zemědělství číslo P-7271-20/6 1940 ze dne 12. 7. 1940.

33 NA, fond: PŘ Praha II, PP 1931–40, 42/C-15/116 Oskar Čermák *1885.

34 Tamtéž, – všeobecná spisovna PŘ 1941–1951, 1941–1950, kart. 1197, sign. C-530/8 Čermák Oskar.

Obr. 4 O. Čermák (2. zprava) společně s generálním ředitelem K. Šimanem (2. zleva) společně s dalšími zaměstnanci SLS na správě v Židlochovicích v říjnu 1936 při příležitosti honů na drobnou zvěř v rámci oficiální návštěvy rumunského krále Karla II. v Československu. Zdroj: soukromý archiv Ing. Karla Zlatušky.

Otakara Vaněčka v Praze a dále také opakovací pistoli zn. Browning a 1 revolver s délkou pod 18 cm.

Myslivost zůstávala oblíbeným koníčkem Oskara Čermáka i po osvobození Československa v roce 1945 v době, kdy již byl několik let ve výslužbě, o čemž svědčí vydané roční honební lístky pro tuzemce (naposledy dohledaný byl pro myslivecký rok od 1. 4. 1947 do 31. 3. 1948).³⁵ I v době svého penzionování byl také členem Československé myslivecké jednoty, o čemž svědčí zaplacené členské příspěvky mysliveckému spolku Praha-střed až do roku 1950.

S myslivostí souvisí také Řád rumunské koruny II. třídy, jenž mu byl udělen.³⁶ S udílením vyznamenání to občas bývá překvapující a zábavné. Tato epizoda se týká návštěv rumunského krále Karla (Carola) II. v Československu, kde pro něj byly prezidentskou kanceláří a státními orgány připraveny nejrůznější reprezentační a společenské příležitosti. V říjnu 1936 a začátkem listopadu 1937 se v rámci těchto návštěv a následných jednáních uskutečnily hony na drobnou zvěř na lesní správě v Židlochovicích, jejichž organizační zajištění spočívalo v první řadě na personálu tamní lesní správy a také na zaměstnancích státních lesů z ústředí i dalších organizačních jednotek. Díky tomu, že host, panovník Karel II. i jeho syn Michal byli s těmito

³⁵ Tamtéž.

³⁶ Československo-biografie 1, 1937 Heslo Č – Čermák Oskar – Série 10, 22. 6. 1937.

Obr. 5 O. Čermák v uniformě s připnutým rumunským vyznamenáním jako zástupce státních lesů a statků vítá ve vstupní hale na zámku v Židlochovicích rumunského krále Karla II. při příležitosti jeho soukromé návštěvy a honů na drobnou zvěř v listopadu 1937 (na snímku pravděpodobně z 2. 11. 1937 zleva neidentifikovaná osoba, prezident Edvard Beneš, rumunský princ Michal, král Karel II., ministr zemědělství Josef Zadina, Oskar Čermák, neidentifikovaná osoba a pravděpodobně lesní rada Jan Mayer z ředitelství státních lesů a statků. Zdroj: soukromý archiv lng. K. Zlatušky.

loveckými akcemi spokojeni a nadšení, došlo i na „rozdávání metálů“. Rumunským králem byli oceněni jak lesníci ze Židlochovic, tak i ti, kteří byli do těchto akcí zapojeni také na úrovni ministerstva zemědělství a ředitelství státních lesů. A protože jejich viditelnými reprezentanty byli ředitel a náměstek generálního ředitele státních lesů a statků, stal se Oskar Čermák nositelem Řádu rumunské koruny. Pro pořádek je ale třeba zmínit, že kromě nejvyšších úředníků státních lesů a statků byli četnými vyznamenáními oceněni také úředníci a podúředníci z lesních správ, kteří se na přípravě a průběhu těchto akcí podíleli a tímto slavnostním způsobem jim za jejich úsilí a nasazení bylo takto symbolicky poděkováno a takový způsob ocenění patřil také k jistému koloritu tehdejší doby.

Přestože k některým služebním cestám používal náměstek ředitele státních lesů Čermák automobil s řidičem, již v srpnu 1927 se podrobil předepsané zkoušce jako samostatný řidič vozidel.³⁷ Na základě příznivého výsledku této zkoušky a také praktické jízdy uskutečněné na předepsaných 50 km s osobním vozem zn. Praga byl prohlášen za způsobilého k samostatnému řízení osobních vozů s výbušným motorem

37 NA, fond: PŘ Praha II – všeobecná spisovna PŘ 1941–1951, 1941–1950, kart. 1197, sign. C-530/8 Čermák Oskar.

Obr. 6 O. Čermák, náměstek generálního ředitele SLS, uprostřed společně s ministrem zemědělství Josefem Zadinou (vlevo) a Františkem Machníkem, ministrem národní obrany, v rozhovoru na honu v Židlochovicích (začátek listopadu 1937). Zdroj: soukromý archiv Ing. K. Zlatušky.

a na základě této zkoušky mu byl vystaven vůdčí list. V období před okupací Československa byl také členem předsednictva Autoklubu Republiky Československé v Praze a členem Republikánského autoklubu v Praze.

Kromě výše uvedených aktivit byl Oskar Čermák během svého života společensky poměrně činný v četných spolcích. Byl členem Kuratoria Domoviny zahraničních Čechoslováků v Praze, pokladníkem Prokùpkova čl. zahraničí, členem Masarykovy akademie práce, členem České společnosti národohospodářské, členem Zemědělské jednoty ČSR, členem Spolku československých inženýrů v Praze, členem České agrární společnosti v Praze, členem Klubu inženýrů a hospodářských akademiků v Praze, členem Ústředního spolku pro ochranu honby a chov loveckých psů v Čechách v Praze, členem Technického musea československého v Praze, členem Národohospodářského svazu západomoravského, členem Jedličkova ústavu pro zmrzačené, členem Masarykovy letecké ligy, členem Spolku Komenský Bubeneč, členem výboru Selské jízdy Velké Prahy. Rovněž se hlásil ke členství v Republikánské straně zemědělského a malorolnického lidu.³⁸

Oskar Čermák zemřel v Praze dne 25. května 1950. Smuteční pohřební obřad se konal dne 31. května 1950³⁹ a pohřben je v rodinné hrobce na Bubenečském hřbitově, část hřbitova II.⁴⁰

38 KOUTNÍK, Bohuslav (ed.), Československo – biografie. 1., A–K, série 10, Praha 1936–1941.

39 E-mailové sdělení autorovi od Heleny Hykové, matrikářky MČ Prahy 1, oddělení matrik, ze dne 6. 10. 2023

40 E-mailové sdělení autorovi od Martina Opatrného, vnuka Oskara Čermáka, ze dne 23. 10. 2025

Čís. 2167
ex 19 24

Vysvědčení o zkoušce.
316.036 ai 24.
Čís. 37-12.12.6

Pan Ing. Oskar Čermák bytem v Praze, Juklov 433 p.,
narodený v Mladé Boleslavi dne 13. srpna 1885
podrobil se — ve smyslu § 23. min. nařízení ze dne 28. dubna 1910, ř. z. čís. 81 — předepsané
zkoušce jako samostatný řidič vozidel dne 8. srpna 1924.

Na základě příznivého výsledku této zkoušky jakož i jízdy na zkoušku vykonané na
t. k. s. osobním voze ev. Praha prokazuje se za způsobilého
k samostatnému řízení osobních automobil. vozů s vnitřním motorem.

V Praze, dne 8. srpna 1924.
V rejstříku československých řidičů
motorových vozidel
zapsán pod č. 200 3/24
Policejní ředitelství v Praze,
dne 2. IV. 1938
Dr. Ant. Wellm, vedoucí policejního ředitelství.

Vůdčí list.

Pan Oskar Čermák

prokázal dle hořejšího vysvědčení o zkoušce řidičské odbornou znalost k řízení vozů; uděluje
se mu tudíž ve smyslu § 22. min. nařízení ze dne 28. dubna 1910, ř. z. čís. 81, úřední povolení
k samostatnému řízení osobních automobilních vozů s výbušným motorem.

Depravní úřad policejního ředitelství
dne 10. srpna 1924.
Přednost:
zastupující

ary řidičský průkaz zrušen a uložen u spisu. Kartačka byla zařazena do evidence řidičů.

Ich erkläre hiemit, dass ich nicht Jude im Sinne des § 1 der Reg. Vdg. vom 4. VII. 1939 Slg. Nr. 136/1940 bin. — Weiter erkläre ich, dass ich nicht farbenblind bin. Auch bin ich sonst körperlich und geistig gesund. Prohlašuji, že nejsem židem ve smyslu § 1 vl. nař. ze dne 4. VII. 1939 Sb. č. 136/1940. — Dále prohlašuji, že nejsem barvoslepy a jsem jinak tělesně i duševně zdrav.

Obr. 7 Vůdčí list k opravňující k řízení osobních automobilů se spalovacím motorem z roku 1927. Zdroj: Národní archiv, fond: Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna PŘ 1941–1951, 1941–1950, kart. 1197, sign. C-530/8 Čermák Oskar.

Obr. 8. Čermák před rokem 1938. Zdroj: Národní archiv, fond: Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna PŘ 1941–1951, 1941–1950, kart. 1197, sign. C-530/8 Čermák Oskar.

Závěr

Podnik, který v období Československé republiky nakládal s lesy ve vlastnictví státu, jímž byly státní lesy a statky, se řadí k subjektům, které vznikly v období tzv. první republiky a podílely se významným způsobem na obhospodařování lesů na našem území, nicméně dnešní povědomí o jeho historii, jeho představitelích a vůdčích osobnostem však neprostoupilo hradbu „zapomnění“, které přinesla období nacistické okupace a posléze i dlouhé období komunistického režimu, jenž odsoudil připomínání či vůbec existenci úspěšných manažerů prvorepublikových podniků do zapomnění, což bohužel ještě stále nenapravila ani doba po roce 1989, kdy se již na prvorepublikové povědomí o tehdejších státních lesích téměř nepodařilo navázat. Bezesporu se jednalo u velké řady z nich o osobnosti zajímavé, které pevně vrostly do období mezi rakouským mocnářstvím a obdobím obou totalit 20. století. Tento historický dluh v rozšíření povědomí o nich se pokouší napravit i tento příspěvek.

Osobnost Oskara Čermáka představuje příklad schopného a inovativního manažera, který zásadně ovlivnil hospodářskou i organizační transformaci lesů a statků ve státním vlastnictví za první republiky. Svým přístupem k vedení podniku, vysokými nároky na profesionalizaci, důrazem na ekonomické inovace i aktivní spolupráci s generálním ředitelem Karlem Šimanem vytvořil Čermák stabilní manažerský tandem, který podnik provedl obdobím zásadních společenských i politických změn.

Jeho schopnost využívat moderní obchodní postupy, zavádět efektivní ekonomické strategie zejména v oblasti správy lesů, polí, rybníků a cukrovarnického průmyslu a koordinovat tým spolupracovníků umožnila podniku obstát v konkurenci, zajistit prosperitu a stát se jistým vzorem řízení státního majetku.

Společně s generálním ředitelem Karlem Šimanem navázali na základy vytvořené v období vedení státních lesů Josefem Opletalem a úspěšně pokračovali v rozvíjení základních struktur a rozpracovali pravidla pro jeho interní fungování. Je někdy až s podivem, kolik se z tohoto nastavení zachovalo až do dnešních dnů, ovšem dnes již bez povědomí o těchto „otcích zakladatelích“. Oskar Čermák tak zůstává inspirativním modelem schopného manažera, jehož činnost významně spoluformovala podobu a fungování státních podniků v oblasti lesnictví a zemědělství během meziválečného období. Přestože teprve částečně objevujeme plný rozsah jeho přínosů, jeho odpovědný přístup k řízení, inovacím a spolupráci je dnes hodnotným příkladem pro pochopení profesionalizace státní správy a podnikových struktur první republiky. Tato studie proto navrhuje zařadit Oskara Čermáka mezi významné osobnosti českého lesnictví a zemědělství, které významně přispěly k modernizaci a stabilitě státních podniků v daném historickém kontextu.

Prameny a literatura:

Prameny

Archiv Mendelovy univerzity v Brně

- fond A1 Rektorát I

Národní archiv Praha

- fond Předsednictvo (prezidium) ministerské rady, Praha
- fond Policejní ředitelství Praha II (PŘ II-EO)
- fond Policejní ředitelství Praha II – evidence obyvatelstva

Ústřední spolek československého průmyslu cukrovarnického v Praze, 1937. Jednatelská zpráva přednesená na valné hromadě dne 15. 6. 1937 v Praze, Praha: Nákladem Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického v Praze.

Zemědělská ročenka 1936, 1935. Uspořádal Václav Škoda, Praha: Syndikát zemědělských novinářů a spisovatelů v RČS.

Právní předpisy

Služební pragmatika (zákon ze dne 25. ledna 1914, č. 15 ř. z. o služebním poměru státních úředníků a státních zřízenců) s pozdějšími zákonnými změnami.

Zákon č. 354/1921 Sb. z. a n., o převzetí statků a majetku, případných podle mírových smluv československému státu.

Zákon č. 404/1922 Sb. z. a n. ze dne 18. prosince 1922, o úpravě hospodaření ve státních závodech, ústavech a zařízeních, jež převahou nemají plniti úkoly správní.

Vládní nařízení č. 206/1924 Sb. z. a n. ze dne 25. září 1924, kterým se provádí zákon o úpravě hospodaření ve státních závodech, ústavech a zařízeních, jež převahou nemají plniti úkoly správní.
Vládní nařízení č. 54/1936 Sb. z. a n. ze dne 13. března 1936, o okrskovém pojmenování „Třeboňský kapr“.
Nařízení vlády č. 379/1938 Sb., ze dne 21. prosince 1938, o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě.

Literatura

10 agrárních cukrobaronů. Místopředseda agrární strany – největším cukrobaronem – Proč je vedení agrární strany proti snížení ceny cukru, Rudé právo, 1937, 18, č. 37, s. 4.
ČERMÁK, Oskar, Padesát let Dra Ing. Karla Šimana, Československý zemědělec, 1932, 14, č. 8, s. 117–118.
Československé státní lesy a statky. Státní podnik spravovaný na základě zákona č. 404 z roku 1922 a vlád. nař. č. 206/1924 Sbírky zák. a nař. ministerstvem zemědělství, Praha: Ministerstvo zemědělství 1938.
FEIERABEND, Ladislav Karel, Politické vzpomínky I, Brno: Atlantis 1994.
KOUTNÍK, Bohuslav (ed.), Československo – biografie. 1., A–K. Série 10, Praha: Státní tiskárna, 1936–1941.
MIKOVCOVÁ, Alena – MARKOVÁ, Tereza – DAVIDOVÁ, Veronika (edd.), 100 tváří MENDELU, Brno: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, 2019.
NOVOTNÝ, Gustav, Tři lesní inženýři. Josef Opletal, Karel Šiman a Gustav Artner, Praha: Nakladatelství Historický ústav 2015.
OPLETAL, Josef, Moje paměti, Brno: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně – Lesy České republiky, s. p. 2005.
Program vysoké školy zemědělské v Brně na studijní rok 1934–35, Brno: Vysoká škola zemědělská 1934.
SEKANINA, František, Album reprezentantů všech oborů veřejného života československého, Praha: Umělecké nakladatelství Josef Zeibrdlich 1927.
Slavnostní promoce inž. Oskara Čermáka, Lidové noviny, 1939, 47, č. 273, rubrika Denní zprávy, s. 5.

Internetové zdroje

Mons. doc. Ing. Mgr. Aleš Opatrný, Th.D., dostupné online: <<https://www.pametnaroda.cz/cs/opatrný-ales-1944?clipId=272033#recording>> [20. 8. 2025].

Seznam použitých zkratk:

c. a k. – císař a král (zde: c. a k. armáda = císařsko-královská armáda)
ČSR – Československá republika
ČSSL – Československé státní lesy a statky
Dr. Inž. – Doktor inženýr
Inž. – Inženýr
KPR – Kancelář prezidenta republiky
NSDAP – Národně socialistická německá dělnická strana
PMR – Předsednictvo (Presidium) ministerské rady
Prof. – profesor
PP – Policejní protokol
PŘ – Policejní ředitelství
Sb. z. a n. – Sbírka zákonů a nařízení
SLS – Státní lesy a statky
VŠ – Vysoká škola

MATERIÁLY, REVIEW, ZPRÁVY

Zpráva o konferenci „140 let služby hrazení bystřin na území České republiky“

Jana Jakubská a Michael Urban

Ve dnech 22.–23. 4. 2025 se v malebném prostředí Jeseníků uskutečnila konference s mezinárodní účastí věnovaná široké problematice hrazení bystřin a strží na území ČR. O atraktivitě tématu svědčila hojná účast přednášejících a posluchačů, kteří se s příslibem diskuse v rámci oborového i odborného hájemství sjeli do Rejhotic na Šumpersku, do místního hotelu a restaurace s příznačným názvem Biograf. Vystoupení kolegů z Rakouska, Slovinska a Slovenska zajistilo mezinárodní přesah diskutovaného tématu. Hlavním pořadatelem konference se stala Česká lesnická společnost, z. s., záštitu převzaly Lesy ČR, s. p., a Ministerstvo zemědělství ČR. Tato instituce rovněž uznala a schválila vzdělávací přínos akce udělením akreditace v rámci systému agro-poradenství MZe. Hladký průběh konferenčního jednání obětavě zajišťovaly zejména dvě osoby – docent Karel Zlatuška z Katedry lesnických technologií a staveb ČZU a doktor Jakub Brichta, tajemník České lesnické společnosti.

Konference byla původně plánována jako připomenutí výročí 140 let od institucionalizace a počátků systematického hrazení bystřin a strží v Předlitavsku (tj. části rakousko-uherské monarchie zahrnující i české země), připadajícího na září roku 2024. Původní datum konání akce však muselo být odloženo z důvodu rozsáhlých povodňových škod v oblasti Jeseníků, jejichž výrazné stopy jsou nejen v tamních lesních porostech stále patrné.

Jednací dny konference pořadatelé rozdělili mezi přednáškovou část a terénní exkurzi s ukázkami stavebních vodohospodářských objektů na řece Hučivá Desná. Pestrý program prvního dne, nabitý takřikajíc „k prasknutí“, byl rozdělen do čtyř tematických bloků, záměrně zohledňujících šíři a různorodost činností spojených s hrazením bystřin a strží. Konferenci slavnostně zahájil Karel Zlatuška, jenž zdůraznil důležitost diskutovaného tématu. Volně přešel k úvodnímu příspěvku prvního bloku, ve kterém porovnal původní cíle a metody, zakotvené v hrazenářském zákonu z roku 1884 (zákon č. 117/1884, ř. z., o opatřeních k neškodnému svádění horských vod), s metodami hrazení bystřin vycházejícími ze současných legislativních a technických norem. Doc. Zlatuška konstatoval, že deklarované cíle a metody až na některé výjimky zůstávají stejné. Výrazně se proměnila správa hrazení bystřin, původně soustředěná v kompetenci jednoho speciálního úřadu, nyní rozmělněná mezi několik státních úřadů, institucí a organizací, kde nepředstavuje prioritní úkol. Následoval druhý příspěvek prvního bloku přednášek, pronesený Tomášem Krejzarem z MZe. V něm se posluchači seznámili se současným řízením a financováním služby hrazení bystřin v České republice ministerstvem zemědělství. Tato pozice MZe není významnějším způsobem legislativně ukotvena a při přípravě legislativních a technických předpisů z oblasti lesotechnických meliorací jsou činné zejména dvě z jeho sekcí – sekce

lesního hospodářství a sekce vodního hospodářství. Partnerství připadá státnímu podniku Lesy ČR a osobám ze skupiny inženýrů a techniků autorizovaných v oboru staveb pro plnění funkcí lesa.

Po živé diskusi, která dále pokračovala během přestávky na kávu v kuloárech, otevřel druhý blok příspěvků Karel Zlatuška. Účastníkům konference krátce představil činnosti Komory autorizovaných inženýrů a techniků činných ve výstavbě a autorizovaných inženýrů v oboru stavby pro plnění funkcí lesa. Na Karla Zlatušku navázal Martin Duchan z FLD ČZU, poutavě referující o moderních metodách zaměřování příčných objektů hrazení bystřin v lesním hospodářství. Publikum fascinovalo především využití skenování jednotlivých objektů, proto přednášející toto téma dále rozvíjel v rámci diskusí během společenského večera. Johannes Hübl, působící na Zemědělské univerzitě ve Vídni (Universität für Bodenkultur in Wien), věnoval svůj příspěvek prevenci a sanaci následků alpských přírodních rizik. Rozpoutala se vášnivá debata, mapující podrobnosti a odlišnosti soudobého hrazení bystřin u nás a v Rakousku, která probíhala i po čas oběda.

Odpolední blok příspěvků účastníky zavedl do činnosti podniku Lesy ČR jako tuzemského největšího správce drobných vodních toků. Miroslav Cháb z této instituce zdůraznil, že část z nich náleží bystřinným tokům, tedy i objektům hrazení bystřin. Svůj referát situoval přímo do „místa činu,“ tedy povodí Hučivé Desné (Jeseníky). Ničivé povodně zde akcelerovaly hrazenářské práce již v roce 1921. Povodeň z roku 2024 pak připomněla, že provádění hrazení bystřin by mělo být prioritním zájmem všech zúčastněných stran, pokud chtějí omezit povodňové škody a přispět k zadržování vody v krajině. Sumarizaci vývoje, opatření a současných výzev podniku Lesy SR v záležitosti správy lesů a vodních toků předestřel podle materiálů Daši Mekanové, která se nemohla akce zúčastnit, Karel Zlatuška. O bystřinách a protierozní ochraně ve Slovinsku pohovořil Milan Kobal, vyučující na Univerzitě v Lublani (Univerza v Ljubljani).

V závěrečném bloku Jana Marková sdílela své bohaté zkušenosti s výukou předmětů hrazení bystřin. Poukázala na fakt, že se tento obor přednáší nejen na lesnických fakultách v Brně a Praze, ale také v rámci ekologických oborů přírodovědeckých fakult v Olomouci a v Brně. Konferenční jednání uzavřela Jana Jakubská, která seznámila posluchače se zastoupením problematiky hrazení strží a bystřin v archivu Národního zemědělského muzea. Představila zde současný stav zpracovávání, způsob digitalizace a využívání těchto archivních souborů.

Závěrečného slova se ujal Karel Zlatuška, upozorňující na potřebu interdisciplinární spolupráce. Přestože se bohatý program dostal několikrát do časové tísně, všem referentům se podařilo přednést naplánované příspěvky. Účastníci konference měli kromě ubytování v hotelu Biograf zajištěno také celodenní občerstvení včetně oběda a bohaté večere, uskutečněné formou bufetu. Po skončení oficiálního programu prvního dne se účastníci konference ubytovali. V 18 hodin byl zahájen neformální společenský večer, kterého se zúčastnili přednášející a ostatní účastníci. Jádrem společenského večera spočívalo v promítání ukázek hrazení bystřin a strží v praxi, a to jak současných fotografií, tak historických materiálů nejen ze sbírky doc. Zlatušky. Kromě fotografií

bylo promítnuto také video natočené dronem zachycující revitalizaci koryta drobného regulovaného vodního toku. Promítání bylo doprovázeno poutavým výkladem doc. Zlatušky. Další část byla věnována prezentaci současné, ale především historické projektové dokumentace, a to nejen z povodí Hučivé Desné, ale také z Povltaví. Účastníci mnohdy ocenili precizní, časově náročnou ruční přípravu dokumentace, v porovnání s dnešní projektovou dokumentací, vytvářenou téměř výhradně s využitím výpočetní techniky. Ze strany zúčastněných pedagogických pracovníků zazněl důležitý postřeh týkající se skutečnosti, že v rámci studia se musí studenti naučit zpracovat vzorové výkresy i bez využití počítače. Seznámení s organizací terénní exkurze pak po 21. hodině ukončilo společenský večer.

Druhého dne po snídani vyrazili účastníci konference společnou dopravou k místu konání terénní exkurze do oblasti povodí Hučivé Desné. Lokalita byla vybrána z celkem tří možných tras, ke kterým účastníci obdrželi tištěného terénního průvodce. Koryto potoka Hučivá Desná bylo formou hrazení bystřin upraveno na přelomu 19. a 20. století. V roce 1921 zde proběhla katastrofální povodeň s rozsáhlými sesuvy a stržemi, což si vyžádalo další hrazenárské práce probíhající až do poloviny čtyřicátých let 20. století. Poslední práce se zde konaly v roce 2018. Povodeň z loňského září vodohospodářské stavby sice poškodila, avšak ony samotné zároveň přispěly k zmírnění důsledků povodně. Účastníci terénní exkurze mohli obdivovat například soustavy kamenných pasů z lomového kamene, jež stabilizují niveletu dna, snižují podélný sklon a zpomalí odtok vody. Tyto stavby také omezují transport splavenin korytem vodního toku a zvyšují hydraulickou drsnost dna. Exkurze byla ukončena kolem 12. hodiny, účastníci dopraveni zpět k místu ubytování, odkud se vydali do svých domovů. Další dvě ne navštívené lokality pak slouží účastníkům jako námět k individuální turistice.

Zvolené téma přilákalo velký počet přednášejících a diskutérů, kteří příhodně využili konference jako mezinárodní platformy pro výměnu informací a zkušeností napříč obory. Deklarovaný konferenční záměr „zdůraznění původních východisek pro založení služby hrazení bystřin jako služby státní a srovnání se současnými trendy, postupy a zabezpečením ochrany obyvatel, krajiny a trvale udržitelného života a podnikání v území ovlivňovaném/ohrožovaném bystřinami“ se tak podařilo beze zbytku naplnit. Případní zájemci mají k dispozici rezultující stejnojmenný sborník, kde se mohou důkladněji seznámit s výše nastíněnými tématy. Organizační záležitosti pořadatelé zvládali skvěle a konference, byť programově náročná, díky nim plynula hladce. Není proto překvapením, že akce byla v kuloárech shledána mimořádně úspěšnou. Všem, kteří se na přípravě tohoto odborného klání podíleli, právem náleží velký dík!

Jana Jakubská a Michael Urban

REDAKČNÍ RADA

prof. Ing. IVANA BOHÁČKOVÁ, CSc.
Provozně ekonomická fakulta
České zemědělské univerzity v Praze
Kamýcká 129
165 00 Praha 6 – Suchbátka
ivana1bohackova@seznam.cz

prof. PhDr. JANA BUREŠOVÁ, CSc.
Katedra historie FF UP
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
jana.buresova@upol.cz

PhDr. PAVEL DOUŠA, Ph.D.
Národní zemědělské muzeum, s. p. o.
Zámek Kačina
Svatý Mikuláš 51
284 01 Kutná Hora
pavel.dousa@nzm.cz

PhDr. EUDOVÍT HALLON, DrSc.
Historický ústav SAV
Klemensova 19
814 99 Bratislava
ludovit.hallon@savba.sk

PhDr. MILOŠ HOŘEJŠ, Ph.D.
Národní technické muzeum
Kostelní 42
170 00 Praha 7
milos.horejs@ntm.cz

prof. PhDr. IRENA KORBELÁŘOVÁ, Dr.
Slezská univerzita v Opavě
Filozoficko-přírodovědecká fakulta
Ústav historických věd
Masarykova třída 343/37
746 01 Opava
irena.korbelarova@fpf.slu.cz

Mgr. LUCIE KUBÁSKOVÁ
Národní zemědělské muzeum, s. p. o.
Kostelní 44
170 00 Praha 7
lucie.kubaskova@nzm.cz

prof. PhDr. EDUARD KUBŮ, CSc.
Národní zemědělské muzeum, s. p. o.
Kostelní 1300/44
170 00 Praha 7
eduard.kubu@ff.cuni.cz

doc. Ing. MICHAL PLAČEK, Ph.D., M.Sc.
Soukromá vysoká škola ekonomická Znojmo
Studijní středisko Znojmo
Loucká 656/21
669 02 Znojmo
placek@svse.cz

doc. Ing. MILAN JAN PŮČEK, MBA, Ph.D.
AMBIS vysoká škola
Lindnerova 1
180 00 Praha 8
milan.pucek@seznam.cz

PhDr. MIROSLAV SABOL, Ph.D.
Historický ústav SAV
Klemensova 19
814 99 Bratislava
Miroslav.Sabol@savba.sk

Ing. HELENA SMOLOVÁ, Ph.D.
Česká akademie zemědělských věd
Slezská 100/7
120 00 Praha 2
smolova.helena@gmail.com

doc. PhDr. JIŘÍ ŠOUŠA, CSc.
Katedra pomocných věd historických
a archivního studia FF UK
nám. Jana Palacha 2
116 38 Praha 1
doc.sousa@seznam.cz

doc. Ing. HANA URBANCOVÁ, Ph.D., DBA.
Česká akademie zemědělských věd
Slezská 100/7
120 00 Praha 2
hana.urbanцова@cazv.cz

doc. Ing. PAVLA VRABCOVÁ, Ph.D.
Technická univerzita v Liberci,
Ekonomická fakulta
Voroněžská 13
460 01 Liberec
vrabcovapavla@gmail.com

PhDr. JIŘÍ WOITSCH, Ph.D.
Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.
Na Florenci 3
110 00 Praha 1
woitsch@eu.cas.cz

Mgr. Jana Bělová, Ph.D.

Muzeum Prahy
Pod Viaduktem 2595/3
155 00 Praha 5
belova@muzeumprahy.cz

Mgr. Ing. Michal Hrib, Ph.D.

Katedra lesnické a dřevařské ekonomiky
Fakulta lesnická a dřevařská České zemědělské univerzity v Praze
Kamýcká 129
165 00 Praha 6 – Suchdol
hrib@fld.czu.cz

doc. Ing. Přemysl Krejčířík, Ph.D.

Mendelova univerzita v Brně
Zahradnická fakulta
Ústav biotechniky zeleně
Valtická 337
691 44 Lednice
E-mail: premysl.krejcirik@mendelu.cz

Ing. Kamila Krejčíříková, Ph.D.

Ateliér Krejčíříkovi
P. Bezruč 182
691 42 Valtice
krejcirikova.kamila@gmail.com

Mgr. Stanislav Mikule

Regionální muzeum města Žďár nad Sázavou
Tvrz 8
591 01 Žďár nad Sázavou
stanislav.mikule@zdarns.cz

Ing. Lucie Medková, Ph.D.

Výzkumný ústav pro krajinu, v. v. i.

Květnové nám. 391

252 43 Průhonice

lucie.medkova@vuk.gov.cz

RNDr. PhDr. Markéta Šantrůčková, Ph.D.

Výzkumný ústav pro krajinu, v. v. i.

Květnové nám. 391

252 43 Průhonice

marketa.santruckova@vuk.gov.cz

Ing. Martina Štěrbová, PhD.

Lesnícka fakulta

Katedra lesníckej ekonomiky a politiky

Technická univerzita vo Zvolene

martina.sterbova1@gmail.com

Mgr. Magdaléna Šustová

Muzeum Prahy

Pod Viaduktem 2595/3

155 00 Praha 5

sustova@muzeumprahy.cz

Ing. Tomáš Veith, Ph.D.

Výzkumný ústav pro krajinu, v. v. i.

Květnové nám. 391

252 43 Průhonice

tomas.veith@vuk.gov.cz

Ing. Alois Vokoun

Výzkumný ústav pro krajinu, v. v. i.

Květnové nám. 391

252 43 Průhonice

alois.vokoun@vuk.gov.cz

Ing. Martin Weber

Výzkumný ústav pro krajinu, v. v. i.

Květnové nám. 391

252 43 Průhonice

martin.weber@vuk.gov.cz

prameny & studie 77

Prameny a studie / Sources and studies

Založeno 1966 pod názvem Prameny historie zemědělství a lesnictví.

Rok vydání 2025, číslo 77

Prameny a studie jsou odborným recenzovaným časopisem vydávaným Národním zemědělským muzeem, který je zaměřen na problematiku muzeologie a agrární dějin. Speciálně se soustředí na témata: venkov, zemědělství, krajina, etnografie a tradice; rozvoj venkova a regionální rozvoj; lesnictví, lesní hospodářství a myslivost; vodní ekosystém, rybníkářství a rybářství; zahradnictví (ovocnářství, zelinářství, květinářství, zahradní a krajinářská architektura), vinařství a včelařství; mechanizace zemědělství a lesnictví; zemědělské, lesnické a další oborové provozní stavby; potravinářský a na zemědělství navazující průmysl a živočišná výroba; kulinární dědictví, venkov a zemědělství v umění; osobnosti zemědělství, lesnictví, rybářství; a další příbuzné obory. Časopis je vydáván od roku 1966, původně pod názvem Prameny historie zemědělství a lesnictví. Ke změně názvu došlo v roce 1978. Redakce přijímá texty psané v češtině, slovenštině, polštině, němčině a angličtině.

Sources and studies are a professional peer-reviewed journal published by the National Museum of Agriculture which is focused on issues of museology and agrarian history. It specially focuses on topics: countryside, agriculture, landscape, ethnography and traditions; rural development and regional development; forestry and hunting; aquatic ecosystem, fish farming and fisheries; horticulture (fruit growing, vegetable growing, floriculture, garden and landscape architecture), viticulture and beekeeping; mechanization of agriculture and forestry; agricultural, forestry and other sectoral operational buildings; food and agriculture-related industries and animal production; the culinary heritage, countryside and agriculture in art; personalities of agriculture, forestry, fishing, and other related fields. The journal has been published since 1966, originally under the title Sources of the History of Agriculture and Forestry. The name was changed in 1978. The editors accept texts written in Czech, Slovak, Polish, German and English.

Vedoucí redaktor / Editor-in-Chief:

prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc.

Výkonný redaktor / Executive Editor:

PhDr. Miloš Hořejš, Ph.D.

Redakční rada / Editorial Board:

prof. Ing. Ivana Boháčková, CSc., prof. PhDr. Jana Burešová, CSc., PhDr. Pavel Douša, Ph.D., PhDr. Ludovít Hallon, SrSc., PhDr. Miloš Hořejš, Ph.D., prof. PhDr. Irena Korbelářová, Dr., Mgr. Lucie Kubásková, prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc., doc. Ing. Michal Plaček, Ph.D., M.Sc., doc. Ing. Milan Jan Půček, MBA, Ph.D., PhDr. Miloslav Sabol, Ing. Helena Smolová, Ph.D., doc. PhDr. Jiří Šouša, CSc., doc. Ing. Hana Urbancová, Ph.D., DBA, doc. Ing. Pavla Vrabcová, Ph.D., PhDr. Jiří Woitsch, Ph.D.

Adresa redakce / Editorial address:

Národní zemědělské muzeum, s. p. o.

Kostelní 44

170 78 Praha 7

E-mail: redakce@nzm.cz

Web: www.nzm.cz/prameny-a-studie/

Recenzovali / Reviewers:

Ing. Marek Ehrlich

Ing. Eduard Chvosta

Mgr. Jana Jakubská

prof. PhDr. Tomáš Krejčík, CSc.

RNDr. Zdeněk Kučera, Ph.D.

PhDr. Karel Müller

Ing. Zdeněk Novák

PhDr. Gustav Novotný, CSc.

PhDr. Karel Řeháček, Ph.D.

PhDr. Valburga Vavřínová, Ph.D.

Jazykové korektury / Proofreading: PhDr. Josef Lesák

Návrh obálky / Cover design: Pavel Cápál

Sazba a grafická úprava / Typesetting and graphic design: Pavel Cápál

Překlady / Translations: Anna Pilátová, Ph.D.

OBSAH

SEKCE SPOLEČENSKOVĚDNÍ

- Stanislav Mikule:
Včela a úl v naší heraldice
- Martin Weber, Markéta Šantrůčková,
Lucie Medková, Tomáš Veith, Alois Vokoun:
Identifikace historických kulturních krajin na bývalých
valdštejnských panstvích Mnichovo Hradiště, Bělá
pod Bezdězem a Doksy
- Přemysl Krejčířík, Kamila Krejčíříková,
Martina Štěrbová:
Ke kořenům Lednické krajinářské školy
- Magdaléna Šustová, Jana Bělová:
Nejlepší přítel člověka. Strasti a radosti
majitelů psů v Praze na přelomu 19. a 20. století
- Michal Hrib:
„Oskar Čermák (1885–1950): Klíčová manažerská
osobnost prvorepublikových státních lesů a statků“

MATERIÁLY, REVIEW, ZPRÁVY

- Jana Jakubská a Michael Urban:
Zpráva o konferenci „140 let služby hrazení bystřin
na území České republiky“

www.nzm.cz

ISSN 0862–8483

08628483